

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Historyczno – Socjologiczny
Instytut Historii

Aneta Średzińska

Nr albumu: 6614

*Życie codzienne miasteczką Łosice
w XVII – XVIII wieku*

Praca magisterska napisana
pod kierunkiem naukowym
dr hab. Józefa Maroszka
prof UwB

Białystok 2005

SPIS TREŚCI

Wstęp	s. 4.
--------------------	--------------

Rozdział I

Rys historyczny i układ przestrzenny miasta	s. 15
1. Miejsce Łosic na mapie Podlasia	s. 15
2. Pochodzenie nazwy miasta i herbu	s. 19
3. Struktura narodowościowa i wyznaniowa mieszkańców	s. 22
4. Układ przestrzenny i wygląd miasta	s. 25
5. Nazwy ulic. Zróżnicowanie językowe mieszkańców	s. 33
6. Status mieszczaństwa	s. 34

Rozdział II

Mieszczanie łosiccy i ich codzienne troski	s. 39
1. Sytuacja gospodarczo – ekonomiczna Łosic. Starostowie łosiccy i ich stosunek do miasta	s. 39
2. Urzędy miejskie i urzędnicy. Stosunki pomiędzy władzą i społeczeństwem starostwa łosickiego	s. 56
3. Społeczność żydowska w Łosicach	s. 69
4. Troski życia codziennego i obyczajowość łosiczan	s. 80
5. Ważne wydarzenia w historii miasta	s. 89

Rozdział III

Duchowość miasteczka.....	s. 92
1. Kościół rzymskokatolicki w Łosicach	s. 92
2. Parafialny kościół Farny pod wezwaniem św. Zygmunta..	s. 94
3. Kościół pod wezwaniem św. Stanisława i prepozytura szpitalna św. Ducha	s. 98

4. Działalność Księży Wspólnego Życia w Łosicach na przestrzeni XVII – XVIII wieków	s. 99
5. Bractwo św. Anny Samotrzeciej.....	s. 103
6. Organizacja prawosławna na Podlasiu	s. 106
7. Prawosławie i unia w Łosicach	s. 107
8. Cerkiew pod wezwaniem Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy (Matki Bożej Przenajświętszej).....	s. 109
9. Obraz Matki Boskiej Przenajświętszej – Madonny Łosickiej....	s. 114
10. Cerkiew pod wezwaniem św. Michała Archanioła	s. 119
11. Figura przydrożna	s. 122
Zakończenie	s. 124
 Aneks nr 1	s. 129
Aneks nr 2	s. 131
Aneks nr 3	s. 134
Aneks nr 4	s. 137
Bibliografia	s. 141
Wykaz skrótów	s. 147
Indeks geograficzny i osobowy.....	s. 148
Spis ilustracji	s. 153
Spis map	s. 155
Spis tabel	s. 156

Wstęp

Historycy polscy skupiali się do tej pory głównie na badaniu dziejów miast dużych, które odgrywały znaczącą rolę w życiu politycznym czy gospodarczym Rzeczypospolitej. Powstało wiele prac poświęconych siedzibom rodów możnowładczych, miastom stanowiącym ważne ośrodki decyzyjne. W niemal zupełnym zapomnieniu pozostawały miasteczka małe, posiadające jednak swoisty klimat i własną, nieraz tragiczną historię. Miasteczka, zwłaszcza leżące na pograniczu kultur, stały się świadectwem asymilacji różnych grup narodowościowych, ich wzajemnego przenikania. Podtrzymanie tożsamości historycznej i świadomość więzi z przodkami powinny stanowić przedmiot troski lokalnej społeczności.

Jednym z takich „urokliwych” miasteczek są Łosice. Należą do najdawniejszych osad miejskich Podlasia. W okolicach tych nastąpiło zetknięcie dwóch etnicznych elementów. Z południa i zachodu pojawiły się mazowieckie wsie szlacheckie, ruskie osady położone na wschód od miasta były zapewne już w XIII w.¹ Wtedy też należałoby doszukiwać się początków Łosic, bowiem niepotwierdzone źródłowo informacje mówią o istnieniu w mieście w roku 1264 cerkwi prawosławnej.² W 1505 roku miasto otrzymało przywilej lokacyjny i przeszło z prawa litewskiego na prawo magdeburskie. Dało to Łosicom ogromne możliwości handlowe i przyczyniło się do rozbudowy istniejącego grodu.³ Przed miastem otworzyły się nowe perspektywy rozwoju. Nastąpił wzrost zaludnienia,

¹ S. Alexandrowicz, *Zarys Dziejów Łosic w XIII – XVIII w.*, [w:] „Łosice 1264 – 1966”, Warszawa 1969, s. 11.

² Mówi o tym J. de Verdmon, *Krótka monografia wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902, s. 146-147; o powstaniu cerkwi w dawniejszej jeszcze epoce czytamy w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, (dalej cyt. Sł. Geogr.), pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Wawelskiego, t. V, Warszawa 1880-1902, s. 732.

³ Przywilej lokacyjny przenoszący Łosice na prawo magdeburskie został nadany 10 maja 1505 roku przez Aleksandra Jagiellończyka; Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej cyt. KRSW), nr 3195b.

Łosice stały się ważnym ośrodkiem kolonizacyjnym w okolicy, co w rezultacie spowodowało ożywienie gospodarcze miasta i pobliskich terenów.⁴

Historia tego miejsca pełna jest ciekawych wydarzeń. Łosice, to miasto królewskie tętniące życiem podczas odwiedzin króla, miejsce koncentracji wojsk przygotowujących się do odsieczy podczas potopu szwedzkiego. To także miasteczko zamieszkałe przez zwykłych ludzi, borykających się z problemami życia codziennego, którzy jednak potrafili przezwyciężyć trudne czasy i pozostawić nam ślady swojego dziedzictwa kulturowego.

Wśród bogatej literatury z zakresu historii miast i społeczeństwa je zamieszkującego niewiele jest opracowań poświęconych regionowi południowego Podlasia. Właściwie jedynie praca zbiorowa „Łosice 1264-1966” pod redakcją Józefa Kazimierskiego,⁵ oraz „Historia Łosic i regionu” Ryszarda Chojeckiego⁶ są „sensu stricto” dziejami miasteczka. Pierwsza pozycja jest zbiorem referatów wygłoszonych podczas sesji naukowej, która odbyła się w Łosicach w 1966 roku z okazji 700 – lecia jubileuszu miasta. Wśród nich jest referat wygłoszony przez Stanisława Alexandrowicza, zawierający kompendium wiedzy na temat dziejów miasteczka w XII – XVIII wieku. Kolejne artykuły zawierają prace z lat późniejszych, kończąc na latach 60- tych XX wieku. Druga pozycja poświęcona Łosicom jest krótką monografią skupiającą się na mieście i jego najbliższych okolicach.

Wiele ważnych informacji o historii Podlasia zawiera tom IV pracy Aleksandra Jabłonowskiego, *Polska w XVI wieku po względem geograficzno – statystycznym*.⁷ Dzieło to zostało opracowane na podstawie rejestrów podatkowych z 1580 roku i bez wątpienia jest ogromną pomocą w pracy historyka w zakresie lokacji i uposażenia miast, sytuacji ekonomicznej i statusu majątkowego cechów rzemieślniczych. Równie ważne informacje odnośnie

⁴ J. Maroszek, *Rzemiosło w miastach podlaskich*, [w:] M. Kwapien, J. Maroszek, A Wyrobisz „Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XVI – XVIII w)”, Wrocław 1976, s. 89-191.

⁵ *Łosice 1264 – 1966*, pod red. Józefa Kazimierskiego, Warszawa 1969.

⁶ R. Chojecki, *Historia Łosic i regionu*, Biała Podlaska 1981.

⁷ A. Jabłonowski, *Polska XVI w. pod względem geograficzno – statystycznym*, t. VI, Podlasie, cz. I, Warszawa 1910.

dziejów Podlasia zostały zawarte w tomie III *Starożytnej Polski pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisane* poświęconym dziejom właśnie tego regionu.⁸

Wielki wkład w badanie terenów południowego Podlasia, zwłaszcza ziemi mielnickiej wniosły opracowania pisane przez Dorotę Michaluk. W swojej pracy zatytułowanej *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI-XVII wieku. Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*,⁹ autorka zawarła wiele wartościowych informacji na temat tych terenów. Ukazała dokładny proces kształtowania się ziemi mielnickiej, rozwój osadnictwa i własności ziemskiej. Autorka zobrazowała też organizację terytorialną kościoła prawosławnego i katolickiego na Podlasiu. Zostało to poparte szeregiem dokładnych map prezentujących zasięg sieci parafialnych kościołów unickiego i katolickiego, osadnictwo na ziemi mielnickiej oraz strukturę własności ziemskiej na tym terenie.

Doskonałym studium, które umożliwiło mi poznanie zasad funkcjonowania seminarium janowskiego v. łosickiego i opiekujących się nim księży komunistów jest praca doktorska ks. Mariana Brudziszsa *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem księży komunistów 1684-1782*. Autor wyprostował w niej m.in. błąd popełniany wielokrotnie przez historyków, polegający na rozgraniczeniu seminarium janowskiego i łosickiego, traktując je jako dwie oddzielne instytucje.¹⁰

Przy opracowaniu zagadnień kościoła prawosławnego w Łosicach posłużyłam się pracą Antoniego Mironowicza, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*.¹¹

Ważną pozycją z zakresu historii gospodarczej z ziemi podlaskiej stanowi artykuł Józefa Maroszka, *Rzemiosło w miastach podlaskich*.¹² Jest to

⁸ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t. III, Warszawa 1886.

⁹ D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI-XVII wieku. Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń 2002.

¹⁰ M. Brudzisz, *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem księży komunistów 1684-1782* [w:] „*Studia Kościelnohistoryczne*”, t. III, Lublin 1979.

¹¹ A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991.

doskonale opracowana praca, obrazująca strukturę rzemieślniczą na Podlasiu oraz szczegółową charakterystykę regionu i istniejących miasteczek.

Wiele cennych informacji znalazłam w biogramach starostów łosickich, jakie znajdują się w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Przy opracowaniu ich życiorysów posłużyłam się również *Herbarzem Polskim* Kacpra Niesieckiego oraz *Herbarzem Polskim* w opracowaniu Adama Bonieckiego.¹³

Przy opracowywaniu pracy sięgałam również po prace naukowe znakomitych historyków, z których na wymienienie zasługują: Stanisław Alexandrowicz, Bogdan Baranowski, Maria Bogucka, Juliusz Bardach, Henryk Samsonowicz, Jerzy Wiśniewski. Oczywiście cytowana tutaj literatura nie stanowi pełnej listy znakomitych badaczy, których prace z całą pewnością przyczyniły się do lepszego poznania procesów zachodzących na omawianym przeze mnie terenie.

Poszukując materiałów dotyczących ikony Matki Bożej Preczystej, trafiłam do Marii Blizińskiej - Orthwein osoby, która prowadziła prace konserwatorskie obrazu w 1994 roku. Pani profesor udostępniła mi swój egzemplarz dokumentacji konserwatorskiej, gdzie prócz bardzo dokładnego opisu obrazu, datowania, oraz zakresu prac, jakie zostały wykonane podczas jego naprawy było kilkanaście zdjęć obrazu przedstawiających kolejne etapy konserwacji.

Brak szczegółowych informacji na temat życia codziennego łosiczan, dość pobieżne wiadomości na temat budynków sakralnych, a przede wszystkim luka w informacjach na temat obecności Żydów w mieście skłoniły mnie do przeprowadzenia własnych prac badawczych polegających na odbyciu szeregu kwerend historycznych w archiwach nie tylko na terenie kraju, lecz również i poza jego granicami.

¹² M. Kwapień, J. Maroszek, A. Wyrobisz, *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XVI – XVII w)*, Wrocław 1976.

¹³ *Polski Słownik Biograficzny*, (dalej cyt. PSB), t. 1 - 45, Kraków 1935-2005; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. VI, Lipsk 1841, A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. VI, VII, Warszawa 1903 – 1904.

Największy zasób dokumentów znajduje się w Archiwum Diecezjalnym Siedleckim. Niezwykle ważnych informacji dostarczyły mi łosickie księgi miejskie z lat od roku 1616 do 1810. Zawierały one wykaz ważnych dla miasteczka spraw takich jak zapisy testamentów, transakcje zawierane między mieszkańcami. Znalazły się tutaj oblaty królewskich fundacji i nadań, został potwierdzony tutaj zapis o fundacji kościoła św. Zygmunta poczynionej przez króla Zygmunta I Starego oraz szpitala znajdującego się przy nim. W *Summariuszach* potwierdzono nieznany dotąd, nadany dnia 30 maja 1690 roku przywilej króla Jana III Sobieskiego na *wolne osadzanie się Żydów w mieście królewskim Łosice*.¹⁴ Archiwum posiada też dokumenty z wizytacji parafii łosickiej z roku lat 1662-1664 oraz z 1737 roku, jak również zapisy potwierdzające erekcje kościołów łosickich, szpitala oraz reaktywowanie bractwa św. Anny. Archiwalia te zawierają również pisma dotyczące seminarium janowskiego v. łosickiego (znalazły się tutaj spisy darowizn i będącego na stanie seminarium a także rejestry przychodów i rozchodów na rok 1740).¹⁵ Znalazłam też wiele zapisów testamentowych, m.in. testament księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej.¹⁶

Kolejny ogromny zbiór źródeł dotyczący tego pięknego podlaskiego miasteczka znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Podczas wielokrotnych kwerend, przedmiotem moim wnikliwych badań były dokumenty znajdujące się w Archiwum Skarbu Koronnego, z których wykorzystałam dane o wysokości podatków skarbowych płaconych królowi przez miasto, *Inwentarz starostwa mielnickiego i łosickiego*, jak również lustrację z roku 1789 obejmującą starostwo łosickie.¹⁷ Znalazły się tutaj również wszystkie przywileje królewskie nadawane miasteczku od XVI wieku poczynając a kończąc na przywilejach z XVIII wieku. Niestety, z uwagi na bardzo zły stan dokumentów zostało mi udostępnione jedynie parę z nich m.in.

¹⁴ Archiwum Diecezjalne Siedleckie (dalej: ADS), *Summariusze wszystkich spraw potocznych i niektóre wieczyste transakcje zawierane w Łosicach od roku 1616 do 1798 (1610 – 1810)*, vol. 168 D, k. 28 v, 43.

¹⁵ ADS, *Acta visitationis generalis Ecclesiarum Parochiarum Decanatus Łosicencis in Anno 1737*, vol. 131 D.

¹⁶ ADS, *Dawne akta z Łosic*, vol. 162 D.

¹⁷ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, (dalej cyt. ASK), M 2; Metryka Koronna (dalej cyt. MK).

przywilej nadany 4 grudnia 1595 przez króla Zygmunta III Wazę, potwierdzający statuty szewskie.¹⁸ Pozostałe nadania miałam okazję analizować dzięki uprzejmości pana Tomasza Dobrowolskiego, historyka z Łosic, który udostępnił mi posiadane przez siebie kserokopie niemal wszystkich przywilejów nadanych miastu i jego mieszkańcom, które pozyskał kilka lat wcześniej w archiwum. Są tu m.in. nadane przez króla Władysława IV dnia 28 lutego 1647 prawo wolnego palenia gorzałki i wożenia jej na sprzedaż do innych miast królewskich przez łosickich mieszczan, jak również nadanie przez króla Jana III Sobieskiego w dniu 20 maja 1689 roku prawa do wystawiania dwóch jarmarków.¹⁹ Z zainteresowaniem przeglądałam też *Księgi Referendarii Koronnej*,²⁰ gdzie znalazłam wiele interesujących rozpraw sądowych, których analiza pozwoliła mi zaprezentować dokładną syntezę stosunków pomiędzy urzędnikami miejskimi a mieszkańcami Łosic i całego starostwa. Przeglądając Archiwum Radziwiłłów natrafiłam na zapiski *Nowiny z Danikowa*, gdzie zostało zamieszczone sprawozdanie z narady wojennej, jaka miała miejsce pod Łosicami w maju 1657 roku.²¹ Plan miasta, który wykorzystałam w pracy jest najwcześniejszym zachowanym dokumentem źródłowym, obrazującym układ przestrzenny miasteczka, pochodzącym z 1826 roku. Znajduje się w zasobach archiwum w zbiorach kartograficznych, zachowana na mikrofilmie.²²

Przeglądając zbiory starodruków i rękopisów Biblioteki Narodowej, natknęłam się na zbiór poświęcony Podlasiu. W zbiorze tym znalazłam jedynie *Regestr piechoty łanowej województwa podlaskiego na rok 1694 spisany* zawierający dane o Łosicach.²³

Poszukiwania zawiodły mnie również do Archiwum Diecezjalnego w Drohiczynie, gdzie odnalazłam zespół akt księży komunistów zwanych też

¹⁸ AGAD, Dokumenty pergaminowe, nr 2302.

¹⁹ AGAD, KRSW, nr 3195 b.

²⁰ Dodatkowym ułatwieniem były opracowania ksiąg wydane drukiem A. Keckowa, W. Pałucki, *Księgi Referendarii Koronnej z drugiej połowy XVIII wieku*, t. 1: 1768 - 1780, t. 2: 1781 - 1794, Warszawa 1958.

²¹ AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej cyt. AR), II ks. 21, 418.9.

²² AGAD, KRSW, Zbiór Kartograficzny, nr 2803.

²³ Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej cyt. BN), Dział starodruków i rękopisów, Akta Podlasia XVI – XVIII, MF 48293, k. 77-80.

bartoszkami. Niestety wśród korespondencji tam zawartej nie było żadnych danych na temat ich działalności w Łosicach.²⁴

W trakcie jednej ze swoich częstych wizyt w Łosicach udałam się do Archiwum Parafialnego, licząc na znalezienie tu ciekawych źródeł. Ówczesny proboszcz kościoła Farnego pod wezwaniem św. Zygmunta ks. Kazimierz Komar udostępnił mi do wglądu całe archiwum. Pierwsze zachowane (pomimo spalenia kościoła podczas ogromnego pożaru miasta, jaki miał miejsce w roku 1878) dokumenty pochodziły z XVII wieku i były to księgi posiedzeń bractwa św. Anny. Pozwoliły mi poznać strukturę bractwa jak również przepływ pieniędzy przez kasę znajdowały się tutaj również legacje ziemskie dokonane przez mieszczan łosickich – członków bractwa.²⁵

Podczas kwerendy w Archiwum Państwowym w Białymstoku natrafiłam na Księgi grodzkie mielnickie, obejmujące swoim zasięgiem lata 1631-1780 i z racji sąsiedztwa miasta z Łosicami rozpoczęłam poszukiwanie informacji o „moim” mieście, niestety nie natknęłam się na jakiegokolwiek wzmianki o nim. Jedynie w *Tekach Glinki* natrafiłam na informację o klęskach elementarnych (gradobicie, pożar wywołany uderzeniem pioruna), jakie dotknęły miasto przed rokiem 1752.²⁶

W swoich poszukiwaniach trafiłam też z kwerendą do zbiorów archiwalnych w Wilnie. Kierowałam się tam wiedząc, iż w swojej zawilej historii Łosice przez pewien okres czasu należały do Wielkiego Księstwa Litewskiego. W Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym przeglądając katalogi napotkałam informacje, iż wszystkie niemal źródła z terenów Łosic trafiły do Archiwum Państwowego w Mińsku (gdzie niestety nie udało mi się dotrzeć). Znalazły się tam m.in. księgi sądowe mielnickie z lat 1565-1795, dekrety z lat 1608-1790, 1792, rejestry sądowe z lat 1626-179, listy króla Zygmunta Augusta.²⁷ Najcenniejsze informacje dotyczące miasteczka znalazłam

²⁴ Archiwum Diecezji Drohiczyńskiej (dalej cyt. ADD), *Zespół akt Księży Wspólnego Życia „Komunistów” lub „Bartoszków” w Węgrowie*, nr VII/Co/2, III/Q/1.

²⁵ Archiwum Parafialne w Łosicach, *Księgi posiedzeń bractwa św. Anny*, kserokopia w posiadaniu autorki.

²⁶ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej cyt. AP), Teki Glinki, 321 s. 16.

²⁷ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej cyt. LPAH), S.A., t. II.

przeszukując zasoby Biblioteki Akademii Nauk Litwy. Trafiły tam sprawozdania z wizytacji dwóch cerkwi łosickich należących do dekanatu mielnickiego diecezji brzeskiej, która miała miejsce 12 lipca 1759 roku. Źródła te bardzo dokładnie opisywały uposażenie cerkwi z wypisaniem wszystkich sprzętów będących na stanie cerkwi, z opisanymi budynkami a także z wytycznymi dla zarządzających daną cerkwią.²⁸

Ważnym źródłem historycznym zapisanym przez łosickiego ks. Szuliakiewicza, był *Opis statystyczno – historyczny parafii łosickiej*, który miałam okazję przejrzeć dzięki uprzejmości pana Tomasza Dobrowolskiego. Ciekawą syntezę historii miasteczka spisał w okresie międzywojennym ks. Wacław Milik, dziekan i proboszcz łosicki, zawierając w opisaniej historii miasta elementy analityczne oraz różne ciekawostki z nieznanej przeszłości miasta.²⁹

Na podstawie rejestru wsi podlegających parafii Łosice sporządzonego przez ks. Stanisława Remiszewskiego dnia 6 czerwca 1662 roku a znajdującego się w zbiorach źródeł wydanych drukiem jako *Akty Izdawaemye Vilenskoju Komisju*, zapoznałam się ze strukturą narodowościową zamieszkującą miasto i okolice wchodzące w skład tutejszej parafii.³⁰

Kilka ważnych dokumentów znalazłam również w zbiorze źródeł drukowanych *Volumina Legum*. Znajdowało się tam potwierdzenie nadania Tomaszowi Alexandrowiczowi przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego dożywotniej pensji.³¹

Nie można też pominąć opracowania źródłowego *Lustracje woj. Podlaskiego 1570 i 1576 roku*,³² które stanowi nieodzowną pomoc przy badaniu struktury ekonomicznej miast Podlasia.

Pracę swoją zawarłam w ramach chronologicznych XVII - XVIII wieku. Dlaczego akurat ten okres w historii miasta został przeze mnie wybrany?

²⁸ Biblioteka Akademii Nauk w Wilnie (dalej cyt. BAN Wilno), f. 41-310.

²⁹ K. Szuliakiewicz, *Opis statystyczno - historyczny parafii łosickiej*, kopia maszynopisu w posiadaniu autorki; W. Milik, *Łosice – krótka monografia*, kserokopia rękopisu w posiadaniu autorki. Z uwagi na brak numerów stron, cytując będę podawać tylko tytuł tego dokumentu źródłowego.

³⁰ *Akty Izdawaemye Vilenskoju Archeograficeskoj komisszej dla razbora drevnich aktow*, (dalej cyt. AVAK), t. XXIII, Wilno 1908, s. 407 – 415.

³¹ *Volumina Legum* (dalej cyt. *Vol. Leg.*), t. VIII, Petersburg 1860, s. 131.

³² J. Topolski, J. Wiśniewski, *Lustracje woj. Podlaskiego 1570 i 1576*, Wrocław – Warszawa 1959.

Przede wszystkim były to czasy najbardziej interesujące w dziejach Łosic. Czasy wojen, przemiany gospodarcze i osadnictwo Żydów pozostawiły tutaj swoje piętno. Wtedy też rozpoczął się proces upadku miasta, z którego miasteczko, jak pokazały jego dalsze losy, miało się nigdy nie podnieść. Czasy świetności miasta z wieku XV, kiedy to Łosice wiodły prym wśród miasteczek podlaskich odeszły w daleką przeszłość dziejową. Z uwagi na pozyskane materiały źródłowe musiałam wykroczyć poza narzucone ramy. Spowodowane to było chęcią przedstawienia pewnej zamkniętej całości omawianego zagadnienia, podsumowania procesu zachodzącego w mieście.

W swoich badaniach sięgnęłam także po pracę magisterską, dotyczącą fundacji katolickich klasztorów i domów zakonnych na Podlasiu do 1795 roku, gdzie znalazłam informacje na temat istnienia szpitala w Łosicach i jego powiązania z seminarium janowskim v. łosickim.³³

W 1998 roku została napisana na Uniwersytecie w Białymstoku na tutejszym wydziale praca magisterska poświęcona historii parafii Łosice do końca roku XVIII,³⁴ ja jednak w swoim opracowaniu tematu postanowiłam skupić się na niezbadanej do tej pory bardziej „człowieczej”, obyczajowej istocie tego miasta. Źródła, na jakie trafiłam podczas moich badań pozwoliły mi na pełną realizację projektu.

Zebrane przeze mnie materiały zostały podzielone na trzy rozdziały. Pierwszy zatytułowany *Rys historyczny i układ przestrzenny miasta* został podzielony na sześć tematycznych podrozdziałów i zawiera dane dotyczące położenia miasta, pochodzenia herbu i nazwy. Zawiera wyjaśnienia nazewnictwa ulic stosowanego w mieście, opis układu przestrzennego miasteczka (z uwzględnieniem najważniejszych budynków) oraz podstawy prawne funkcjonowania mieszczaństwa.

Drugi rozdział poświęciłam życiu codziennemu miasteczka nadając mu tytuł *Mieszczanie łosiccy i ich codzienne troski*. Składa się z pięciu podrozdziałów zawierających najbardziej istotną część mojej pracy. Tutaj

³³ K. Waszkiewicz, *Fundacje katolickich klasztorów i domów zakonnych na Podlasiu do 1795 roku*, Uniwersytet w Białymstoku, 1987.

³⁴ D. Mackiewicz, *Historia parafii Łosice do końca roku XVIII*, Uniwersytet w Białymstoku, 1998.

właśnie czytamy o starostach łosickich, dowiadujemy się wielu ciekawych informacji z ich życia, stosunku do sprawowanej funkcji, Poznajemy najważniejszych urzędników miasteczka (burmistrzów, wójtów, landwójtów, pisarzy miejskich) i ich stosunki z mieszkańcami. Staralam się też zobrazować sytuację gospodarczo - ekonomiczną Łosic i jej zmianę po osiedleniu się w mieście ludności żydowskiego pochodzenia. Specjalny podrozdział poświęciłam obyczajom ludności miasteczka, wprowadzeniu systematyki w ich postępowaniu oraz w stosunkach między mieszkańcami, poznawałam ich zwyczaje, troski i radości. Zamiarem moim było ukazanie, jak ważną rolę w życiu łosiczan stanowiła religia (wnioski te wyciągnęłam w licznych zapisów, jakie były czynione na kościoły i cerkwie łosickie), jak ogromne znaczenie miała rodzina, jakie wartości były kultywowane w domu łosickim.

Ostatni rozdział Duchowość miasteczka stanowi opis życia sakralnego, na jakim skupiali się mieszkańcy miasteczka. Został podzielony na jedenaście podrozdziałów, z których każdy poświęcony jest konkretnemu elementowi składowemu życia sakralnego. Mamy więc tutaj opis kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Zygmunta, kościoła św. Stanisława, cerkiew pod wezwaniem św. Michała Archanioła i cerkiew Matki Bożej Przenajświętszej, kult ikony Matki Bożej Przenajświętszej, który jest po dziś dzień kultywowany w mieście. Naświetliłam też ogólną strukturę wielowyznaniowości, która była cechą charakterystyczną tych terenów.

Celem niniejszej pracy ma być ukazanie życia codziennego i obyczajowości tego miasta podlaskiego, układu przestrzennego miasteczka z okresu jego przemian. Chciałabym tu wyjaśnić kwestie związane z nazwą miasta, pochodzeniem herbu. Zamiarem moim jest też ukazanie stosunków pomiędzy społeczeństwem i urzędnikami miejskimi. Ponadto chcę zaprezentować czytelnikowi piękno ówczesnego miasta, jego wspaniałych budowli, z których żadna, prócz cerkwi przeniesionej do Dęblina nie zachowała się niestety do dnia dzisiejszego. Chciałabym uświadomić odbiorcy, iż za wszelką cenę nie należy dopuścić do zapomnienia naszej przeszłości. Trzeba robić wszystko, aby tą przeszłość utrwalić. W tym celu wzięłam udział w sesji naukowej

zorganizowanej w Łosicach w 2004, której hasłem przewodnim była *Ziemia łosicka – mozaika religijno – kulturowa i polityczna*. Wygłosiłam na niej referat będący fragmentem niniejszej pracy magisterskiej, mając niejako nadzieję, iż przybliży to słuchaczom historię miasta i zainspiruje do prowadzenia dalszych poszukiwań. Pisząc niniejszą pracę miałam na celu stworzenie pomostu pomiędzy przeszłością a teraźniejszością miasteczka.

Pragnę jednocześnie podziękować osobom, które okazały mi swoją pomoc w realizacji moich zamierzeń. W pierwszej kolejności składałam podziękowania panu Tomaszowi Dobrowolskiego nauczycielowi historii w łosickim Liceum Ogólnokształcącym, za udzielenie mi licznych wskazówek, udostępnienie mi materiałów, jakie posiada w swoich zbiorach, które efektywnie kierowały mnie na właściwe tory. Dziękuję również panu Adamowi Woźnicy artyście, człowiekowi, który odnalazł ikonę Preczystą schowaną gdzieś w zakrystii kościelnej, za materiały, które mi przekazał. Specjalne podziękowania składałam na ręce pani profesor Marii Blizińskiej – Orthwein, dzięki której ikona wróciła do pierwotnej pięknej postaci, za to, iż pozwoliła mi skorzystać z dokumentacji, jaką zrobiła podczas prac konserwatorskich.

Szczególne podziękowania kieruję do profesora Józefa Maroszka, który służył mi pomocą i radą podczas całego procesu powstawania tej pracy. Jego spostrzeżenia i wskazówki były dla mnie ważnym drogowskazem, a ogromna wiedza, jaką dysponuje profesor pomogła mi stworzyć obraz miasta, jaki zaprezentowałam na łamach tej pracy.

Rozdział I

Rys historyczny i układ przestrzenny miasta

1. Miejsce Łosic na mapie Podlasia

Dnia 29 sierpnia 1513 roku król Zygmunt I Stary mianował Iwana Sapiehę wojewodą terenu, który określił jako *województwo podlaskie, brzeskie i inne*. Obszar ten obejmował ziemię brzeską, drohicką i białską. W kilka lat później, 11 lipca 1520 roku województwo to mocą dokumentu wystawionego przez Zygmunta I zostało poszerzone o ziemie: kamieniecką, mielnicką, kobryńską.

Okolo roku 1560 nastąpiło wyodrębnienie się z ziemi mielnickiej starostwa łosickiego, w skład którego wchodziły: folwark łosicki, miasto Łosice, wójtostwo kornickie – Kornica, Ruda (obecnie Rudka), szpakowskie – Szpak, szylowskie (obecnie szydlowskie) - Szyłówka (obecnie Szydlówka), Olszynka, Procenty (obecnie Prochenki), Lemki (obecnie Łepki)³⁵.

Starostwo to było typem tzw. starostwa niegrodowego, dzierżawą królewską, oddawaną w dożywotnie użytkowanie zasłużonym królowi urzędnikom bądź rycerzom, którzy szczególnie zasłużyli się w służbie krajowi. Wydzierżawiano je wyłącznie pod obowiązkiem płacenia kwarty.³⁶

W momencie utworzenia, starostwo miało 256 włók ziemi, szacowany dochód wynosił 2 278 zł pol. 8 gr. Z upływem lat pomimo różnych kolei losu, w roku 1771 Józef Miączyński opłacał kwarty 4 401 zł pol. 26 gr a hiberny 3 033 zł po 10 gr. Tomasz Alexandrowicz w roku 1789 osiągnął dochód w wysokości 25 160 zł pol. nie należy się więc dziwić, iż o sprawowanie pieczy nad tym starostwem często ubiegało się wielu dygnitarzy królewskich. Starosta

³⁵ J. Topolski, J. Wiśniewski, *Lustracje woj. Podlaskiego...*, str. 80, 81, 82.

³⁶ Kwarta – czwarta część dochodowa starostw na utrzymanie stałego wojska kwarcianego; hiberna – był to dawny podatek ze starostw na żywność dla wojska w porze zimowej za Słownik Wyrazów Obcych (dalej SWO), Warszawa 1995, s. 628, 431.

Łosicki urządował w dworku drewnianym, w którym czasami pomieszkiwał. Na stałe zaś przebywał w nim pisarz i służba. Łosiczanie z czasem nazwali to miejsce „Starostwem” i ta nazwa funkcjonowała jeszcze w XX wieku.

Ilustracja nr 1. Starostwo w latach 60-tych XX wieku.

Źródło: *Zarys historyczny i pochodzenie nazwy dworku w Łosicach – zwanym „Starostwo”*, [w] „Gazeta Łosicka”, listopad 1996, nr 11, s. 23.

Budynek stał na kamiennej podmurówce, o większej niż on sam powierzchni, (co wskazywało na rozbudowanie wcześniej istniejącej siedziby). Umiejscowiony został na wzniesieniu, u nabrzeża rzecznej. Był to budynek drewniany, drzwi wewnętrzne oszklone, w środku parę izb, piec, podłoga drewniana, sufity wsparte krokwiami. W takim stanie dworek zachował się do lat 60 – tych XX wieku.

Mapa nr 1. Zasięg woj. Podlaskiego w XVI – XVIII wieku (wg J. Opolskiego i J. Wiśniewskiego).

Źródło: J. Hawryluk, *Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn. Rusini, Ukraińcy na Podlaszu: fakty i kontrowersje*, s. 24 (przedruk z publikacji), Kraków 1999.

W roku 1569 król Zygmunt August na mocy uchwały sejmu w Lublinie wcielił Podlasie, Polesie, Wołyń i Kijowszczyznę do Korony Polskiej.
³⁷ Okolice Łosic pokryte były połaciami gęstych lasów, bogatych w dziką zwierzynę. Dokładne położenie miasta Łosice, ziemi drohickiej i mielnickiej wchodzących w skład województwa podlaskiego przedstawia powyższa mapa.

³⁷ J. Hawryluk, *Podlasie na przestrzeni wieków; Część III W Wielkim Księstwie Litewskim*, [w:] „Nad Bugom i Narwoju”, nr 1, 1993, s. 12-15.

Pierwsze wzmianki o Łosicach miały miejsce już w XIII wieku. Pisał o nich Jacques de Verdemon, wspominając, bez powołania się na źródło, o istnieniu w tym miejscu w 1264 roku cerkwi.³⁸ W swoich badaniach natrafiłam też na tezę dotyczącą miasta i jego powstania, iż pierwotne położenie miasta było zupełnie inne niż obecnie. W sąsiedztwie dzisiejszych Łosic czy raczej Łosicz (bo taką też nazwę spotykałam w badanych przeze mnie źródłach z XVI wieku), w odległości około 6 km głęboko w lesie leżało grodzisko w sąsiedztwie wsi Dziecioły, istniało ono zapewne jeszcze przed 1264 rokiem, prawdopodobnie z XI – XIII wieku. Prowadzone badania sugerowały, iż to właśnie tutaj należałoby doszukiwać się prapoczątków miasta. Grodzisko to mogło być początkiem dzisiejszych Łosic. Niestety nie zachowały się żadne źródła mogące potwierdzić tę tezę. Do dnia dzisiejszego ocalały jedynie fragmenty wałów obronnych, którymi otoczony był gród. Prócz wałów była tutaj także głęboka fosa wypełniona kiedyś wodą. Osada ta, ze względu na położenie w otoczeniu bagien miała doskonałe warunki obronne i dopiero w momencie uzyskania przez miasto przywileju lokacyjnego, mogła zmienić miejsce położenia.³⁹ Akt lokacji pociągał za sobą często przeniesienie miasta w miejsce dogodniejsze dla lepszego rozplanowania i dalszej rozbudowy, co za tym idzie dla polepszenia jego funkcjonowania.⁴⁰ Bez wątpienia wpływ na wybór miejsca dla nowej lokacji miało sąsiedztwo rzeki Tocznej. Rzeka w połączeniu z systemem Wisły tworzyła doskonałą drogę do komunikacji i transportu.

Dnia 10 maja 1505 roku wskutek licznych próśb mieszczan łosickich (co było kolejnym dowodem wcześniejszego istnienia tego miasteczka), zmuszanych przez ówczesnego starostę mielnickiego Niemirę Hrymalicza do nadmiernych świadczeń, Aleksander Jagiellończyk nadał Łosicom prawa lokacyjne przenosząc mieszczan z prawa ruskiego na prawo

³⁸ J. de Verdmon, *Krótką monografią wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902, s. 146-147. Informację o istnieniu w XIII wieku cerkwi w Łosicach podaje również *Sł. Geogr.*

³⁹ Więcej na temat pochodzenia miasta możemy przeczytać w referacie S. Alexandrowicza, *Zarys dziejów Łosic...*, s. 11-13.

⁴⁰ A. Gieysztor, *Geneza miast polskich i ich dzieje do końca XV wieku*, [w:] „Miasta polskie w Tysiącleciu”, t. I, Warszawa 1965, s. 25-29. Aby poprzeć tą tezę dowodami należałoby zbadać wykopaliska na terenie grodziska, jak również w mieście.

magdeburskie. Łosice miały wtedy przenieść plac targowy w bardziej dogodne miejsce, nadano miastu regularny kształt z prostokątnym rynkiem i ośmioma ulicami, które brały początek z owego rynku.

Wszyscy mieszkańcy starostwa zostali wyłączeni spod jurysdykcji sądów ruskich i poddani pod władzę utworzonego zgodnie z magdeburskim prawem samorządu miejskiego. Szła za tym całkowita zmiana statusu miasta i jego wizerunku. Łosice uzyskały zgodę na postawienie ratusza, jatek rzeźniczych (właściciele, których gospodarowi mieli oddawać kamień łożu, a wójtowi trzy kamienie), piekarskich, wagi i postrzygalni sukna. Na mieszczan został nałożony obowiązek płacenia kapczyzny w wysokości *10 gr litewskich i czynszu w wysokości 20 gr litewskich i 1 korzec owsa rocznie z jednej włóki*. W tekście przywileju został użyty w odniesieniu do rynku zwrot *in loco digniori*, czyli w godniejszym położeniu, co mogło potwierdzać tezę o przeniesieniu osady i miejsca organizowania targu.⁴¹

Łosice otrzymały też prawo do urządzania jarmarku cztery razy do roku: na św. Jana Chrzciciela (24 czerwca), św. Małgorzaty (13 lipca), św. Michała (29 września), w św. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (15 sierpnia) oraz cotygodniowych targów.

2. Pochodzenie nazwy miasta i herbu

W trakcie pracy badawczej natknęłam się w źródłach na kilka form zapisu nazwy miasta. W roku 1504 w Metryce Koronnej została wpisana nazwa *Loschycze* a w rok później w tym samym źródle znalazłam nazwę *Lossicze*, jak również *Lossice*.⁴² Wszystkie napotkane przeze mnie nazwy były poprawne i stosowano je wymiennie. Nawet w cytowanym powyżej przywileju lokacyjnym,

⁴¹ AGAD, KRSW, nr 2195 B, k. 303-306, Przejście z prawa ruskiego na magdeburskie równało się ze zwolnieniem mieszczan z jurysdykcji sądowej urzędników wielkoksiażeńcych. Struktury miasta zostały poszerzone o stanowiska: wójta, sprawującego sądy w mieście burmistrza i rajcy zajmujących się sprawami miejskimi.

⁴² AGAD, MK, MF 137, 62-4, k. 112; wszystkie nazwy wymienione są w słowniku *Nazwy miejscowe Polski historia, pochodzenie, zmiany*, pod red. Kazimierza Rymuta, T. 6, Warszawa 1998, s. 30.

pisany w całości po łacinie, nazwa miasta – *Losice* - została napisana w języku polskim.

Wokół pochodzenia nazwy miasta od lat brak było jednoznacznych opinii, chciałabym więc zaprezentować tutaj kilka najbardziej prawdopodobnych tez. Nazwa Łosice jest nazwą patronimiczną. Wskazywała na to budowa słowotwórcza nazwy, czyli temat Łoś - i przyrostek – ice.⁴³ Nazwa miejscowa, która znalazła się w dokumentach źródłowych Łosch(z)yce, jak i ta stosowana w formie dzisiejszej - Łosice pisana była w liczbie mnogiej. Błędem były tezy sugerujące pochodzenie nazwy miasta od nazwy osobowej Łoś, ponieważ zgodnie z zasadami późnośredniowiecznej pisowni zapis -sch oznaczał głoskę – sz. (więc w nazwie miasta znalazło się „łosz” a nie łoś”).⁴⁴ Z tego też powstała teza, opierająca się na wschodniej etymologii, prowadząca do próby połączenia nazwy miasta z koniem, który w języku rosyjskim brzmiał właśnie „Łoszadi”. Zwolennicy tej opinii powoływali się na to, iż jeszcze w XVI wieku miasto w swoim herbie posiadało symbol konia. Ponadto w czasach, kiedy tereny te należały do Wielkiego Księstwa Litewskiego wypasano tu stada koni litewskich, będących rezerwą wojska litewskiego na wypadek wyprawy wojennej.

Wszystkie miasta polskie miały własne herby. Łosice w swojej historii szczyły się aż trzema zupełnie różnymi herbami. Herbem, który przetrwał do czasów dzisiejszych był herb z koniem, który witał wjeżdżających do miasta, kolejny symbol miasta – łasica występował na pocztówkach jeszcze w niedalekiej przeszłości, istniał też herb obrazujący dwa lwy. Historia tego ostatniego sięga roku 1847, kiedy to Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego przedstawiła carowi Mikołajowi I projekt herbu – nawiązujący w swojej symbolice do królewskiego pochodzenia Łosic. Pomimo odrzucenia tego projektu, od roku 1860 herb z dwoma lwami stojącymi na tylnych łapach i wsparty na przednich, zaczął pojawiać się sporadycznie na

⁴³ Nazwy patronimiczne oznaczały pierwotnie potomków lub poddanych człowieka, którego imię, nazwisko, nazwa wykonywanego zawodu, przezwisko lub godności znajdowały się w nazwie miejscowej. Na terenach, na których znajdują się Łosice na to pochodzenie wskazywały przyrostki: - ic(z)e, - owic(z)e, - ewic(z)e, - owce, - Ce, ęta. Za M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo – wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław 1974, s. 251.

⁴⁴ Z. Gałęcki, *Pochodzenie nazwy miejscowej Łosice*, w: „Gazeta Łosicka”, maj 2001, s. 16.

pocztówkach. Herb z łasicą został umieszczony w wydawnictwie *Polskie Herby Miejskie* (co było oczywistym błędem) a w sto lat później wydano *Wykaz Herbów Miast Polskich* z łasicą w herbie. Użycie takiego oznaczenia herbowego było zapewne podyktowane zbieżnością fonetyczną słów Łosice - łasica.⁴⁵ Jedynym właściwym i zgodnym z prawdą historyczną herbem był ten, który znajdował się również na pieczęci miasta. Pierwotny herb Łosic zawierał symbol konia, widniał na dokumentach miejskich z roku 1777. Pieczęć magistratu miasta zawierała wizerunek biegnącego konia z uniesioną prawą przednią nogą, wizerunek ów okalał napis: SIGILLUM CIVITATIS LOSICENSIS.⁴⁶

Ilustracja nr 2. Pieczęć miejska miasta Łosice, która widnieje na dokumentach miejskich z 1777.

Źródło: R. Chojewski, *Łosickie perypetie z herbem*, [w:] „Gazeta Łosicka”, 1999, nr 9, s. 9.

Kształt tarczy wskazywał, iż pieczęć pochodziła z XVI wieku. Według starych podań, jedną z przyczyn umieszczenia konia w wizerunku miasta było istnienie w dobrach królewskich stadniny koni (dzisiejszy Polinów) a także jarmarków i targów końskich, odbywających się w Łosicach regularnie od XVI wieku.

⁴⁵ Podobny błąd został popełniony w tomie II opracowania *Miasta Polskie w Tysiącleciu* pod redakcją Stanisława Pazury, jako herb miasta została przedstawiona łasica.

⁴⁶ Tzn. pieczęć miasta Łosic. Odcisk tej pieczęci znajduje się w Urzędzie Miejskim w Łosicach.

Herb należał do tzw. herbu mówiącego tj. skojarzonego z brzmieniem fonetycznym nazwy miasta (nie w języku polskim). Należał do tzw. herbów skojarzonych z nazwą miejscowości.

Ilustracja nr 3. Herby miasta Łosice. Koń - herb stosowany w teraźniejszości, łasica – fałszywy herb, nie będący nigdy herbem miasta. Niestety nie zachował się wizerunek herbu z lwami zaproponowanego przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego.

Źródło: <http://www.polinow.pl/> (02.04.2004).

3. Struktura narodowościowa i wyznaniowa mieszkańców

Południowo – wschodnia część Podlasia była zajęta przez ludność pochodzenia wołyńskiego. Północno - wschodnią część opanowała ludność białoruska domieszką Litwinów. Tereny Łosic i okolic zostały w największym stopniu skolonizowane przez ludność ruską. Jak większość miast Rzeczypospolitej Łosice nie były jednolite pod względem etnicznym. Właśnie tutaj był punkt zetknięcia kilku kultur. To wzajemne przenikanie się było w Łosicach bardzo widoczne i ślady tego po dziś dzień są dostrzegalne. Prócz rodzimych - ludności pochodzenia polskiego i ruskiego, osiadali w Łosicach Litwini, Tatarzy oraz Żydzi, których głównym zajęciem w mieście królewskim było prowadzenie

dzierżawionych karczem.

Rusini pierwotnie należeli pod względem politycznym do księstw południowo ruskich, a przynależność kościelna była zarówno rzymska jak i grecka. Grupy ulegały wpływom językowym południowo - ruskim. Imiona i nazwiska mieszczan wskazywały wyraźnie na to, iż znaczna większość mieszkańców miasta była skutkiem ruskiego osadnictwa np. Mikołaj Szekowicz, Anastazja, Dymitr Olizaruk czy też litewskiego – Lelejko, Szelemieszko, Koladko ⁴⁷ istniały także imiona pochodzenia ukraińskiego – Hawryło, a także potwierdzające osadzanie się innych narodowości w tym miasteczku np. nazwisko Niemiec mogło sugerować, iż jego właściciel był z pochodzenia Niemcem.

Na podstawie rejestru wsi podlegających parafii Łosice sporządzonego przez proboszcza łosickiego księdza Stanisława Remiszewskiego dnia 6 czerwca 1662 roku zostało zobrazowane zróżnicowanie narodowościowe mieszkańców miasta Łosice zamieszkujących miasto w tym okresie. Poza katolikami wymienieni zostali także osadnicy innej narodowości m.in. mieszkał tam parobek ładwójta łosickiego Boryszewicza Nikita Rusin, chłopiec Hryc Rusin, Hryc Szurka Rusin, Żyd Dawid z żoną Anną, Fruma – żydowska służka, Rosłan Chryniuk, zdun Iwan, Iwan Litwin. Do cerkwi Przenajświętszej należeli m.in. Hryc Dzindzik, Chwiedko Ihnatik, Iwan Kudela, Iwan Łębko (Iwan - było imieniem najczęściej występującym w mieście), Hrycz Daczuk, Hrycz Szawczuk, Hawryło Miszuk, Lewko Prodyniecz. Ciekawym nazwiskiem, na jakie natknęłam się w owym rejestrze był Stephan Murzyn - brak było wyjaśnienia skąd pochodził i czym się ów człowiek zajmował. Czasami bywało, iż rzemieślnicy przybierali nazwisko symbolizujące wykonywany zawód Adam Kramarz, Wawrzyniec Kowal, Grzegorz Tkacz, Paweł Krawiec, a co jest bardziej interesujące, zjawisko to było spotykane jedynie wśród katolickich mieszkańców miasta, prawosławni rzadko przyjmowali nazwę zawodu jako nazwisko. ⁴⁸

⁴⁷ Więcej o zróżnicowaniu podłoża osadnictwa napisał J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny - geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, [w:] „Acta Baltico – Slavica”, t. XI, 1997, s. 69-70. Cytowane tutaj nazwiska pochodzą z analizowanej przeze mnie pozycji źródłowej; ADS, *Summariusze wszystkich spraw potocznych...*, k. 71 v.

⁴⁸ AVAK, t. 23, s. 410 – 412.

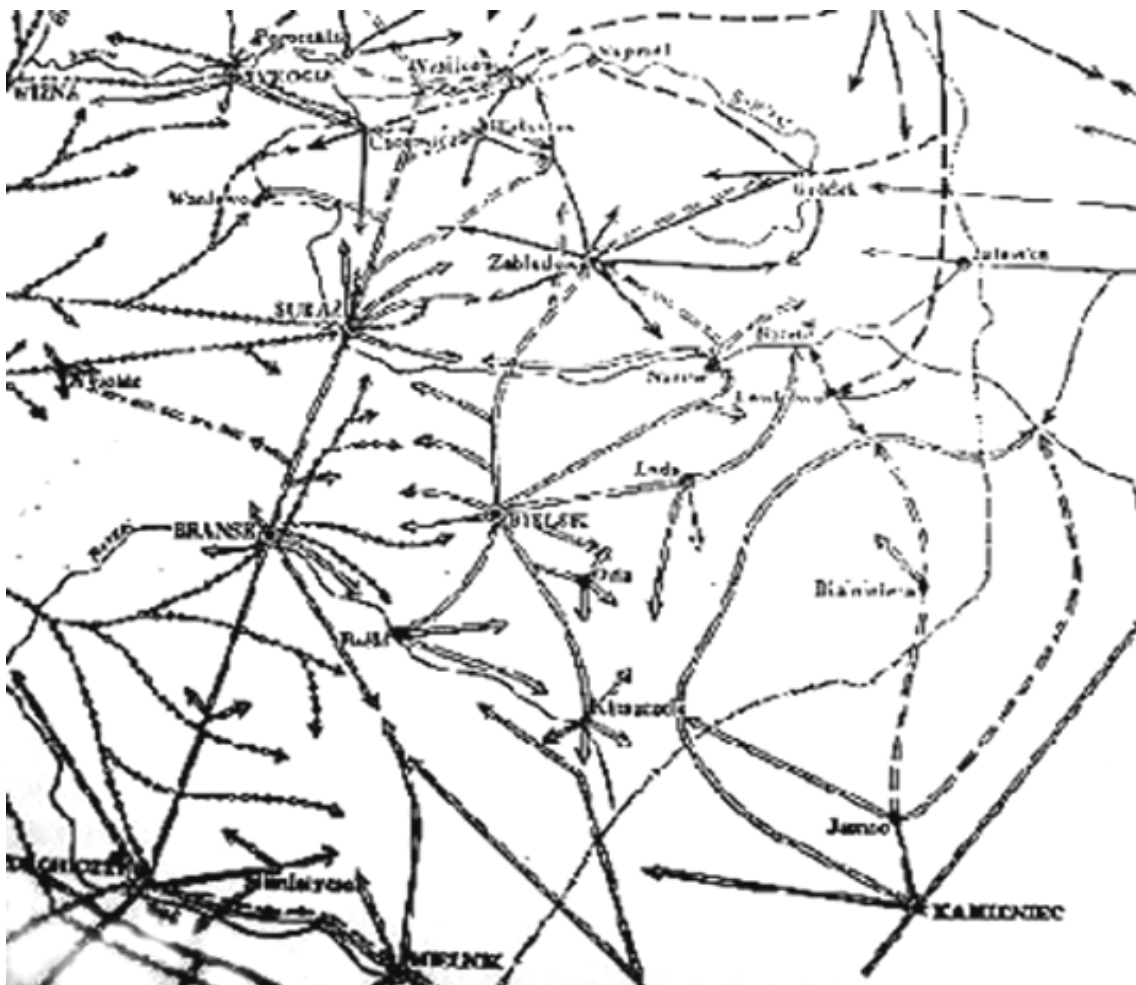
Obok osadników mazowieckich do Łosic trafili Rusini, bojarzy litewscy i ruscy - ruska szlachta, osiadła na Podlasiu blisko dużych grodów (Mielnika, Drohiczyna, Bielska), pochodząca z niższej warstwy rycerskiego stanu – butnych bojarów.

Wiadomym jest, iż w Łosicach jedynie Żydzi tworzyli odrębną enklawę, istniały zapisy mówiące o odrębnych dzielnicach lub tylko ulicach. Z biegiem czasu odrębność ta zniknęła niemal zupełnie. Żydzi wykupywali domy od ludności polskiej, stawali się ich sąsiadami, asymilowali się. Urząd Miasta wynajmował im miejsca użyteczności publicznej takie jak młyn, browar czy słodownię a nawet tak potrzebny miastu ratusz wraz z wagą.⁴⁹

W ciągu XVII i XVIII wieku na całym Podlasiu nasiliły się wpływy osiadłości polskiej zwłaszcza mazowieckiej szlachty, jedynie tereny nadbudrzańskie zamieszkałe przez ludność ruską ukraińskiego pochodzenia utrzymywały się cały czas w tendencjach napływowych. Z całą pewnością na terenach tych nie występowała ludność tatarska, szkocka i niemiecka (można tutaj mówić o jednostkowych przypadkach osiedlenia się członków tej narodowości w Łosicach i okolicy) w aktach miasta.

Struktura narodowościowa miała bezpośredni wpływ na strukturę wyznaniową miasta. Obok katolików, byli wyznawcy prawosławia i Żydzi. W wieku XVI, wraz z przyjęciem unii brzeskiej, pojawili się unicy. Najistotniejsze znaczenie miało jednak duchowieństwo prawosławne, katolickie i unicy. Katolickie duchowieństwo było reprezentowane przez kler parafialny i nieliczne klasztory, stąd jego pozycja nie była w stosunku do innych duchownych zbyt wysoka.

⁴⁹ Szerzej o społeczności żydowskiej w Łosicach piszę w rozdziale II. *Mieszczanie łosiccy i ich codzienne troski*.

Mapa nr 2. Kierunki osadnictwa ukraińskiego, białoruskiego i polskiego w XIV i XVIII w (wg J. Wiśniewskiego).

Źródło: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich białostocczyzny*, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego, t. I, Wrocław 1980, mapa V (fragment).

4. Układ przestrzenny i wygląd miasta

Łosice jeszcze pod koniec XVI wieku uchodziły za jedno z bardziej znamienitych miast Podlasia. Pisał o nim Aleksander Gwagnin: *Łosice, miasto drzewiane nad jeziorem szerokim od Drohiczyna 3 mile leży.*⁵⁰

Obraz miasta był przedstawiony w rejestrze popisu miasta łosickiego domów i włók, gdzie zostało określone też jego położenie. *To miasto*

⁵⁰ Za S. Alexandrowicz, *Zarys...*, s. 12.

łosiczkie siedzi na dolinie na miejscu przymokrem nad rzeką Toczna, która w lecie przysycha. A ziemia pod nimi przednia a zła i dobra. Ziemie pod sobą mają 79 włok tak opisywał miasto jeden z pierwszych istniejących spisów.⁵¹

Układ przestrzenny często związany był z funkcjami pełnionymi przez dane miasto. Również w przypadku Łosic powtarzał się tradycyjny schemat: duży, zbliżony do kwadratu rynek z ulicami narożnikowymi na środku przecięty szosą. Słabo rozwinięta siatka ulic i duże bloki o obszernych działkach siedliskowych. Na zasięg i wielkości obszarów siedliskowych w mieście i w jego obrębie miał wpływ zasięg terytorialny praw miejskich, możliwości swobodnego obrotu ziemią.

Według planu sytuacyjnego miasta, w Łosicach znajdował się prostokątny rynek polski, z którego rozchodziło się 8 ulic. Ponadto istniał rynek „polski”, rynek żydowski, oraz rynek *Kozi*. Zabudowa rynku zwarta i kalenicowa, domy mieszkalne dwukondygnacyjne gęsto skupione w okolicy rynku rzadziej przy dalszych uliczkach, zawsze ustawiane szczytami po obu stronach ulic. Przy Kozim rynku znajdował się browar.⁵²

W roku 1580 wygląd domów określany był jako nędzny. W rozplanowaniu miasta brano także pod uwagę przeznaczenie miejsca na użytki rolne i ogrody a także place. W Łosicach niemal każdy posiadał własny pastewnik, był więc pastewnik rodziny Kucykowiczów a także pastewnik należący do księży a znajdujący się na rogu ul. Międzygumiennej, jak również należący do mieszczan – Andrzeja Pasieki i Jana Kowalskiego pastewnik nad ul. Miejską zwany Smoniewszczyzną. W 1644 roku został ustanowiony zakaz wypasania na pastewnikach bydła, koni i świń pod karą w wysokości 6 grzywien.⁵³

Standardowe obejście miejskie składało się z domu, zabudowań gospodarczych i ogrodu. Miasto posiadało też dużą ilość placów w liczbie 308.⁵⁴ Zwykle zabudowania należące do mieszczanina były drewniane, w ich skład wchodził dom, zabudowania gospodarcze m.in. stodółka.

⁵¹ AGAD, ASK, M2 I, *Inwentarz starostwa miełnickiego i łosicznego*, k. 336.

⁵² ADS, *Summariusze ...*, k. 45 v.

⁵³ ADS, *Summariusze ...*, k. 1, 3, 70 v, 123 v.

⁵⁴ AGAD, ASK, M2 I, *Inwentarz...*, k. 644 – 672.

W Łosicach, w połowie XVI wieku, było kilkadziesiąt pustych domów, co świadczyć mogło o znacznym spadku liczby ludności, która opuściła miasta zapewne w celu poszukiwania lepszych warunków do życia. Opuszczone domy i place szybko znajdowały następnych właścicieli, ponieważ miasto dbało, żeby budynki miejskie nie stały puste. W 1686 roku urząd miasta sprzedał dwa place z domem zajmowanym do tej pory przez Januszyków i przez nich opuszczonym, Iwanowi Szekowiczowi, także plac po organiście łosickim Kordulskim został za 14 zł pol. Stanisławowi Janczewskiemu sprzedany.⁵⁵

Ogromną rolę w życiu codziennym miasta spełniały budynki sakralne. Przy ich budowie poszukiwano bogatych fundatorów, aby ci dali parę złotych monet. Drugim źródłem fundacji byli sami mieszkańcy, którzy często budowali kościoły i cerkwie z własnych składek. Łosice, w przeciwieństwie do wielu ówczesnych miast, w których znajdowały się maksymalnie dwa budynki sakralne, posiadały aż 4 budowle tego typu – dwa kościoły: św. Zygmunta – był to kościół Farny i św. Ducha (św. Stanisława) oraz dwie cerkwie: Matki Bożej Przenajświętszej oraz św. Michała Archanioła. Należący do kościoła cmentarz leżał obok książęcych placów. Cmentarz cerkwi Matki Bożej Przenajświętszej znajdował się w okolicy ul. Brzeskiej.⁵⁶ Natomiast cmentarz z mogiłkami żydowskimi umiejscowiony był na końcu ul. Warszawskiej. Jeszcze w roku 1786 istniał odrębny kahał żydowski.⁵⁷

W Łosicach znajdowała się też karczma dworska, mieszcząca się niedaleko ul. Michalskiej, a więc przy cerkwi św. Michała, słodownia z browarem znajdowała się przy placach świrydowskich.

Miasto nie zaprzestało rozbudowy, w 1619 roku Hwedor Kaczalik wykupił od urzędu miejskiego ziemię na ul. Podgajnej w celu założenia tam

⁵⁵ ADS, *Summariusze...*, k. 31.

⁵⁶ ADS, *Summariusze...*, k. 102 v, 129; Szerzej o budowlach sakralnych, ich założeniu, wyposażeniu oraz społecznej funkcji piszę w rozdziale III. *Duchowość miasteczka*.

⁵⁷ ADS, *Summariusze...*, k. 68, 122 v, 123; Kahał była to gmina żyd. (hebr. *kehilla*, zgromadzenie, gmina), która działała jako autonomiczna organizacja; autonomia ta obejmowała sprawy kultu religijnego, sądownictwa cywilnego, szkolnictwa, pomocy społ., zbierania podatków na rzecz władz; od XIX w. (po równouprawnieniu Żydów) działalność kahału ograniczyła się do spraw religijnych i pomocy społecznej, za SWO, s. 509.

siedliska.⁵⁸

Miasto pilnowało też, aby mieszczanie dbali o stan zarośli miejskich. Została uchwalona ustawa mająca na celu ich ochronę. W 1726 roku miasto uchwaliło zakaz wycinania zarośli w polu i gaju na Olszynę pod karą 14 grzywien. W 1761 roku została ustanowiona zapowiedź zarośli na gruntach miejskich. Dnia 7 maja 1764 roku została zapisana uchwała o ustanowieniu poboru kwoty 1 zł pol. z włóki na usypanie grobli przy proboszczowskim stawie, w rok później została wniesiona zapowiedź zarośli miejskich od granicy Szanikowskiej do Granicy Woźnickiej czyli Świnarowskiej⁵⁹

W roku 1762 miasto przeprowadziło wymiar ul. Bagiennej w celu rozbudowy ulicy *z obu stron ściśnionej*.⁶⁰ Pomimo trudnej sytuacji gospodarczej Łosice stale się rozbudowywały, przybywało domów, powstawały kolejne budynki miejskie, stawiano kramnice w rynku.

Hiacenty Kotłowicz otrzymawszy nominację na urząd burmistrza miasta Łosice na rok 1732, miał obowiązek dopilnować rozbudowy ratusza. Zostały mu na ten cel przekazane 52 sztuki drzewa, dodatkowe fundusze miały być przekazane z remanentów z lat poprzednich, według których zostało zaoszczędzone 106 zł pol. 20 gr.⁶¹

⁵⁸ ADS, *Summariusze...*, k. 19 v.; Siedlisko było to miejsce czyjegoś zamieszkania, osiedlenia; mieszkanie, dom, gniazdo za Słownik Języka Polskiego (dalej SJP), t. III, Warszawa 1998, s. 198.

⁵⁹ ADS, *Summariusze...*, k. 62 v, 99 v.

⁶⁰ ADS, *Summariusze...*, k. 104.

⁶¹ ADS, *Summariusze...*, k. 64.

W końcu XVIII wieku Łosicach stała także żydowska synagoga.⁶² Wokół budynków sakralnych jak również na rynkach stały kramnice: jatki rzeźnicze, piekarnicze, szewskie. Ich liczba stale się zmieniała, bowiem wznoszono cały czas kolejne według zapotrzebowania, często też bywało, iż były one przenoszone w inne miejsce. Kilka kramnic należało też do bractwa św. Anny, kościoła Farnego jak również do urzędu miasta, który sprzedawał je bądź wynajmował zarówno ludności pochodzenia polskiego jak i żydowskiego.⁶³ Na terenie miasteczka znajdowały się też stawy: *stawik proboszczowski*, *staw wielki*.⁶⁴

Liczba mieszkańców miasta zawsze przekraczała 500, jednak nie wszyscy byli pełnoprawnymi obywatelami miasta. Obywatelstwo było nadawane przez radę miejską jednak warunkiem uzyskania zgody było m.in. przedstawienie dokumentu poświadczającego dobre pochodzenie⁶⁵ i sprawowanie, a także mieszkanie w mieście. Obywatelstwa pozbawieni byli innowiercy, będący mniejszością religijną w mieście. Kolejnym obowiązkiem było wstąpienie w związek małżeński przed upływem roku oraz nabycie domu i oczywiście wniesienie opłat. Przepisy te miały na celu ograniczenie osadzania się w mieście ludzi mniej zamożnych i pochodzenia wiejskiego.

Łosice, jak i inne miasta królewskie były uzależnione w swoim ustroju wewnętrznym od króla i jego przedstawiciela, czyli starosty. Własność mieszczańska była pełną własnością mieszczan.

Miasteczko posiadało też własne więzienie. Dnia 24 marca 1746 roku Grzegorz Tykuniewicz na budowanie studni i turmy *ćwierć miejską zwaną Panasowską w podatkach zaległą Bartoszowi Szeremecie na 24 zł pol. sprzedał*.⁶⁶

Niemal w każdym miasteczku istniały szkoły parafialne, Łosice nie

⁶² Szerzej o synagodze piszę w: Rozdział II. Mieszczanie łosiccy i ich codzienne troski.

⁶³ Szerzej o transakcjach handlowych dokonywanych w mieście w: Rozdział II. Mieszczanie łosiccy i ich codzienne troski..

⁶⁴ ADS, *Summariusze...*, k. 74.

⁶⁵ Był to inaczej list dobrego urodzaju, za *Historia państwa i prawa Polski*, pod red. J. Bardach, t. 2, Warszawa 1971, s. 60.

⁶⁶ ASD, *Summariusze...*, k. 77 v; Turma - więzienie, areszt za SWO, s. 1137.

były tutaj wyjątkiem. Szkoła składała się z dwóch izb, pierwsza przeznaczona była na klasę dla uczniów, druga istniała jako pomieszczenia prywatne dla nauczyciela. Bakałarzem szkoły był w roku 1669 Grzegorz Jurkowski, a w roku 1680 stanowisko rektora szkoły pełnił Wojciech Dąbrowski. Prócz szkoły polskiej istniała tutaj również szkoła żydowska.⁶⁷

W wielu miastach jak i w Łosicach znajdowały się przytułki przeznaczone dla osób starszych, chorych, kalek - osób nieposiadających rodzin. Budynki takie określano nazwą szpitale. Były to najczęściej niewielkie dwuizbowe domy. Jedna izba była przeznaczona dla mężczyzn, druga dla kobiet. Łosicki przytułek został ufundowany w roku 1515 przez króla Zygmunta I Starego (oryginał przywileju pokazuje ilustracja nr 4).⁶⁸ „Dom ubogich” został postawiony z drzewa przy ul. Rynkowej.⁶⁹

Szpital utrzymywano na wiele sposobów, najczęściej były to zapisy testamentowe bogatych mieszkańców miasta – także w postaci dochodów ze sprzedaży ziemi lub odsetek od sum zapisanych na te instytucje. Często kościoły były zobowiązane do sprawowania opieki nad szpitalem. Bywało też, że mieszkańcy składali się na wyżywienie i opał dla szpitali. Z czasem szpital w całości przeszedł pod opiekę kościoła i to proboszcz miał największy wpływ na jego funkcjonowanie. W roku 1696 miało miejsce zaskarżenie wpisanych wcześniej do ksiąg miejskich, przywilejów względem wolności książęcych od podatków z gruntów szpitalnych. Okazało się bowiem, iż władza miasta traktowała je jako szkodliwe miastu – znacznie uszczuplały jego i tak skromny w owych czasach budżet.⁷⁰ W 1662 roku w szpitalu mieszkali: Hrycz Marczak z żoną i siostrą, Iwan Rogowiecz z małżonką i Hałasaluk z żoną, Supronowa wdowa z komornicą, Saczakowa wdowa z córką, Wasko komornik z małżonką i komornicą.⁷¹

⁶⁷ ADS, *Summariusze...*, k. 6 v; Bakałarz to dawniejszy nauczyciel, rektor w dawnej Polsce przełożony szkół przykościelnych i zakonnych (np. kolegów jezuickich i pijarskich), a także elementarnych za SWO, s. 102.

⁶⁸ ADS, *Summariusze...*, k. 28 v.

⁶⁹ Ponadto pełna treść tego nadania znajduje się w ADS, *Acta visitationis generalis ecclesiarum parochialium...*, k. 181-184 v.

⁷⁰ ADS, *Summariusze...*, k. 45 v.

⁷¹ AVAK, s. 410 – 412.

Pod datą 23 sierpnia 1762 roku znalazł się zapis mówiący, iż zgodnie z testamentem Jerzego Turykowicza łosickiego pisarza, na szpital łosicki zostały przeznaczone kwoty pieniędzy pozyskane ze sprzedaży domu po zmarłym Turykowiczu. Ponadto *rozdysonował żeby szpitalne babki i dziadki corocznie prowizją kontentowali się i za to w każdy piątek godzinki za dusze zmarłych dośpiwywali*. Jeszcze w 1781 roku odbierano prowizję na szpital łosicki. Jednak w roku 1773 miała miejsce skarga księdza Tomasza Lewińskiego proboszcza łosickiego na Jana Sokulskiego ówczesnego landwójta, że *tenże od summy 300 zł pol. na dobrach przez Jerzego Turykowicza na szpital zapisanej po sprzedaży z tych dóbr Grzegorzowi Atryszykowi prowizji nie wypłacał*. W odpowiedzi na pośrednie zarzuty Jartyszyk odstąpił od swojego prawa i kwotę w wysokości 300 zł pol. *na szpital przekazał*.⁷²

⁷² ADS, *Summariusze...*, k. 97 v, 108 v.

często informacyjne funkcje. Zastępowały mapy turystyczne miast, wtedy jeszcze nieistniejące. Nazwy te miały podłoże semantyczne, ich zadaniem było wskazywanie na coś, przekazywanie pewnych informacji. Nadawane nazwy wskazywały często na określone zjawiska przestrzenno – społeczne. I tak Łosice miały ulice informujące o położeniu świątyń pod określonym wezwaniem – ul. Michałowska (występowała już w XVI wieku, co jednocześnie stanowiło źródło potwierdzające istnienie już wtedy drugiej cerkwi) od cerkwi pod wezwaniem św. Michała Archaniola, ulice pochodzące od znajdujących się tam grup rzemieślniczych, ulice, których nazwy pochodziły od nazw miejscowości albo nadające kierunek wyjazdu do danego miasta tak jak ul. Brzeska, ul. Łukowska, ul. Drohicka, ul. Warszawska lub też nazwy pamiątkowe. Istniały też nazwy ulic kierujące mieszkańców lub przyjezdnych do określonych budowli – ul. Kościelna tam zapewne znajdował się kościół (bliżej niestety nie wiemy który) i miejsc ul. Gumienna, ul. Międzygumienna do bagien miejskich wiodła ul. Bagienna, ul. Podgajna mogła albo prowadzić do gaju – lasu, lub też leżała przy lesie. Jedną z głównych ulic miasta była ul. Łukowska, przy której znajdowały się domy najbardziej majątnych mieszczan łosickich, była też w Łosicach ul. Ku Błoniu.

Z miasta wychodziła droga prowadząca do Międzyrzeca zwana gościńcem międzyrzeckim, drugi gościniec prowadził do Świnarowa, kolejny gościniec brzeski, istniał też gościniec mszański i łukowski.⁷³

Nazwy ulic wylotowych, jak i liczba gościńców mogły świadczyć o tym, iż miasto leżało w miejscu przecinania się wielu dróg handlowych. Z całą pewnością była to jedna z przyczyn doskonałej kondycji ekonomicznej miasta.

6. Status mieszczaństwa

⁷³ ADS, *Summariusze...*, k. 46, 48.

Inwentarz starostwa z roku 1551 wymieniał wszystkie powinności mieszczan, które zobowiązali byli wykonywać na rzecz króla i zamku mielnickiego.

Mieszczanie mieli więc wykonywać wraz z mielnickimi „sąsiadami” prace remontowe zamku górnego w Mielniku, mieli też wykonywać konieczne naprawy mostu na Bugu, na koszt własny pobudować stajnie dla królewskich koni w Łosicach (Polinowie). Obowiązkiem ich było goszczenie króla w trakcie jego przejazdu, a przed wizytą króla naprawienie grobli na stawie łosickim, drogi wokół miasta i w samym mieście.⁷⁴

W 1633 roku została uchwalona konstytucja sejmowa, w której jednym z artykułów było powtórzenie zapisu, iż szlachcic osiadły w mieście, zajmujący się szynkowaniem, będący miejskim urzędnikiem lub też handlujący nie mógł nabywać ziemi i tracił szlachectwo. Zapis ten dotyczył również szlachty, która złożyła przysięgę mieszczańską. Mieszczan obowiązywał też zakaz noszenia futer i drogich kosztowności, pasów jedwabnych oraz butów safianowych. Zgodnie z konstytucją z 1613 roku groziła za to kara w wysokości 14 grzywien. Wszystkie te ustawy miały na celu zadowolenie szlachty i poniżenie mieszczan.⁷⁵ Chociaż, z drugiej strony wielu przedstawicieli pierwszej grupy wolało złożyć przysięgę mieszczańską i żyć w dostatku z możliwością bogacenia się, niż być szlachcicem - często *chudopachołkiem*. Mieszczanie dzięki swojemu zarobkowi mogli wykupywać ziemię z rąk dawnej szlachty. Z drugiej zaś strony byli oni ograniczani w swoich pracach przez starostów. Często zdarzało się, że mieszczanie byli surowo karani za to, że się zatrzymywali w przydrożnych a nie w starościńskich karczmach.

Mieszczanie już wcześniej zabiegali u króla w kwestii ukrócenia samowoli starostów, udało się jednak to dopiero za panowania króla Władysława IV. Dnia 28 lutego 1647 roku król nadał mieszczanom łosickim prawo wolnego palenia gorzałki i wożenia jej na sprzedaż do innych miast królewskich *osobliwy wzgląd mając na nędze i ubóstwo miasteczka Łosice nazwanego, do którego*

⁷⁴ AGAD, ASK, M2 I, *Inwentarz...*, k. 57 - 66 v, 79 v - 85.

⁷⁵ *Vol. Leg.*, t. III, s. 183, s. 806.

przez różne plagi z dopuszczenia Bożego przyszło, aby się poratować i posilić mogło, umyśliliśmy im pozwolić i wolność dać aby mogli gorzałkę której w domach sprzedąć nie mogąc do miast i miasteczek naszych rozwozić i sprzedawać jakoż i listem naszym pozwalamy i wolność dajemy. Od tego momentu mieszczenie łosiccy mogli bez żadnych przeszkód i trudności swobodnie handlować alkoholem wyprodukowanym w całej Rzeczypospolitej. Ponadto ważnym zapisem był nakaz skierowany do urzędów grodzkich i miejskich *aby pomienionych mieszczan przy tej wolności rozwożenia gorzałki i onej w miastach i miasteczkach przedawania ale i nienaruszenie zachowali, żeby od nikogo w tym przeszkody i trudności nie mieli, pilne czynili starania.* Za niestosowanie się do tego królewskiego nakazu urzędnicy mogli być pociągnięci do odpowiedzialności przed samym monarchą.⁷⁶

Dnia 18 kwietnia 1791 została wydana ustawa o miastach królewskich *Miasta nasze wolne królewskie*, która następnie została umieszczona jako część składowa konstytucji.⁷⁷ Właściciele miejskich nieruchomości mieli zapewnioną nietykalność osobistą, prawo nabywania ziemi, piastowania urzędów, zajmowania stanowisk w hierarchii kościelnej i wojskowej. Poszerzono możliwości zdobywania szlachectwa przez mieszczaństwo. Mieszczanin, który dwa lata z rzędu zasiadał w komisji rządowej lub asesorii nabywał prawo do nobilitacji, prawa te przysługiwały także tym, którzy zakupili dobra ziemskie płacąc tzw. dochodowy podatek tj. *ofiara dziesiątego grosza*, lub zdobyli w wojsku określone stopnie oficerskie jak również wysoki poziom w urzędniczej hierarchii. Te nowe unormowania prawne wprowadzone w XVII wieku miały ogromne znaczenie dla przełamania lodów i poprawy stosunków pomiędzy mieszczaństwem i szlachtą.⁷⁸ Nowe prawo miejskie obowiązywało odtąd wszystkich mieszkańców miast królewskich, które od tej chwili otrzymały dodatkowy przymiotnik – wolne.

W cytowanej już w tym rozdziale ustawie *Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej*, określona została pełna procedura dla

⁷⁶ AGAD, KRSW, nr 3195 b, k. 241 – 241 v.

⁷⁷ *Vol. Leg.* t. II, CCLXIII, s. 179.

⁷⁸ *Historia państwa i prawa.*, t. 2, s. 527.

nadania mieszkańcowi Łosic statutu mieszczanina. *Każdy przyjmujący prawa miejskie, stanąwszy przed magistratem obecnie lub przez plenipotentą, czynił oświadczenie w słowach następujących: Ja, Naszemu Najjaśniejszemu królowi i Rzeczypospolitej, wiernym będę posłuszeństwo prawom i ustawom sejmowym na najściślejszy biorę obowiązek zwierzchności miasta (tu padała nazwa miasta), w którym od obywatelstwa przyłączony jestem, podległym bądź chcąc i obowiązki wszelkie zachowam, co wszystko zaręczam tak i za siebie, jak i następców moich po dopełnionym takowym oświadczeniu, ma być zapisany w księdze obywateli miasta.*⁷⁹ Mieszczanin musiał obowiązkowo nabyć dom i ziemię w miasteczku a także zawrzeć związek małżeński. W *Summariuszach* znalazłam wiele zapisów potwierdzających wypełnianie owych zapisów przez nowo przyjmowanych członków społeczności mieszczańskiej. Niemal każdy owdowiały mieszczanin znajdował sobie niemal natychmiast kolejną wybrankę, podobnie rzecz się miała także z kobietami. *Summariusze* zawierały wiele zapisów o tym, iż jakaś mieszczańska łosicka była dwukrotnie zamężna np. Jadwiga Wołczkowiczowa po pierwszym mężu Wawrzeńcowa Jartyszykowa po drugim zaś Maciejowa Makarzeska, Marianna Bukrawiczówna, córka burmistrza łosickiego było żoną księdza Daniela Mańkowskiego plebana michałowskiego a po jego śmierci została żoną Piotra Kowalskiego landwójta. Wojciech Gajda dokonał zapisów na dzieci po swojej pierwszej żonie, jak i tych, które miał z drugą małżonką. Konrad Kucykowicz radca miejski miał za pierwszą żonę Tacjanę Dzindzikównę po śmierci jej pojął Annę Szastykówną. Nie sposób jednak wymienić tutaj wszystkich zapisów tego rodzaju, pozwoliłam sobie przytoczyć jedynie parę przykładów, aby zobrazować to zjawisko.⁸⁰

Zróżnicowanie kulturowe i narodowościowe miasta miało zdecydowanie największy wpływ na jego wizerunek. Ogromne znaczenie stanowiło też początkowe położenie miasta w Wielkim Księstwie Litewskim i zamieszkiwanie go przez ludność o tak specyficznej, różnej od polskiej mentalności, co zaowocowało w późniejszych pokoleniach.

⁷⁹ *Vol. Leg.*, t. II, CCLXIII, s. 216.

⁸⁰ ADS, *Summariusze...*, k. 41 v, 63 v, 70 – 70 v.

Każda narodowość wносиła swoje najważniejsze, najistotniejsze elementy w wygląd miasta, stąd też po dziś dzień możemy podziwiać w Łosicach tą swoistą wielokulturowość miasta. Do dziś zachowały się nazwy ulic nadane jeszcze w dalekiej przeszłości. Przedstawione przeze mnie kwestie związane z nazwą miasta oraz wieloma herbami, jakie posiadały Łosice miały jeszcze bardziej uzmysłwić czytelnikowi owo przenikanie kultur i miały stanowić świadectwo tożsamości narodowościowej osiadłych mieszkańców miasteczka.

Rozdział II

Mieszczanie łosiccy i ich codzienne troski

1. Sytuacja gospodarczo – ekonomiczna Łosic.

Starostowie łosiccy i ich stosunek do miasta

Pierwsze zmiany w wizerunku Łosic widoczne były już w XVI wieku, który wpisał się w historię miasta jako wiek dużych zmian gospodarczych, rozbudowy i podniesienia statusu majątkowego jego mieszkańców.

W 1569 roku pomiędzy Rzeczpospolitą a Wielkim Księstwem Litewskim został podpisany akt unii, na podstawie którego Podlasie zostało wcielone do Korony. Wśród tych, którzy z entuzjazmem ją podpisali był m.in. Aleksander Hińcza wojski mielnicki i starosta łosicki z lat 1565 – 1576⁸¹, który specjalnie na tę okoliczność przyjechał do Lublina. Tam oświadczył, że gotów złożyć Koronie przysięgę, wcześniej jednak ostrzegłszy króla o nieprzychylnym unii rodzie Chodkiewiczów.⁸² Poinformował on monarchę, iż obawia się o swoje dobra. Ze względu na sąsiedztwo dóbr na Litwie z Chodkiewiczami, Hińcza narażony był na częste szykany z ich strony i *podobno nastawali oni na jego życie*. Dnia 11 marca 1569 złożył przysięgę na wierność Koronie. Przyłączając Podlasie król zatwierdził wszystkie *sumy i obligacje wiecznymi czasy aprobował*

⁸¹ Szerzej o podstawach prawnych funkcjonowania starostw piszę w dalszej części niniejszego rozdziału.

⁸² O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915, s. 32.

*i żadne konstytucje koronne nie będą mogły im szkodzić deklarował urodzonemu niegdyś Aleksandrowi Hińczy modo obligatoris zapisana.*⁸³ Starosta był mianowanym przez króla jego formalnym zastępcą i pełnomocnikiem, którego zadaniem była opieka nad królewszczynami. Hińcza zasłynął w historii miasta z nieprzestrzegania nadanego prawa magdeburskiego tj. pobierał niesłusznie od mieszczan łosickich podatki i inne opłaty łamiąc obowiązujące prawo.⁸⁴ W odpowiedzi na ich liczne skargi król Zygmunt August upomniął starostę łosickiego w wyroku z dnia 6 marca 1570 roku, aby pod karą 6 tys zł pol. *mieszczan według przywilejów we wszystkim zachował i prawa szanował.* Kary te nie odniosły jednak żadnego rezultatu, wręcz przeciwnie, Hińcza nie miał skrupułów, aby nakładać coraz większe obciążenia na mieszczan. Król, widząc to, ponownie upomniął łosickiego starostę dnia 15 sierpnia 1570 roku pisząc *Rozkazujem abyś prętowego z domów nie wybierał, także czynszu nie więcej z jednej włóki po 36 groszy litewskich na nich brał; z domu ratuszowego płaty od szynku nie wyciągał ku robotom gaci (tj. grobli) nie przymuszał; słodowe, młynowe, szynkowe, pożarowe i wszystek pożytek poboru małego, któryś do tego czasu w poruczeniu swoim miał, do rąk ich puścił i we wszystkim się wedle tego listu ku nim zachował a inaczej tego dla łaski naszej nie działał.* Ostatecznym krokiem podjętym przez króla była nagana, jaką otrzymał starosta od stanów zgromadzonych na sejmie elekcyjnym w Warszawie 2 kwietnia 1573 roku o treści: *My rady koronne, duchowne i świeckie i wszystkie rycerstwo na sejmie walnym elekcji nowego króla pod Warszawą zgromadzone Aleksandrowi Hińczy, wojskiemu mielnickiemu, a staroście łosickim oznajmujemy: iż się obciążliwie skarżyli przed nami mieszczanie, że onych Wielmożna Mość nad prawa i przywileje dawać i płacić przymuszaś, pobory dawne obyczajem starym litewskim tj. żarnowe, młynowe, browarne i słodowe, także i kapczyznę i targowe prawem koronnym przeciwne, na nich wyciągasz, z wielkim ich uciskiem, a praw i wolności ich niemającym ubliżeniem, gdyż już w jednym prawie z Koroną Polską zasiedli i od angary tenerów i atrybucji litewskich są wyswobodzeni. A*

⁸³ AGAD, MK, MF 64, k. 3 – 4.

⁸⁴ D. Michałuk, *Ziemia mielnica województwa podlaskiego...*, s. 36.

*tak my upominamy Wielmożną Mość, aby się WM (Wielmożna Mość) według praw Korony we wszystkim zachował, poborów litewskich nie wyciągał, tudzież praw, wolności, swobód ich nie przestępował.*⁸⁵

Hińcza, umierając w roku 1576 pozostawił zgodnie z lustracją przeprowadzoną w tym samym roku w rynku domów 30, ulic mających 164 domów, wiele gumien i słodowni; szynków piwnych 25, gorzałczanych 9, miodowych 3, jatek rzeźniczych 8; szewców, krawców, kowali, zdunów, ptaszników i kramarzów ogółem 34; włók miejskich 80⁸⁶, wójtowskich 4, sadzawkę dla zachowania ryb i staw wielki a już w cztery lata później miasto posiadało 180 domów i 84 włoki.⁸⁷

Wdowa po Aleksandrze, Zofia z Leśniowolskich scedowała starostwo w roku 1557 Marcinowi Leśniowolskiemu kasztelanowi podlaskiemu, który sprawował funkcję starosty łosickiego do roku 1593, mając jedynie obowiązek oddawania kwarty do skarbu w Rawie.⁸⁸

Tomasz Gostomski, następca Leśniowolskiego, przeszedł z kalwinizmu na katolicyzm, podczas rokoszu pozostał wierny królowi. Dzięki bliskim związkom z dworem i małżeństwu z wdową po Marcinie Leśniowolskim Anną Oborską otrzymał w 1608 roku w dzierżawę starostwo łosickie.⁸⁹

Łosice nowy wiek powitały już jako miasto silne i samodzielne, zamieszkałe przez 1134⁹⁰ mieszkańców. Posiadało 189 domów oraz 84 włoki.⁹¹ Ówczesne Łosice były w głównej mierze miastem gospodarczym. Podstawowym zajęciem mieszkańców była uprawa zboża, które przeznaczano głównie do użytku własnego, duża część plonów była też wywożona do Mielnika lub Drohiczyzna, a stamtąd kierowana drogą wodną Bugiem i Wisłą do Gdańska. Poza uprawą roli łosiczanie zajmowali się też wyrobem trunków alkoholowych:

⁸⁵ AGAD, dokumenty papierowe, k. 301.

⁸⁶ Włoka - 16,8 ha; zob. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 174.

⁸⁷ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska...*, s. 25; J. Topolski, J. Wiśniewski, *Lustracje*, s. 60-61.

⁸⁸ H. Kowalska, *Leśniowolski Marcin*, PSB, t. XVII, s. 184.

⁸⁹ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 6, s. 126.

⁹⁰ S. Alexandrowicz, *Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego (XV w. – I poł. XVIII w.)* [w:] „Acta Baltico – Slavica” t. I, Białystok 1964, s. 138 - 140; J. Topolski, *Wpływ wojen połowy XVII w na sytuację ekonomiczną Podlasia*, [w:] J. Topolski, „Gospodarka polska a europejska w XVI-XVIII wieku”, Poznań 1977, s. 136-140.

⁹¹ S. Alexandrowicz, *Powstanie....* s. 151.

wódki, piwa i miodu. Początkowo mogli oni wytwarzać alkohol na użytek własny, domowym sposobem, nie płacąc od tego żadnych podatków. Dopiero w wieku XVI, skarb państwa widząc doskonale źródło zarobku upaństwowił domową produkcję alkoholu zastępując ją zakładami produkcyjnymi obłożonymi wysokimi podatkami. Źródła z XVI wieku podawały systematyczny spadek liczby karczem, jakie były w mieście. Na rok 1551 podawano liczbę 26 karczem piwnych oraz 10 gorzałczanych, w roku 1560 nastąpił chwilowy wzrost liczby karczem piwnych do 37 i 11 karczem gorzałczanych, pojawiły się też pierwsze karczmy miodowe. Potem, w roku 1576 było 25 karczem piwnych i 9 gorzałczanych. Liczba miodowych karczem pozostawała bez zmian. Źródła z 1578 roku podawały, że Łosice posiadały 19 karczem piwnych, 4 szynkujące wódkę i 3 miodowe.⁹² Ponadto stał tam 1 młyn, miasto miało też 20 piekarzy. W Łosicach było też 8 zdunów. W skali województwa podlaskiego stanowiły pod tym względem zdecydowaną czołówkę. Ostatnie pełne dane o rzemieślnikach w mieście królewskim informowały nas o tendencji spadkowej w liczbie 96 warsztatów na 1580 roku. Świadczyło to o tym, iż miasto podlaskie przeżywało kryzys ekonomiczny.

W XVI wieku Łosice należały do czołówki producentów skór w *handlowaniu kozuchami i suknem* mieszczenie łosiccy, docierali m.in. do Błonia za Warszawą. W roku 1663 znalazł się zapis mówiący o tym, że *mieszczenie łosiccy katoliccy skromnymi towarami kupczyli*⁹³.

Miasto zamieszkiwała również spora grupa rzemieślników: 2 kowali, 1 ślusarz, 1 stolarz, 1 tokarz, 2 cieśli, 2 krawców, 1 kuśnierz, 23 szewców, 35 handlarzy solą, 7 zdunów, 1 postrzygacz sukna, 8 rzeźników oraz 15 piekarek, ponadto rejestr wspominał o obecności jednego złotnika, bednarza i dwóch grajkach. Na szczególną uwagę zasługiwał cech szewców, o czym świadczyć miała ich znaczna liczba będąca zapewne skutkiem wzrostu zapotrzebowania na obuwie. Otrzymali oni potwierdzenie statutu swojego cechu

⁹² AGAD, ASK, DZ LVI M-2, t. I, f. 57 – 58 v, 201-202, 315-318, t. II, f. 1.

⁹³ ADS, *Summariusze wszystkich...*, k. 6, 12 v, 68.

przez króla Zygmunta III w Warszawie 4 grudnia 1595 roku.⁹⁴ Statut ten jeszcze kilkakrotnie potwierdzany przez kolejnych królów mówił, że warunkiem przystąpienia mistrza do cechu było wykupienie jatki, wpisanie się do rejestru i przyjęcie prawa miejskiego. Ponadto miał przekazać on 4 zł pol. do skrzynki cechowej, braciom piwo postawić, zapłacić pisarzowi. Obowiązkiem było też posiadanie żony lub w przypadku jej braku, płacenie braciom odpowiednich kwot pieniężnych.. Statut zawierał też informacje o karach, jakie czekały rzemieślników, których praca spotkałaby się z krytyką innych. Winnemu miały zostać odebrane wszystkie skóry i nałożona grzywna w wysokości 12 gr. Statuty nakładały na starszych rzemieślników obowiązek kontrolowania młodszych. W każdą sobotę mieli wysyłać na rynek uczniów, których zadaniem było kontrolowanie produkty wystawianie na targach.

W 1740 roku zostało odnotowane posiadanie następującego inwentarza żywego, będącego własnością miasta: 4 woły robocze, 2 cielne krowy, 1 jałówka, 1 roczny byczek, 2 kłacz, 1 koń, 45 sztuk świń.⁹⁵

Rzeźnictwo miejskie zaczęło stopniowo tracić na opłacalności na korzyść wsi, z której konkurencyjnością mieszczenie zajmujący się tą profesją nie mogli sobie poradzić. Temu właśnie przypisuje się stopniowy aczkolwiek systematyczny spadek liczby rzeźni z 12 na początku XVI wieku do 10 u progu wieku XVII.⁹⁶ Jarmarki odbywały się w dni świąteczne: w dniu 24 czerwca (św. Jana Chrzciciela), 13 lipca (św. Małgorzaty), 15 sierpnia (Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny) i 29 września (św. Michała).⁹⁷

Początki wieku XVII zastały Łosice w pozycji miasta lokalnego, o czym świadczyć miał spadek aktywności rzemieślniczej mieszkańców miasta. Spowodowane to było m.in. stopniowym uzależnianiem produkcji rzemieślniczej od władz lokalnych. Wiele cechów próbowało walczyć z tymi ograniczeniami, niemniej jednak rzadko kończyło się to sukcesem tych pierwszych. Osłabienie

⁹⁴ Za S. Alexandrowicz, *Zarys Dziejów Łosic...*, s. 20; Oryginał dokumentu znajduje się w zbiorach AGAD, dok. perg. nr 2302.

⁹⁵ J. Maroszek, *Rzemiosło w miastach podlaskich...*, s. 140 – 142; ADS, *Status Ecclesia Łosicensis*, nr 156, k. 301 v.

⁹⁶ A. Jabłonowski, *Polska XVI w....*, s. 131.

⁹⁷ Jarmarki te zostały nadane przywilejem lokacyjnym w 1505 roku.

gospodarcze miasta powodowane było również antymiejską polityką szlachty, jak również postępującym zubożeniem nabywców (coraz wyższe pańszczyzny, którymi byli obciążani chłopci). Ponadto wzrastała konkurencja takich miast jak: Drohiczyn, Mielnik czy Siedlce.

W latach 1623 - 1629 starostą łosickim był Jan Dunin Modliszewski kuchmistrz koronny. Brak jest w źródłach i opracowaniach jakichkolwiek bliższych informacji o nim i jego zarządzaniu starostwem. Wiadomym jest, iż zmarł w roku 1629, a jego nagrobek został postawiony w Warszawie, w kościele św. Ducha. Wiadomym jest, iż dnia 13 września 1629 roku prawdopodobnie widząc swój zbliżający się koniec, ustanowił swoimi plenipotentami Michała Szolayskiego (Sałayskiego), Macieja Łuckiego, Wojciecha Razyńskiego i Andrzeja Wielebnowskiego.⁹⁸

Władze miasta za wszelką cenę chciały powstrzymać proces upadku Łosic, dlatego też w 1628 roku rada miejska wprowadziła uchwałę, aby każdy mieszczanin na rozbudowę miasta dał 6 wozów kamieni i po 6 piasku⁹⁹ (dotyczyło to ul. Łukowskiej i gościńca międzyrzeckiego), zaś w 1631 roku zostało uchwalone pobieranie składek na potrzeby miasta w wysokości po 15 gr od bogatszych, 10 gr od mniej możnych i z domów ubogich po 6 gr. Wprowadzono też składkę w wysokości 4 gr na zniesienie wyroku Trybunału z roku 1626 nałożonego na miasto Łosice za nieoddanie tego roku poboru do Prus na żołnierza powiatowego.¹⁰⁰ Dnia 27 czerwca 1605 roku król Zygmunt III Waza potwierdził wszystkie przywileje nadane miastu przez jego poprzedników. Dnia 25 marca 1634 roku król polski Władysław IV potwierdził przywilej Zygmunta III z 4 grudnia 1595 roku, dotyczący mianowania burmistrza, rajców oraz ławników oraz funkcjonowania cechu szewskiego. W roku 1626 król Jan III Sobieski również potwierdził ten przywilej, oraz zobligował kościół do pilnowania, aby powinności te były przestrzegane.¹⁰¹ W przypadku zaniedbania,

⁹⁸ AGAD, MK, 274, k. 297 – 297 v; K. Niesiecki, *Herbarz...*, t. VI, s. 444 – 445.

⁹⁹ ADS, *Summariusze...*, k. 22 v.

¹⁰⁰ ADS, *Summariusze...*, k. 23, 103 v.

¹⁰¹ Potwierdzanie przywilejów miejskich było obowiązkiem każdego króla, który obejmował władzę w kraju.

szewcy mieli zostać ukarani karą 3 grzywien. Cały tekst owego przywileju pokazuje ilustracja poniżej.¹⁰²

Excerpt z Przywileju Krolowskiego, Cechu
Szewskiego i Obligacyi ich do Kosciola Farnego
Lodzkiego. 29

Cech rzemiosla Szewskiego w tym czasie z dawna
jest, az niedbalstwo wielkie bylo w powinnościach y po
stuszenictwie wedlug Przywileju im nadanego y confirmowa
nego od Krola Jmci. druzgoczego M.kiego. & Data Die 20.
Maj 1626. Przeto jest Dekret w Księzstwach Miejskich
iudich, jestliby zaniedbali czasu którego powinności y postu
szenia oddawac, tedy Urzędy Miejskie iudicki winę waka
zując grzywien trzy. Ten Przywilej ich confirmował ra
czył Krol Jmci. dla lepszego porządku y powinności, które
by należały Kosciolowi Rzymskiemu od dawna nakażenie.
Takim doniesieniem w Przywileju wyrażonym, jako się w Lo
dzie ma in tunc submittowali się do sądu czynu przed Komis
sarzami Krola Jmci. Czym Inwentarz Dyocesi wiodący.
Excerptum & Privilegio Sutorum Oppidi Lodz.
Primo dato a Magistratu ejusd. Oppidi 1556. Confirma
tum dein a Sigismundo III. Regi, Anno 1627. Tand
a Vladislao II. ratificatum Anno 1635. de dato Var
saviae 8 die 5ta Mensis Martii.

Item Wszyscy Braćmi tak Starsi, iado y Młodsi te
gorz Rzemiosla powinni być przy Mszach, które mają być
za Dufce braćmi y siostr na darze Ktopory, iado mają być
pięwane, od pocztu aż do końca, mają się ofiarować i mo
rie po, pętnasie Paucrzy, y tak wieść z Braczych Marci
a je...

¹⁰² AGAD, dokumenty pergaminowe, nr 2288; ADS, Akta dawne..., nr 162 D, k. 51 – 52.

wystąpił do króla z prośbą o pomoc w poprawieniu sytuacji gospodarczej mieszczan łosickich. Dnia 8 marca 1631 roku król Zygmunt III Waza nadał Łosicom targ tygodniowy w środę oraz jarmark na św. Idziego tj. 1 września. Na przełomie 1649/1650 ustąpił ze stanowiska marszałka, wycofał się z życia politycznego i osiadł na stałe w swoich dobrach lub też w klasztorze Bernardynów w Leżajsku.¹⁰³

Połowa XVII wieku była momentem przełomowym w sytuacji gospodarczej miasta. W roku 1639 została uchwalona składka z gruntów i domów na potrzeby miasta.¹⁰⁴ Był to okres, kiedy miasto było grabione z jednej strony przez najeźdźców, z drugiej zaś przez wojska Rzeczypospolitej. W 1648 roku miało miejsce pierwsze spustoszenie starostwa łosickiego, za przyczyną oddziałów kozackich Chmielnickiego. Ponadto też w 1677 roku miasto przez trzy miesiące oddawało wojsku niemal całe swoje zapasy żywności a także wiele innych rzeczy potrzebnych wojsku takich jak materiały, skórę, czy podkowy końskie. *Kapitan Hann wziął gęsi 400, siana wozów 19, inni żołnierze jego wzięli siana wozów 46, gorzałki garnców 55, mąki garcy 490, krup garcy 120, wołów 5, piwa beczek 18, w 6 beczkach, po garnców 36 a we 12 po garcy 50.* Działo się to około roku 1677.¹⁰⁵

W tych trudnych dla miasta czasach swoje krótkotrwałe rządy rozpoczął w starostwie Jan Piotr Opaliński z Bnina herbu Łodzia ówczesny stolnik koronny (od 1645 roku) i późniejszy wojewoda podlaski, który przejął starostwo łosickie w 1645 roku od swojego stryja marszałka koronnego. Krótko sprawował swoje rządy nad starostwem, gdyż kilka lat później, w roku 1649 odsprzedał je za zgodą króla, swojemu zięciowi Wojciechowi Emerykowi Mleczek - staroście mielnickiemu i jego żonie Annie z Bnina Opalińskiej.¹⁰⁶ Mleczek okazał się być starostą wymagającym, bardziej dbającym o własne korzyści niż o dobro miasteczka. Był posłem na sejm konwokacyjny i elekcyjny

¹⁰³ Więcej o życiu Łukasza Opalińskiego pisze W. Czapliński, *Opaliński Łukasz z Bnina h. Łodzia*, PSB, t. 24, s. 90-95.

¹⁰⁴ ADS, *Summariusze...*, k.28.

¹⁰⁵ ADS, *Summariusze...*, k. 28 v.

¹⁰⁶ AGAD, MK, MF 217 I, k. 2-3. Użycie tutaj sformułowania sprzedaży starostwa, zostało użyte mylnie. Dzierżawy królewskiej nie można było zbyć w ten sposób nabywać, jedyną formą mogło być mianowanie nowego starosty przez króla.

w roku 1648, brał udział w bitwie pod Zborowem (1649), Beresteczkiem (1651) i Żwańcem (1653). Punktem zwrotnym w jego karierze było małżeństwo z córką Piotra Opalińskiego. Mleczek nie był zbyt ugodowym starostą, w okresie jego urzędowania dochodziło do częstych procesów pomiędzy mieszkańcami miasta i okolicznych wsi a starostą.¹⁰⁷ Miasto w tym czasie, zgodnie z lustracją wykonaną dnia 22 marca 1650 roku (chodzi o lustrację z 1560 roku, zapis w *Summariuszu* był czeskim błędem kopisty), osiadało na 104 włókach, włók wójtowskich było w mieście 4, proboszczowska 1, zasianych 12 włók czynsz płacony był w tym czasie w następujących wysokościach: z włóki osiadłej po 10 groszy, z domu każdego rynkowego 3 gr, a z pokątnego 2,5 gr. Piwowarowie płacili kapczyznę i od zalewania na sól po 30 i 10 gr. Piekarze przekazywali 24 gr „do zamku”. Targowe i jarmarczne wynosiło 40 gr, od rzemieślników pobierano w tym mieście po 13 gr. Myto mostowe wyniosło w tymże roku 4 gr, karczma należała do wójta. Łosice osiągnęły wtedy dochód w wysokości 124 zł pol. W czasie tym, z kościołów łosickich miało trafiać do kasy królewskiej 3 gr.

Dnia 18 stycznia 1650 roku został nadany przywilej króla Jana Kazimierza, w którym dzierżawcom łosickim została dana całkowita wolność korzystania z zajmowanych majątności, a także ogrodów, łąk, lasów i pól. Mieli możliwość wycinania drzew na opał i naprawę domów, a także ważenia alkoholu, łowienia ryb. Jeśliby własnych łąk nie posiadali przywilej ów nakazywał dzierżawcom, by ci wydzielili łąki z pól pustych, czyli nieposiadających właściciela. Ogólnie, w roku 1650 łosiczanie mieli rocznego procentu płacić 1020 zł pol.¹⁰⁸

W latach 1649 – 1652 została w Rzeczypospolitej wprowadzona hiberna, na rok 1703 wynosiła 1896 zł pol. Na kartach księgi miejskiej na rok 1683 została potwierdzona „grabież” *księży ruskich za nieopłacone podatki hibernowe*. Na rok 1740 Łosice dostawały podatku hibernowego z Hadynowa 10 zł pol., Dawidy zaś dawały 32 zł pol.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Szerzej o procesach patrz niżej.

¹⁰⁸ AGAD, MK, MF 64, k. 3 – 4, (Aneks nr 1).

¹⁰⁹ ADS, *Summariusze...*, k. 29, 48.; Hiberna była stałym podatkiem opłacanym z królewskich dóbr, jak również z kościelnych. Przeznaczona była na utrzymanie wojska. Wprowadzenie tego podatku było ekwiwalentem zwolnienia dóbr z obowiązku utrzymywania wojska zimą za SWO, s. 431.

Do kompletnej ruiny gospodarczej doprowadził miasto „potop szwedzki” i najazd Rakoczego, które w latach 1655 – 1660 pustoszyły ziemie Rzeczypospolitej, zwłaszcza obszary wschodnie i południowo – wschodnie. Stały się one najazdami łupieżczymi. Jak się później miało okazać Łosice nie podniosły się już nigdy z czasów tych niszczycielskich wojen, zostało unicestwione niemalże całe rzemiosło łosickie. W latach 1660-1664 liczba warsztatów rzemieślniczych spadła do 11. Wojny drugiej połowy XVII wieku przyniosły też znaczny spadek ludności, według badań prowadzonych przez Jerzego Topolskiego liczba mieszkańców w Łosicach zmniejszyła się o 45 % w stosunku do stanu sprzed wojen.¹¹⁰ W roku 1674 zapisanych było w całym starostwie łosickim 1850 osób, wtedy już starostwo obejmowało miasto z ośmioma wsiami. W 1672 roku w *Summariuszach* znalazła się uwaga, że nieprzyjaciel zniszczył miejskie księgi, natomiast w roku 1687 zostało zapisane, iż zaginęły akta po wójcie Świdorskim. Mieszczanie łosiccy potwierdzili, iż w 1694 roku, iż cztery lata wcześniej zasiewali niewiele ponad 10 włók, reszta gruntów była pusta i leżała odłogiem.¹¹¹

W całym kraju nastąpiło znaczne osłabienie władzy centralnej, co pociągnęło za sobą daleko idące próby uniezależnienia się (stąd liczne spory sądowe mieszkańców miast z urzędującymi). Łosice, jak wiele innych miast, przestały funkcjonować jako ośrodek handlu i produkcji. Wojny przynosiły też ze sobą liczne epidemie, które wybuchały wskutek braku higieny, lub przez żołnierzy z innych krajów. Warunki mieszkaniowe były fatalne, miasto wielokrotnie złupione przez wojska najeźdźcze, mieszkańcy przymierali głodem, co czyniło ich mało odpornymi na choroby. Liczba warsztatów rzemieślniczych w okresie powojennym spadła do zaledwie 11.¹¹² W 1659 roku miasto płaciło podatek skarbowy od 80 włók.¹¹³ Po wojnie, w latach 1661-1664 nastąpił czas podsumowywania strat. Łosice wtedy zaledwie wegetowały. Królewszczyny objęła obowiązkowa lustracja, ludność – pogłównie. Lustracja sporządzona w

¹¹⁰ J. Topolski, *Wpływ wojen połowy XVII w...*, s. 341.

¹¹¹ ADS, *Summariusze ...*, k. 12, 32, 44.

¹¹² AGAD, ASK, dz. XVIII, nr 64, k. 559 – 561.

¹¹³ ASD, *Summariusze...*, k. 4 v.

Łosicach w 1661 roku donosiła, iż w mieście na 84 włóki 12 było uprawianych¹¹⁴, liczba ludności zmniejszyła się w tym czasie o 45 % do liczby 650 mieszkańców. 10 maja 1670 roku został powtórzony przez Michała Korybuta Wiśniowieckiego, przywilej zwalniający mieszczan łosickich z wszelkich ciężarów¹¹⁵. W 1673 roku w Łosicach mieszkało 1097 poddanych, w ciągu stulecia nie zmienił się obszar starostwa. Jedynym nowym elementem pojawiającym się w źródłach był folwark Korczówka, zlustrowany w drugiej połowie XVII wieku, a nieujęty w żadnych wcześniejszych rejestrach podatkowych, a który w roku 1694 należał do pana Chaleckiego.¹¹⁶

W 1681 roku w ratuszu miasta została złożona przez Atanazego Miączyńskiego starostę łuckiego i krzepickiego przysięga równocześnie na starostwo i na wójtostwo łosickie. Chciałabym poświęcić w swojej pracy trochę miejsca na karierę polityczną tego wybitnego człowieka. Były to specyficzne rządy z jednej strony wiernego ojczyźnie i władcy, z drugiej zaś czerpiącego bez żadnych skrupułów zyski ze sprawowanego urzędu. Atanazy Walenty Miączyński herbu Suchekomnaty był protoplastą senatorskiej i magnackiej gałęzi rodu.¹¹⁷ To w jego ręku majątek rodzinny został wielokrotnie pomnożony.¹¹⁸ Istniała legenda rodzinna Miączyńskich, mówiąca o tym, iż Atanazy otrzymał tytuł hrabiowski od cesarza Leopolda I, brak jest jednak jakiegokolwiek źródłowego potwierdzenia tego faktu. Miączyński był podskarbid królewskim, następnie rotmistrzem wojsk królewskich, brał czynny udział w wojnie u boku Jana III Sobieskiego. Ich przyjaźń zaczęła się jeszcze w czasach przedkrólewskich. Po objęciu tronu otrzymał pierwsze znaczące awanse. Był uważany za jednego z wybitniejszych oficerów tamtych czasów. Jan III Sobieski powierzał mu rolę faktycznego zastępcy w swoich dobrach już od 1681 roku. Pomimo awansu na urząd podskarbiego koronnego w 1688 roku nie zaprzestał kontrolowania finansów króla, nadal pełnił funkcję komisarza

¹¹⁴ AGAD, MK, dz. XVIII, nr 64, k. 559 – 561.

¹¹⁵ AGAD, dokumenty pergaminowe, nr 2289.

¹¹⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie, Archiwum Woronieckich z Huszlewa, nr 145, k. 56.

¹¹⁷ J. Wimmer, *Miączyński Atanazy Walenty*, PSB, t. XX, s. 553-555;

¹¹⁸ M. Ujma, *Rola senatorów w latyfundium Jana Sobieskiego*, [w:] „Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI – XVIII w” Białystok 2003, s. 411 – 416; ADS, *Summariusze...*, k. 43.

zajmującego się dochodami i wydatkami królewskimi. Większość suplik kierowanych do króla Jana III była rozpatrywana przez Miączyńskiego, bez wątpienia miał on pełną samodzielność w podejmowaniu decyzji. Miączyńskiego charakteryzował często bezwzględny stosunek do ludności zamieszkujących tereny będące pod jego kontrolą.¹¹⁹ Pomimo sumiennego wykonywania obowiązków niejednokrotnie oskarżany był o prywatę.

Za swoje zasługi otrzymał liczne ziemskie nadania. Był starostą krzepickim i wojewodą wołyńskim (to ostatnie stanowisko król August II powierzył mu w 1713 roku w podziękowaniu za wierną służbę). Często gościł parę królewską na swoim dworze we Lwowie. Miączyński umierając, pozostawił po sobie majątek wart, jak oceniano wiele milionów złotych - 426 wiosek oraz miasta w liczbie 33.

Chciałabym wrócić jeszcze do kariery wojskowej przyjaciela króla Sobieskiego. Już w roku 1667 została mu przypisana chorągiew tatarska. (tzw. listem przypowiednim), z którą już jako chorągwią wołyńską brał udział w kampanii 1671 roku. W bitwie pod Braławiem zasłynął ze skutecznej blokady dla prób ucieczki Tatarów z miasta. Brał też udział w wojnie chocimskiej w 1673 roku, wślawił się rozbijając tureckie niedobitki koło Kamieńca, gdzie został ciężko ranny. W roku 1674 złożył podpis pod zgodą na elekcję Jana Sobieskiego i zaraz potem ruszył z nowym królem na wojnę z Turkami, następnie wziął udział w bitwie pod Lesienicami. Podczas odsieczy wiedeńskiej spał w namiocie królewskim, co było bardzo wymownym gestem zaufania ze strony władcy do jego wieloletniego i bardzo oddanego przyjaciela.

W 1689 roku król Jan III Sobieski zapewne w geście przyjaźni nadał miastu, przywilej na organizowanie nowych jarmarków. Przywilej ów, podpisał dnia 20 maja 1689 roku, *na instancję urodzonego Miączyńskiego nadawać nowe jarmarki i naznaczamy dwoje. Pierwszy na kwietnią niedzielę ruską (tj. Niedzielę Palmową) i drugi na Świętą Wniebowzięcia Panny Maryi Ruskiej (tj. 15 sierpnia) każdego następującego roku. Targ zaś nowy we środę każdego tygodnia przydajemy, na które to jarmarki mianowane wolno będzie wszelkiego narodu i kondycji ludziom i kupcom zjechać, towary wszelkie, także*

¹¹⁹ Szerzej o procesach pomiędzy Atanazym Miączyńskim a poddanymi: patrz niżej.

woły, konie i inne bydła sprowadzać, tamże sprzedawać, zamieniać i według upodobania swego handlować skupować pod bezpieczeństwem prawem i konstytucjami koronnymi ludziom na jarmarki jadącym i powracającym warowanym, wyjąwszy jednak ludzi takowych, którym konwersacji z poddanymi mieć prawo pospolite zabrania, urząd zaś miejski łosicki tego przestrzegać powinien, przywilej ten został również odnotowany w analizowanych przeze mnie *Summariuszach*¹²⁰ Staroście chodziło wyraźnie o ożywienie handlu, aby na towarzyszące świętom cerkiewnym kiermasze przybywali tłumnie i kupcy i ludność wiejska.

Jego dokonania często były opisywane w literaturze historycznej podczas gdy on (*Sobieski*) bystrym okiem obserwował zdarzenia *Jabłonkowski, Rzewuski, Miączyński i inni dowódcy jazdy uganiali się za Tatarami, od których aż się roilo po tym równinnym kraju. a także podczas bitwy pod Kahlenbergiem Miączyński i kilka oddziałów jazdy pędzą za nieprzyjacielem. Uczestniczył w odsieczy wiedeńskiej i został uwieczniony przez Jana Matejkę w obrazie *Sobieski pod Wiedniem*. Pomimo odniesionych w boju ran, nie zrezygnowała z dalszej służby. W roku 1685 uczestniczył w wyprawie bukowińskiej kierowanej przez Jabłonowskiego, w niej to zebrało się najsilniejsze wojsko, jakim Polska od dziesięcioleci dysponowała, liczące 40 tyś. kombatantów z 88 oddziałami i taborem 65 tyś. ludzi. Wraz z królem byli obecni najlepsi generałowie: *Jabłonkowski, Potocki, Słuska, Hieronim Lubomirski, Rzewuski, Miączyński, który sprawdził się w walkach z Turkami, Tatarami, Kozakami i Moskwiczami*.¹²¹ Do końca pozostał wierny swojemu przyjacielowi, w roku 1696 był przy królu Sobieskim w momencie jego śmierci, która nastąpiła 18 czerwca. Po jego śmierci złożył podpis pod elekcją Augusta II i został obdarzony przez nowego władcę dożywotnią pensją w wysokości 6 tyś zł pol. Miączyński spotkał się z ogromną niechęcią Leszczyńskiego i jego zwolenników. Za swoje*

¹²⁰ AGAD, KRSW, nr 3195b, k. 313 – 314 v. W artykule *Zarys dziejów Łosic...*, autor błędnie podał, jakoby król Jan III Sobieski nadał ten przywilej za wstawiennictwem Antoniego Miączyńskiego starosty łosickiego. Wiadomym jest, iż Antoni Miączyński został mianowany starostą łosickim dopiero kilkadziesiąt lat później, w roku 1723. Tym, który dokonał owego wstawiennictwa u króla był jego wierny przyjaciel Atanazy Miączyński.

¹²¹ O. de Battaglia, *Jan Sobieski król Polski*, Warszawa 1983, s. 28, 86, 223.

antyszwedzkie poglądy dotknęły go represje ze strony Szwedów, którzy zniszczyli jego ziemie.

W 1692 roku Miączyński wydał nakaz mówiący o konieczności natychmiastowego zabudowania pustych placów lub sprzedaż tym, którzy chcieliby się budować. W 1681 roku został wydany *dekret zabraniający dóbr miejskich szlachcie i księżom sprzedawać, a to z mocy konstytucji grodzieńskiej z 1672 roku*. – miało to na celu polepszenie sytuacji miasta. Zaś w 1697 roku miasto przejęło ćwierć piwowską *gdy strony o nią procesujące się żadnego prawa nieokazały ani przysięgi nie wykonali na własność, czyli posesją zadawnioną*. Również w tym samym roku zostało wydane przez Urząd Miasta postanowienie wolnego wyrabiania, szynkowania piwa przez łosiczan. Mowa była też o tym, iż pozwolenie to miało być wydawane każdemu, kto zwrócił się do władz miasta z taką prośbą *urząd miejski był rządny zapłacić kasę miejską pieniędzmi z podatków*. W tymże też celu na rok 1709 miasto uchwaliło wprowadzenie składki z placów po 2 gr. Według wpisu na 1712 rok *Marcin Turykowicz z Łosic do Międzyrzecza wyprowadził słoju gorzalczanego w roku 1697 półdziesiąty beczki miary międzyrzeckiej*¹²².

W roku 1723 stanowisko starosty łosickiego objął syn Anastazego Antoni Miączyński, chociaż jako starosta łosicki podpisywał się już w roku 1717. W latach 1724-26 oraz później w latach pięćdziesiątych Antoni procesował się ze swoimi poddanymi, którzy zarzucali mu m.in. wymuszanie pańszczyzny, bezprawne podnoszenie czynszów, zabór gruntów.¹²³ Był posłem na sejmy (m.in. w latach 1733, 1754), rotmistrzem pancерnej chorągwi od roku 1723, kasztelanem podlaskim od roku 1758. W roku 1757 otrzymał Order Orła Białego. Uważany był za klienta rodu Potockich. Dnia 12 listopada 1762 scedował za zgodą króla na swojego syna Józefa starostwo łosickie, w roku następnym zaś oddał mu dowództwo nad pancerną chorągwią. Od tego momentu praktycznie wycofał się z życia politycznego kraju, nie angażował się

¹²² ADS, *Summariusze...*, k. 34, 43, 45, 52, 54 v.

¹²³ Szerzej o procesach sądowych patrz niżej.

w obydwie konfederacje - radomską i barską. Był założycielem starszej linii wielkopolskiej swojego rodu.¹²⁴

W połowie wieku XVIII sytuacja mieszczan stawała się coraz trudniejsza, ucisk i wyzysk ze strony starostów wzrastał z dnia na dzień. Najciężej było tam, gdzie starosta łączył w swoim ręku także stanowisko wójta, które zostało wcześniej wykupione z rąk mieszczan przez króla. W Łosicach miało to też miejsce w roku 1763, kiedy dnia 24 października starosta łosicki Józef Miączyński złożył przysięgę na wójtostwo łosickie.¹²⁵ Łącząc w swoim ręku te stanowiska uzyskał nieograniczoną władzę także nad monopolem młyńskim jak i propinacyjnym. Miączyński był zwolennikiem Radziwiłłów, utalentowany, odważny, wykształcony i rozrzutny. Namawiany przez Annę Jabłonowską i Kazimierza Pułaskiego przystąpił do konfederacji barskiej. Talent wojskowy, jaki zaprezentował już w pierwszych stoczonych z jego udziałem bitwach wskazywał na korzenie wielkiego przodka Atanazego. Wykazywał się nie tylko wielką odwagą w walce – czterokrotnie wznawiane ataki na wojska Suworowa w bitwie pod Orzechowem, jak również znajomością taktyki walki i przebiegłością – dzięki pomysłowemu odwrotowi oddział jego został uratowany od całkowitej zagłady. W polityce nigdy nie potwierdził swojej przynależności do żadnego politycznego obozu, utrzymując jednocześnie kontakty z każdym ugrupowaniem. Działalność polityczna z czasem zrujnowała go finansowo, w 1778 zrezygnował z prowadzenia starostwa łosickiego i wyemigrował do Paryża. W czasie sprawowania przez niego rządów starostwo płaciło 4 401 zł pol. 26 gr i 4 den.

W 1768 roku władza starosty w mieście królewskim została jeszcze bardziej umocniona, mianowicie został wydany zakaz odwoływania się od sądów niższej instancji do sądów asesorskich i ustalenie ponowne sądu starościńskiego.¹²⁶

Od 1778 roku urząd starosty łosickiego był w rękach Tomasza Alexandrowicza, który był szambelanem Augusta III. Alexandrowicz był też

¹²⁴ H. Dymnicka – Wołoszyńska, *Miączyński Antoni*, PSB, t. XX, s. 552.

¹²⁵ ADS, *Summariusze ...*, k. 104.

¹²⁶ *Vol. Leg.*, t. VII, s. 753-758.

zaufanym Stanisława Augusta Poniatowskiego, który za posłowanie tureckie z roku 1765 nagroził go dożywotnią pensją w wysokości 10 tys. zł pol. rocznie, *marszałka dworu podkomorzego naszego, szczególnie za poselstwo do Porty chwalebnie odprawione (...) więc za powszechną Stanów zgromadzonych zgodą, temuż urodzonemu Tomaszowi Alexandrowiczowi pensję coroczną dziesięć tysięcy do dni życia jego z skarbów obojga narodów wyznaczamy*¹²⁷ Przez 20 lat Alexandrowicz wiernie służył królowi Stanisławowi dbając o zaopatrzenie królewskiego stołu, ceremonie, przyjęcia. Często towarzyszył królowi m.in. do Wiśniowa w 1781 roku, do Nieświeża w 1785 roku oraz w 1787 roku do Kaniowa, zasiadał w Radzie Nieustającej w latach 1776 i 1788.¹²⁸

Ożywienie gospodarcze wieku XVIII odniosło skutek. Widać to już za czasów Sejmu Czteroletniego, lustracja z roku 1789 podawała liczbę domów w Łosicach na 200 (było to co prawda mniej niż w wieku XVI, ale wobec powszechnego zniszczenia kraju sytuacja nie była jeszcze tragiczna), mieszkańców w tym czasie było 1200, niemal o połowę mniej niż w XVI wieku. Procesu odrodzenia gospodarczego miasta, nie był w stanie zahamować nawet rozpad państwowości polskiej, który zakończył się jej upadkiem w 1795 roku.¹²⁹

Poniżej przedstawiam tabelkę zawierającą wpływy pieniędzy z królewszczyzn do skarbu Korony Polskiej. Jest to *Spis starostw, wójtostw i dzierżaw w województwach w Wielkiej i Małopolsce wraz z taryfą podług lustracji aprobowany*.¹³⁰

¹²⁷ *Vol. Leg.*, t. VIII, s. 131, więcej o ostatnim staroście łosickim W. Konopczyński, *Aleksandrowicz (Alexandrowicz) Tomasz Walerian*, PSB, t. I, s. 72.

¹²⁸ H. Mierzwiński, *Południowe Podlasie w okresie sejmu 4 – letniego i Konstytucji 3 Maja*, Biała Podlaska 1992, s. 31.

¹²⁹ R. Chojecki, *Historia Łosic i regionu*, w: *Gazeta Łosicka*, Maj 1999, s. 6.

¹³⁰ AGAD, ASK, LIV, nr 20315 3. 30-31.

	Podług lustracji z 1789 roku																
	Połowa intraty rocznej do skarbu			Czynsz emfitynty pod prawa 1789			Półtora kwarty dawne			Czynsz	Opłacone podymne protrunkowe darowane			Reszta gotowizna weszła do kasy			Podymne daro wane
Transport leteris	zł	gr	den	zł	gr	den	zł	gr	den	-	zł	gr	den	zł	gr	den	-
Starostwo łosickie	14516	1	8	-	-	-	233	24	3 3/4	-	-	-	-	994	24	3 3/4	-

Tabela nr 1. Lustracja starostwa łosickiego z 1789 roku.

Źródło: AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. LIV nr 20315 3. 30-31.

2. Urzędy miejskie i urzędnicy.

Stosunki pomiędzy władzą i społecznością starostwa łosickiego

Łosice wraz z przejściem z prawa litewskiego na prawo magdeburskie¹³¹ otrzymały pełen samorząd miejski. Jako miasto królewskie miały swojego starostę, którego zadaniem było utrzymywanie w dobrej kondycji ekonomicznej własność króla. W 1611 roku została wydana ustawa dla starostów. Zgodnie z jej postanowieniami mieli oni czuwać nad miejskimi sprawami, nad przestrzeganiem ustawy. Cały wiek XVIII i następny mieszczanie kierowali do króla skargi na nadużywanie władzy przez starostów. Aby podkreślić prawdziwe oblicze pracy starostów należałoby zacytować tutaj zdanie *W XVIII wieku spadł na miasteczka królewskie gorszy od Szweda nieprzyjaciel domowy, był nim starosta*¹³²

Lata te, to pasmo ciągłych procesów pomiędzy władzami miasta, a jego mieszkańcami. Moim zdaniem główną przyczyną takiego stanu rzeczy było to, iż dla starosty, pełnione przez niego stanowisko i uposażenie z nim związane, były przede wszystkim źródłem dochodu. Z upływem czasu coraz bardziej

¹³¹ Miało to miejsce w 1505 roku, kiedy to Aleksander Jagiellończyk chcąc uchronić mieszczan łosickich przed dalszymi nadużyciami ze strony mieszczan łosickich przeniósł miasto z prawa ruskiego na magdeburskie, oryginał dokumentu znajduje się w AGAD, dokumenty pergaminowe, k. 242 – 243.

¹³² J. Ptaśnik, *Miasto i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, s. 316.

uniezależniał się od króla, wzrastały jego kompetencje. Należało do niego m.in. ogłaszanie królewskich uniwersałów, wykonywanie sądowych wyroków, czuwanie nad bezpieczeństwem w mieście, zarząd nad królewskimi dobrami. Starosta wtrącał się nieustannie w wewnętrzne sprawy miasteczka, krępował prace samorządu, dodawał powinności mieszczanom. Popierał rzemieślników niezrzeszonych w cechach, zakładanie gorzelni, browarów, słodowni młynów poza miastem na przedmieściach i zmuszał mieszczan do korzystania wyłącznie z nich. Dnia 18 czerwca 1728 roku został wydany zakaz *brania piwa i gorzałek i chodzenia do karczemki księży i do karczemki JMc pana sędziego mielnickiego i do Konarzewszczyzny*.¹³³

Bywało też tak, że miasto stawiało po stronie mieszczan zapobiegając nadmiernemu osadzaniu się tu szlachty, taka sytuacja miała też miejsce w 1726 roku, kiedy to władze miasta wydały zakaz sprzedawania lub zastawiania gruntów miejskich szlachcie. Już w roku 1731 w sądzie miały miejsce sprawy sądowe z tymi mieszczanami, którzy pomimo zakazu zastawili swoje grunty szlachcie, wyrokiem sądu mieli oni też obowiązek wykupu gruntów pod karą grzywny.¹³⁴

Tym, który przodował wykorzystywaniu swojego stanowiska (jak pisałam już w poprzednim podrozdziale) był starosta łosicki Atanazy Miączyński. Z jednej strony surowy urzędnik z drugiej zaś świetny dowódca i ulubieniec króla Jana III Sobieskiego.¹³⁵ Dnia 16 kwietnia 1750 roku gromady wsi Olszynka, Korczówka, Prochenki, Szydłówka, Łepki, Kornica i Szpaki pozwały *starostę łosickiego Atanazego Miączyńskiego, cześnika łuckiego komisarza Antoniego Zarzeckiego, administratora Rykowskiego oraz pisarza Józefa Rykowskiego o zmuszanie poddanych, wbrew postanowieniom dekretu z roku 1726 do nadmiernych robocizn, stróży nocnej i dziennej, nie tylko dworowi, ale i Żydom arendarzom, do plewila ogrodów, grabienia siana, tłok, międlenia lnu i konopi, wysyłanie z opóźnieniem powodującym straty gospodarstw*

¹³³ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 324; ADS, *Summariusze...*, k. 63 v.

¹³⁴ ADS, *Summariusze...*, k. 62 v, 64.

¹³⁵ O ważnych wydarzeniach w życiu miasta patrz niżej.

włościańskich na flis do gdańska ze zbożem dworskim, zwiększone daniny i czynsze, podwójną miarę owsa czynszowego, wybieranie osepów z wolnej od tej powinności wsi Łepki (...) zakaz wyrobu trunków na wesela, chrzciny i pogrzeby, przymus sprzedaży zboża Żydom arendarzom starostwa, pobieranie czynszu z ról pustych, bicie, więzienie, zakuwanie w kajdany. Wyrok sądu był tym razem na korzyść powodów, starosta i jego urzędnicy pod karą odwołania z urzędu zostali zobowiązani do przestrzegania prawa ustanowionego przez króla, zasądził koszty sądowe.¹³⁶ Dwa miesiące później, pozwani złożyli protest wobec wyroku wydanego przez komisję królewską, w uzasadnieniu wyroku było napisane, iż poddani nie przedstawili żadnych dokumentów a opierali się wyłącznie na „dawnych przywilejach”. Proces w tej sprawie ciągnął się jeszcze po przejęciu urzędu starosty przez Antoniego Miączyńskiego. Miączyński wykazywał się także dużą skutecznością w ściąganiu zaległych podatków. Dnia 24 października 1730 roku został wprowadzony zapis *o odebraniu przez urząd miasta z JW Antonim Miączyńskim na czele zaległego z ostatnich trzech lat czynszu z dworu łosickiego w wysokości 620 zł pol.*¹³⁷

O tym, że sądy królewskie sprzyjały starostom wymownie świadczył wyrok sądu z dnia 6 marca 1751 roku, dotyczący sprawy pomiędzy powodem Antonim Miączyńskim - a pozwanym Józefem Malejewskim do złożenia i skasowania otrzymanego nienależnie młynu. Sąd wydał zaoczny wyrok nakazujący unieważnienie nadania młyna panu Malejewskiemu i oddanie go do dyspozycji staroście, który posiadał już w swoim użytkowaniu pozostałe młyny łosickie.¹³⁸ Często też pomimo tego, iż wyrok zapadł na korzyść poddanych starosta nic sobie z tego nie robił. W 1769 roku sejm jeszcze bardziej ograniczył decyzyjność miast na korzyść starosty, wprowadzony został mianowicie zakaz wnoszenia apelacji do miejskich sądów i sądów asesorskich, a kierowano je w pierwszym rzędzie do sądów starościńskich.¹³⁹

¹³⁶ AGAD, KRK, MF 60, k. 36.21, 46.80-90, 25.38 v – 48 v. Nie było to ostateczne rozwiązanie sprawy. Strony procesowały się jeszcze kilkakrotnie.

¹³⁷ ADS, *Summariusze...* k. 66 v.

¹³⁸ AGAD, KRK, k. 25.38 v – 48 v.

¹³⁹ *Vol. Leg.*, t. VII, s. 351.

Zarówno mieszczenie łosiccy, jak i poddani okolicznych wsi wchodzących w skład starostwa skarżyli się na antymiejską politykę starostów. Często też powództwa były wzajemne, jak miało to miejsce w 1698 roku, kiedy starosta łosicki Atanazy Miączyński pozwał poddanych wsi Kornica, Szpaki, Prochenki Korczówka, Olszynka, Szydłówka, Łepki ich wzajemne powództwa trwały kilka lat.¹⁴⁰ W każdym niemalże przypadku królewski przedstawiciel karał nieposłusznych poddanych, zawsze stroną winną byli poddani. Często też starosta pozywał poddanych za różne nieposłuszeństwa. Dnia 1 września 1753 roku z powództwa Atanazego Miączyńskiego złożonego dnia 20 lipca tegoż samego roku zapadł wyrok sądu referendarskiego, w którym została opublikowana *banicja* gromad wsi Kornica i Szpaki. Kolejnym etapem tego postępowania było *nieposłuszeństwo gromad* i odmowa przysądzonej staroście kary zapłacenia 3 zakładów starościńskim, czego skutkiem było nałożenie na winnych zapłacenia dworskiej zwierzchności 5 starościńskich zakładów oraz nakaz złożenia przysięgi o nieprzestrzeganiu przywilejów.¹⁴¹

Pod koniec XVIII wieku miał miejsce spór poddanych z ostatnim starostą łosickim – Tomaszem Alexandrowiczem. Przed oblicze króla została zanesiona skarga mieszczan, jakoby starosta naruszył miejskie przywileje *...teraźniejszy JW wójt (starosta) postanowił landwójta nie ze stanu miejskiego, lecz przychodnia, przez mieszczan nie akceptowanego, który lat kilka landwójtem będąc na mieszczaństwo nie przysiągł. (...) Dawniejsi wójtowie, którzy ze stanu miejskiego byli, jedno z miastem czując i niby jednocząc się, (...) wiele przyrzędów poczynili i ozdób dość przydali. Jak tylko zaś starostowie i wójtami być poczęli grobelne i mostowe do kas swych i na swój użytek prywatny obrócili. (...) teraz targowe na rynku nie zważając na prawo dla pomnożenia handlu targowe wybierać zakazującego, Żydom arendując i gdy kto opiera się, grabić pozwalają (...) mieszczenie dochodząc swych praw nie wstrzymywali się przed zaciąganiem długów (...) gdy miasto sprawiedliwości pozyskać nie mogło, do*

¹⁴⁰ AGAD, KRK, k. 32.20- 32.21 v.

¹⁴¹ AGAD, KRK, MF 60, k. 37.15 - 17 v, 47.822-829, 26.340-346 v. W Rzeczypospolitej banicja w stosunku do mieszkańców wsi była kara tzw. wyświecenia za SWO, s. 130.

*prawnych kroków udać się musiało i na to prawo zaciągnęło już długu 1600 zł.*¹⁴²

Nie na długo zdały się te protesty, bowiem już dnia 21 czerwca 1779 roku starosta Tomasz Alexandrowicz wygrał kolejną sprawę przeciwko swoim poddanym. Zostali oni skazani wyrokiem sądu referendarskiego na zapłacenie staroście, komisarzowi Krzysztofowi Łuniewskiemu, oraz Antoniemu Sakowskiemu i Tomaszowi Kaczyńskiemu dyspozytorom tego starostwa, zakładu starościńskiego. Tym samym została uchylona wcześniejsza apelacja i komisarze królewscy zostali zobowiązani do egzekucji tego wyroku. Kilka lat później została wniesiona przez poddanych starostwa apelacja do zasądzonych wcześniej wyroków referendaria. Sąd przeprowadził rewizję wyroków dotyczącą m.in. użytkowania pustych pól na czynszowych warunkach, robocizn, opłat wymuszanych przez dwór, pańszczyzny, zaciążeń. Starosta został zobowiązany do zapłacenie zasądzonych od swojego poprzednika Józefa Miączyńskiego, na rzecz gromad dwóch starościńskich zakładów. Sumy te powstałe wskutek odbierania przez poprzedniego starostę za wysokich czynszów i *przeborów* w powinnościach. Komisja miała też obliczyć kwoty wszystkich pretensji gromad. Starosta otrzymał natomiast wolną rękę w dochodzeniu od dzierżawców i posesora zwrotu wszelkich poniesionych kosztów. Na poddanych został natomiast nałożony obowiązek pełnienia wszystkich powinności według dawnych postanowień. W odpowiedzi to postanowienie Alexandrowicz wniósł *kontrapozew* o zwrot zapłaconych za swojego poprzednika zasądzonych sum. Skierował także powództwo przeciw gromadom o zapłatę niedoborów, których rejestr był załączony przy dokumentach przekazania starostwa Alexandrowiczowi przez Miączyńskiego. Ponadto też starosta domagał się zwrotu 10 444 zł pol. zapłaconych przez poprzedniego starostę podczas procesu, który był prowadzony przez trybunałem lubelskim z klasztorem paulinów leśniańskich w 1756 roku. Została wtedy wyznaczona komisja, której zadaniem miało być zbadanie, czy stan rzeczy opisany w powództwie miał rzeczywiście miejsce. W odpowiedzi na skargę starosty o niewykonywanie przez poddanych

¹⁴² T. Lipiński, *Starożytna Polska...*, t. III, s. 432 – 433.

swoich powinności, sąd dał zgodę *dla wprawienia włościan w powinne posłuszeństwo* na użycie wojska. W roku 1783 miał miejsce spór o zniszczenie granicznych znaków przez poddanych starostwa. Poddani twierdzili, że po dokonaniu przez geometrę pierwszych pomiarów, został sprowadzony przez dwór inny geometra w celu dokonania powtórnego pomiaru. Ponownie sąd udzielił swojej zgody na użycie wojska, *jedynie w celu spowodowania posłuszeństwa* u łosiczan.¹⁴³

Spory te były wynikiem upadku społecznego i gospodarczego miasta. Władze miejskie nie miały ani siły ani też środków, aby skutecznie powstrzymać zapędy starostów. Jeśliby do tego dodać połączenie dwóch stanowisk w mieście, starosta skupił w swoim ręku pełnie niemalże niczym nieograniczonej władzy. Miał wpływ na zdławienie oporu władz miasta i, zgodnie z uchwałą królewską, otrzymał władzę sądowniczą. Jediną obroną przed wyzyskiem, dla małego miasteczka, jakim powoli stawały się Łosice, pozostała ochrona swoich praw, ciągłe pozyskiwanie ich potwierdzeń oraz rozszerzania istniejących przywilejów natychmiastowe przedsięwzięcie kroków prawnych, jeśli starosta podjął próby bezprawnego narzucenia nowych obowiązków, jak to miało miejsce w przypadku mieszczan łosickich i mieszkańców całego starostwa.

Częstym powodem, przez jaki strona, która złożyła pozew nie mogła stawić się na rozprawę, był sam starosta. Dochodziło do porywania pełnomocników strony, aby uniemożliwić stawienie się ich przed sądem (być może byli oni schwytani przez ludzi starosty lub też odpowiednio wcześniej więzieni za jakieś małe przewinienia).

Prócz sporów z łosiczanami starostowie nie wzbraniali się też przed popadaniem w konflikty z kościołem. W 1787 roku do sądu referendarskiego trafił spór pomiędzy Józefem Podkowskim proboszczem łosickim i kanonikiem brzeskim a starostą łosickim Alexandrowiczem. Podkowski wnosił o potwierdzenie prawidłowości i poprawności dekretu mielnickiego ziemstwa w sprawie przynależności łąki. Wyrokiem sądu

¹⁴³ AGAD, ASK, 58.468 v , 58.553, 60.34 v, 60.67, 62.23.

referendarskiego dekret ziemiański został uchylony i została wyznaczona komisja w celu ustalenia prawdziwego właściciela spornej łąki.

W miastach Rzeczypospolitej w II poł. XVIII wieku wykształciła się rada miejska. Była ona organem samorządu miejskiego wybieranym spośród mieszkańców miasta. Z biegiem czasu organ ten coraz bardziej uzależniał się od starosty, co zdecydowanie nabrało na sile w okresie upadku gospodarczego miast polskich.

Rada miasta zajmowała się administracją miejską. W jej skład wchodził rajca, którego kadencja trwała rok. Rada miasta nazywana była też Urzędem Radzieckim, dnia 18 marca 1756 roku została złożona *przysięga Grzegorza Tolstyżki na tenże urząd*.¹⁴⁴ Do jej zadań należało poza administrowaniem, stanie na straży praworządności i przestrzegania prawa a także przywilejów miasta. Zarządzała finansami miasta, cenami, wagami i miarami oraz sprawowała opiekę nad cechami rzemieślniczymi. Zwyczajowo zebrania rady odbywały się w ratuszu, jedynie w 1680 roku z powodu *niedostatku ratusza sądy w domu Dzindzikowicza odprawiały się w przytomności samego Wojciecha Szczawińskiego wójta łosickiego i innych mieszczan łosickich*. W 1689 roku miała miejsce *intromisja w dobra ojcowskie JW Andrzejowi Pacowi*.¹⁴⁵

W mieście sprawami prawnymi zajmował się wójt, sądząc sprawy kryminalne, jak również cywilne mieszczan. Z czasem urząd ten stracił na znaczeniu, nadal jednak pozostawał jako jeden z najważniejszych urzędów miejskich. Wójt w XVII stuleciu nadal stał na czele ławy miejskiej – najwyższego organu sądowego w mieście.¹⁴⁶ Sądził również sprawy spoza miasta. W 1632 roku magistrat łosicki prowadził sprawę sądową o zabójstwo pomiędzy chłopami z Krzywośniet i Liwk¹⁴⁷ Sesje odbywały się najczęściej raz na tydzień, choć bywało, że w nadzwyczajnych okolicznościach zwoływano je w razie potrzeby. Wójt miał prawo do wolnych od czynszu gruntów, kramów,

¹⁴⁴ ADS, *Summariusze...*, k. 138.

¹⁴⁵ ADS, *Summariusze...*, k. 5 v, 15 v.

¹⁴⁶ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975, s. 24 – 29.

¹⁴⁷ ADS, *Summariusze...*, k. 25 v.

jatek rzeźniczych a także innych źródeł dochodów tj. młynów, karczem, postrzygalni.

Obok wójta w mieście urządował jemu podległy landwójt, który sądził sprawy karne. Nie zawsze stanowiska te były piastowane przez osoby miejscowe. W *Summariuszu* znalazł się zapis, iż Wojciech Szczawiński piastując w roku 1680 urząd wójta, ziemi dziedzicznej w Łosicach nie posiadał i ponadto zastawszy pustą kasę miejską musiał liczyć na pomoc mieszczan w kwestii uprawy gruntów i sam utrzymywał je przez rok.¹⁴⁸ Sprawy urzędowe w większości prowadzone były w urzędzie łosickim, dotyczyło to spraw chrześcijańskich mieszkańców Łosic, jak i „niewiernych”. Mieszkańcy wybierali ze swojego grona *na okres czterech kwartałów elektów do rady miasta*.¹⁴⁹ Brak było stałej liczby, stan rady zależał od zapotrzebowania. Często dochodziło do wielokrotnego wyboru na dane stanowisko tej samej osoby. Miało to miejsce w przypadku Jana Boryszewicza, który był landwójtem w 1687 i 1699 roku. Wojciech Ryniewicz piastował to stanowisko w latach: 1706, 1709 i w 1719. Najciekawiej jednak przedstawiała się kariera polityczna Jana Tołstyżki, który wybierany był na burmistrza kolejno w latach: 1744, 1745, 1747, 1748, 1749, 1752, 1755, 1756 – (Jan Tołstyżka złożył przysięgę na Urząd Radziecki), 1761, 1762 – był to swoisty rekord w obejmowaniu stanowiska burmistrza przez tą samą osobę.¹⁵⁰

Na czele rady miasta stał burmistrz, którego kadencja trwała kwartał. W *Summariuszu*, pod datą 6 lutego 1658 roku miał miejsce *dowód, że w mieście Łosice na każdą ćwierć roku burmistrza obierali mieszczanie gminni*, podobny zapis został zarejestrowany w 1675 roku.¹⁵¹ Burmistrz zajmował pierwsze miejsce na ratuszu, w kościele oraz podczas uroczystości. Był przewodniczącym rady miasta i wykonawcą jej postanowień, stróżem moralności, zarządcą gospodarki miejskiej.

¹⁴⁸ Z. Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983, s. 15, 233.

¹⁴⁹ ADS, *Summariusze...*, k. 65.

¹⁵⁰ ADS, *Summariusze...*, k. 78, 81 v.

¹⁵¹ ADS, *Summariusze...*, k. 3 v, 12 v, 37 – 37 v

Ciekawym przypadkiem była historia wikarego parafii łosickiej ks. Wołkowskiego, który został duchownym dopiero po śmierci żony wcześniej piastując zaszczytną funkcję pisarza łosickiego.¹⁵²

W 1706 roku miało miejsce odwołanie z urzędu burmistrza Jakuba Janczewskiego za to, że postąpił niegodnie i jako człowiek i jako urzędnik państwowy, mianowicie *w czasie wojsk przechodu słabość zmyślał i krył się*. Kolejne przestępstwo urzędnika państwowego zostało zapisane pod datą 6 listopada 1761 roku, kiedy mocą dekretu Andrzej Kuciewicz burmistrz łosicki *za dyfamację i nieuszanowanie sądu, Grzegorza Tolstyżki radnego pohańbienie, na siedzenie trzydniowe w wieży i na zapłacenie grzywien 14, tudzież na deprekację publiczną osądzony został*.¹⁵³

Wszystkie skargi trafiały do Trybunału Koronnego. Król, po dokładnym zapoznaniu się ze sprawą wydawał wyroki lub też tzw. ordynacje, w których były regulowane zarządzenia miejskie. W XVI wieku doszło do znacznego ograniczenia kompetencji rady miejskiej na korzyść starosty. Starosta otrzymał pełny nadzór nad administracją w mieście, rada miejska miała obowiązek rozliczać się corocznie z dochodów osiąganych przez miasto. W miasteczkach takich jak Łosice, urzędy były zawsze obsadzone przez popleczników starościńskich. Często dochodziło też do rodzinnej protekcji, kiedy to burmistrz obsadzał wyższe stanowiska rady miasta swoimi krewnymi, burmistrz Grzegorz Tykuniewicz wybrany zgodnie z wolą pospólstwa na starszego rady swojej wybrał Andrzeja Tykuniewicza – wydarzenia te miały miejsce w 1747 roku.¹⁵⁴

W mieście tym, w przeciwieństwie do postanowień prawa magdeburskiego zapisy testamentowe były dokonywane wpisem do urzędowych ksiąg w urzędzie radzieckim lub przed sądem. Jedynie w przypadku zarazy odstępowano od tego obowiązku zastępując jedynie wymogiem uczestniczenia świadków w momencie sporządzania testamentu.

¹⁵² ADS, *Summariusze...*, k. 10.

¹⁵³ ADS, *Summariusze...*, k. 49, 10; deprekacja – uroczyste, publiczne przeprosiny za SWO, s. 224.

¹⁵⁴ ADS, *Summariusze...*, k. 97, 138.

W 1679 roku miał miejsce pozew króla Jana III do Alberta Władysława Skolimowskiego z instancji miasta Łosic *o bezprawne posiadanie gruntów w mieście Łosice oraz o niepłacenie z ich podatków i o nieprawne „wywołanie” miasta przez Sądy Trybunalskie Lubelskie*. W roku 1680 Zachariasz Oliciewicz złożył donos do urzędu o *zatraceniu przywileju* ¹⁵⁵.

Dnia 11 marca 1710 roku została zapisana informacja o dowodzie *jakie ciemżenie dwór łosicki czynił mieszczanom w propinacji piwa*. ¹⁵⁶ W 1726 roku mieszczanie wnieśli skargę do starosty Międzyńskiego *w różnych krzywdach*.

W *Summariuszu* nie znalazło się wiele zapisów spraw kryminalnych. Dnia 30 sierpnia 1771 roku miała miejsce sprawa kryminalna o *zaduszenie urodzonego Marcina Biernackiego przez żonę, parobka Bolestę i poddaną Trocką*, zaś 21 czerwca 1782 roku znalazł się zapis o odszkodowaniu w wysokości 70 zł pol. wypłaconym przez Franciszka Rawickiego dla Jana Artychowicza syna Teodora za postrzelenie ojca. Często w rozpatrywaniu spraw sądowych posługiwano się mediatorami. Miało to miejsce w sprawie pomiędzy Tomaszem Starzyńskim i Janem Czarnookim szwagrami i zięciami Taranki i Jakuba Laniewicza z Jana Hrynkuwicz małżonki na pomiar budynków i gruntów, wobec trudności z porozumieniem między stronami zdecydowano się na skorzystanie z pomocy mediatorów. ¹⁵⁷

W 1726 roku starosta łosicki Antoni Międzyński wprowadził zakaz sprzedawania lub zastawiania gruntów miejskich szlachcie, a w dwa lata później zakaz brania piwa i gorzałek i chodzenia *do karczemki księży i do karczemki sędziego mielnickiego i do Konarzewszczyzny*. Mieszczanie jednak niechętnie stosowali się do tych zakazów. 28 września 1731 roku znalazł się zapis mówiący o prowadzonej sprawie z *tymi mieszczanami, którzy pomimo zakazu w tej księdze (...) opisanego gruntu szlachcie pozostawiali gdzie nakazane wykupienie gruntów pod grzywnami*. ¹⁵⁸

¹⁵⁵ ADS, *Summariusze...*, k. 15 v, 28 v.

¹⁵⁶ ADS, *Summariusze...*, k. 52.

¹⁵⁷ ADS, *Summariusze...*, k. 73 v, 108, 117.

¹⁵⁸ ADS, *Summariusze...*, k. 63, 64.

Do zadań władz miasta należało również ustanawianie pensji dla robotników zatrudnianych w mieście. Dnia 21 lipca 1767 została wniesiona uchwała ustalającą wysokości zapłaty dla *żeńców, kośców i młockow. Żeńcom po 15 gr bez obiadu i poczesnej, kośćcom po dwa szostaki i obiad, młockom po 15 gr a na wikcie gospodarskim po 8 gr*. Dnia 10 lipca 1775 została uchwalona *stawka dzienna kośćcom bez wiktu 1 zł pol. a żniwkom bez wiktu 15 gr, młockom z wiktom 7 gr*. W rok później stawka ta została uchwalona w tej samej wysokości.¹⁵⁹ Dnia 26 września 1781 roku został wpisany uniwersał, w którym została *ustanowiona zapłata sługom i robotnikom, gdzie też dla parobków od 30 zł pol. do 50 zł pol., Dziewek od 15 zł pol. do 20 zł pol. ustanowiono*. Kolejnym stałym zadaniem urzędu miasta było ustalanie hiberny. I tak na rok 1703 Kowalski płacił hibernę w wysokości 1896 zł pol., 1774 rok wynosiła ona z włóki po 16 zł pol. a z placu 1 zł pol.¹⁶⁰

W roku 1740 został spisany registr rzeczy, będących wyposażeniem spichlerza łosickiego, były więc tam *beczki piwne w liczbie 12, 2 butle octu winnego, 2 antały z winem, 4 różne baryłki, 4 solanki, grace, rydle, łopaty żelazne, naczynia kuchenne cynowe: 2 misy wielkie, 2 misy płaskie, 12 talerzy cynowe, 2 sagany, durszlaki, konwie jak również moździerze, 2 tasaki, rożen, 2 siekierki*. Świadczyć to mogło o sporych zapasach zboża, jakie posiadało miasto.¹⁶¹

Zadaniem urzędników było zajmowanie majątków łosiczan, którzy unikali wypełniania powinności wobec miasta lub też wobec innych. W 1660 roku miało miejsce zajęcie dóbr Siemiona Sawczuka burmistrza łosickiego na konto długu, który został ujawniony po śmierci burmistrza w wysokości 390 zł pol., dobra te w całości przeszły na rzecz miasta i były potem sukcesywnie wyprzedawane na poczet długów, w 1700 roku został sprzedany ogród zwany Marcinowskim. W tym samym roku za pozwoleniem starosty Atanazego Miączyńskiego, Piotr Hostylowski kupił dom zwany Ostrowszczyzną zadłużony na 110 zł pol., w tym też częściowo u samego starosty. Tak więc 10 maja 1758

¹⁵⁹ ADS, *Summariusze...*, k. 114.

¹⁶⁰ ADS *Summariusze...*, k. 105, 114, 114 v, 119.

¹⁶¹ ADS, *Summariusze...*, k. 302.

roku został wniesiony areszt ma rzeźnicę Ela Irszkowicza przez Jana Frankowskiego łowczego smoleńskiego dzierżawcę starostwa łosickiego, 29 maja został zaś wniesiony przez Wasila Jakuszaka areszt na półwierć pola po Kuźmie.¹⁶²

W 1726 roku została wprowadzona ustawa jedzenia, picia i robót rzemieślniczych. Władze miasta pilnowały też, żeby mieszkańcom zajmującym się handlem lub produkcją nie działa się żadna niesprawiedliwość, dlatego też m.in. 10 czerwca 1757 roku miało miejsce *obwołanie miar na trunki różne, aby były sprawiedliwie z urzędu podwojewodziego Władysława Rzewuskiego arendarzom wydane*.¹⁶³

Dnia 15 października 1773 roku została wpisana do rejestru rezolucja Rady Nieustającej względem propinacji gorzałczanej miejskiej łosickiej, jak również miodu i piwa. Został też zawarty kontrakt pomiędzy miastem a starostą łosickim o propinację piwa i miodu na sumę 520 zł pol. wpłaconą w ciągu roku do kasy miejskiej. Ponadto zapisano też uniwersał względem niewybierania po miastach targowego. Wiadomym jest, iż na rok 1773 było w mieście dwóch producentów alkoholu płacących podatki. Tomasz Alexandrowicz, który wytwarzał alkohol na kwotę 1500 zł pol., natomiast Paweł Starużyk - łosicki burmistrz płacił podatek w kwocie 730 zł pol., w 1777 roku burmistrz ten *jako propinator gorzałki piwa i miodu przysięgą stwierdził jako wódki anyszkowej garcy 398, okowitku garcy 48, alembikowej kwart 3, miodu sytnego garcy 12, piwa ordynaryjnego warów 11 i garcy z nich miary warszawskiej 4021 wyszynkował*. W rok później miał miejsce zapis dotyczący licytacji trunków propinacji miejskiej *ze strony miasta przeciw prawu na uszkodzenie dochodów miejskich postępowano i zaraz poniżej Paweł Starużyk wniósł sprzeciw na niesprawiedliwe złożenie regestrów względem wyszynku trunków za czasu swojej propinacji przysięgę wykonał*.¹⁶⁴

Dnia 11 czerwca 1778 roku został podpisany kontrakt o propinację miejską gorzałki, piwa i miodu między *Glazerem (Glasserem) dzierżawcą*

¹⁶² ADS, *Summariusze...*, k. 47 v, 93 v.

¹⁶³ ADS, *Summariusze...*, k. 63, 93 v.

¹⁶⁴ ADS, *Summariusze...*, k. 107 v, 118.

*starostwa łosickiego z jednej a magistratem i całym pospólstwem miasta Łosic z drugiej strony gdzie na trzy lata za sumę 1500 zł pol., urodzony Glayzer propinację miejską objął i takowe pieniądze do kasy miejskiej wносить zobowiązał się.*¹⁶⁵

Równie częste były zapisy o hojności starościńskiej. Dnia 11 grudnia 1753 roku Atanazy Miączyński w podzięce za zasługi dworskie zwolnił Szymona Borysewicza z podatków i wydał zezwolenie na budowę domu.¹⁶⁶ Dnia 4 czerwca 1743 roku miało miejsce uwolnienie od ciężarów miejskich (czyli podatków) Wasila Rumika.

Dnia 10 lutego 1790 roku Bazyl Rumik *całym swym i całego urzędu imieniem za zezwoleniem pospólstwa na pilne potrzeby miasta w czasie sprawy z wojskową komendą JW Krasnodębskiego rotmistrza i posła na sejm warszawski, z 3 ćwierci komunalnych miejskich ćwierć jedną we dwóch poletkach to jest od Szanikowa i w Dalekim Polu między dwoma ćwierciami miejskimi i ćwiercią zwaną Hawrylukowską Wawrzyńcowi Domoszczukowi za 200 zł pol. sprzedał* był to dowód na to, iż w trudnych chwilach miasto nie oszczędzało nawet swojego majątku, żeby wspomóc kraj w potrzebie.

W XVII wieku pojawili się pierwsi dzierżawcy starostwa łosickiego, którzy podnajmowali je od starostów królewskich. Zapis w 1676 roku informował nas o tym, że *na zaspokojenie Chorągwi Huzarskiej wykupując woły i zboża (...) pana Felicjana Michałowskiego dzierżawcy łosickiego 1126 zł pol. pożyczili.*¹⁶⁷ Antoni Miączyński wydierżawił ziemie mu podległe Antoniemu Zarzeckiemu, cześnikowi łatyczowskiemu, dzierżawcy i komisarzowi w *Summariuszu* znalazło się potwierdzenie, iż w roku 1760 dzierżawa ta już trwała. Jednak wcześniej w roku 1758 starostwo było dzierżawione przez wielkiego łowczego smoleńskiego Jana Frankowskiego. W roku 1768 Józef Miączyński przekazał w dzierżawę swoje starostwo Marcinowi Kostewiczowi. Było bardzo prawdopodobne, iż właśnie takie przejmowanie starostwa, czyli wzięcie go w dzierżawę było rozumiane jako sprzedaż. Następnym dzierżawcą starostwa był

¹⁶⁵ ADS, *Summariusze...*, k. 118 v.

¹⁶⁶ ADS, *Summariusze...*, k. 66 v.

¹⁶⁷ ADS, *Summariusze...*, k. 13.

Paweł Józef Glasser, nobilitowany był w roku 1768, a jako dzierżawca starostwa łosickiego wymieniany był w roku 1779.¹⁶⁸

Taka forma sprawowania pieczy nad starostwem była dla urzędników królewskich wygodna. Z jednej strony mogli wypełniać swoje obowiązki lub oddawać się przyjemnościom (jak w przypadku Alexandrowicza i jego częstych podróży z królem), z drugiej zaś strony majątek królewski był w dobrych rękach i stale przynosił dochody.

W każdym przypadku dzierżawcy stawali się przypozywani we wszystkich procesach, które regulowały spory pomiędzy łosiczanami a urzędnikami królewskimi.

Inne stanowiska, jakie były zajmowane w Łosicach, które należałoby wymienić to: Zachariasz Olicewicz, który w roku 1681 był delatorem w miejskim, w roku 1766 na urząd szafarski został mianowany Trochim Sidorczuk. W roku 1771 stanowisko to piastował Stefan Wetoszka w 1773 roku na stanowisko wrócił Sidorczuk.¹⁶⁹

3. Społeczność żydowska w Łosicach

Proces osadnictwa żydowskiego na terenie Podlasia nie został jeszcze całkowicie zbadany. Dzięki zachowanym źródłom dotyczącym Łosic, na jakie natrafiłam w swoim badaniach, poznałam wiele ciekawych historii na temat mieszkańców miasteczka, którzy się tu osiedlili.

Odkrycie ich pomogło mi stworzyć obraz społeczności żydowskiej w mieście. Źródła, które były przedmiotem moich badań potwierdzały, iż już w 1631 roku miały miejsce pierwsze wzmianki o obecności Żydów w Łosicach. Nastąpiło wtedy poddanie się Żydów miejscowym prawom, osadnicy ci

¹⁶⁸ *Vol. Leg.*, VII, s. 804; *ADS, Summariusze ...*, k. 118 v.

¹⁶⁹ *ADS, Summariusze ...*, k. 108 – 108 v. Szafarz wówczas następującymi dziedzinami: na dworze magnackim i folwarku szlacheckim zarządzał spiżarnią, nadzorował gospodarstwem, miał pieczę nad kluczami, jak również zajmował się sprawami podatkowymi w państwie, podlegała mu miejska gospodarka, urzędnik celny; Delator był w dawnej Polsce oskarżycielem w karnych sprawach, ponosił odpowiedzialność karną w przypadku nieudowodnienia pozwanemu przestępstwa, zaś w przypadku udowodnienia otrzymywał pieniężną nagrodę z majątku oskarżonego za SWO, s. 216, 1067.

potwierdzili swoje *posłuszeństwo miastu*.¹⁷⁰ Pojawienie się ludności pochodzenia żydowskiego w mieście wiązało się zapewne z rosnącą konkurencją na polu gospodarczym oraz z tym, iż miasto zwolnione z licznych podatków stanowiło łatwą możliwość zarobku.

Do tej pory mieszczanie łosiccy korzystali z przywilejów królewskich, rozwozili i sprzedawali doskonałe alkohole po okolicznych miastach. Z wyrobów tych, jak i z hodowanych ogórków, Łosice były sławne w całej okolicy. W czasach, kiedy miasto otrzymywało prawa organizowania kolejnych jarmarków i targów, liczba Żydów w mieście była znikoma. Dopiero powstanie Chmielnickiego, które w latach 1648 - 1649 zdziesiątkowało mieszkańców pochodzenia żydowskiego zamieszkujących Ukrainę i spowodowało masowe uchodźstwo Żydów ukraińskich na teren Rzeczypospolitej. Przyczyną takiego stanu rzeczy była nienawiść, jaką Chmielnicki żywił do narodu żydowskiego. To właśnie jego słowa, jego hasła otworzyły drogę dla rzezi nie tylko Żydów, ale i Polaków (jako tych, którzy sprowadzili ludność żydowską). Ocalałe resztki uciekały w popłochu na tereny Rzeczypospolitej.

Właśnie Łosice stały się miejscem wybranym przez Żydów na założenie swojego kahału. Dlaczego właśnie tutaj Żydzi znaleźli „ziemię obiecaną”? Być może właśnie z powodów, o których pisałam powyżej. Ludność żydowska z zazdrością patrzyli na bogacących się za przyzwoleniem królewskim łosiczan. Wiadomym jest, iż w początkach ich osadnictwa, Łosice stały się terenem swoistej wojny handlowej pomiędzy chrześcijanami i ludnością żydowską. Za drugą grupą przemawiało wiele czynników. Nowi osadnicy posiadali znacznie dłuższą tradycję targową, a co za tym idzie lepsze doświadczenie w handlu, napewno mieli też więcej do zaoferowania łosickim władzom niż łosiczanie. Od tego momentu coraz wyraźniej zaczęła się zaznaczać obecność społeczności żydowskiej w życiu codziennym miasta, mogłabym nawet posunąć się do stwierdzenia, iż w pewnym momencie była w

¹⁷⁰ ADS, *Summariusze ...*, k. 23 v.

zdecydowanej przewadze wobec ludności polskiej (w 1897 roku liczebność Żydów wynosiła 70 % ogółu mieszkańców).

Kupcy żydowscy niemal od samego początku mogli liczyć na przychylność urzędników miejskich, którzy przewidując większe zyski i pełniejszą kasę miejską, pozwalali na znaczną ekspansję handlu żydowskiego. Ponadto dbali też o to, aby nie dochodziło w mieście do oznak antysemickich wśród chrześcijan. Mieszczanom łosickim nie bardzo podobała się taka zmiana sytuacji w mieście, dlatego też wnosili do króla częste skargi, o prześladowaniach ze strony urzędników miejskich, na jakie byli narażeni jednej strony, z drugiej zaś przez kupców żydowskich. Wtedy to miały miejsce w *Summariuszu spraw miejskich łosickich pierwsze zapisy o manifestach przeciw złym rządcom miasta za pobłażanie tamże Żydów*.¹⁷¹

Pierwsze informacje o wzmożonych kontaktach handlowych pomiędzy Żydami a łosiczanie miały miejsce w latach 80 - tych XVII wieku. Wtedy to rozpoczął się proces aktywnej asymilacji Żydów, poprzez nabywanie ziemi, domów oraz kramów. W 1685 roku została zawarta pomiędzy Lewkową Maximowiczową a Aizikiem Markowiczem transakcja sprzedaży jatki rzeźniczej mieszczącej się na rynku. W 1687 roku kolejny kram przeszedł na własność przedstawiciela społeczności żydowskiej. W 1665 roku Żyd Dawid Wolchowicz wynajął od urzędu miejskiego ratusz za kwotę 20 zł pol.¹⁷² O dużej przychylności władz miasta do Żydów miał świadczyć fakt, iż kilka lat wcześniej w 1661 roku Hryć Dzindziuk musiał zapłacić za wynajęcie ratusza kwotę 72 zł pol., zaś w 1639 roku ratusz wraz ze wszystkimi dodatkowymi zajęciami, jak obsługa wagi miejskiej zostały wydzierżawione Stelmaszykowi Koleśnikowi Hołubcowi za 70 zł pol. W roku następnym Jan Koleśnik wynajął ratusz na rok *od Bożego Narodzenia do Bożego Narodzenia* łącznie z wagę i cetnarami za 70 zł pol,¹⁷³ W 1688 roku Iwan Szekowicz z Anna Sakowną Żydowi Mendelowi zł pol. 40 sprzedała plac mieszczący się przy ul. Kubańskiej. Już w 1690 roku

¹⁷¹ ADS, *Summariusze ...*, k. 28.

¹⁷² ADS, *Summariusze ...*, k. 8, 30.

¹⁷³ ADS, *Summariusze ...*, k. 27.

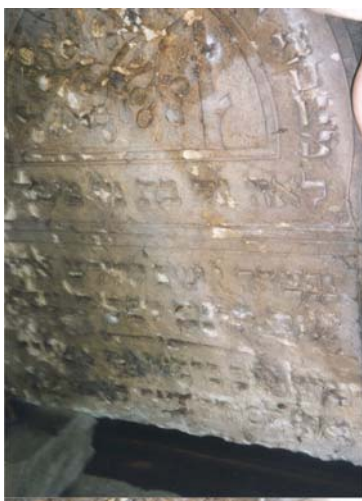
urząd miejski sprzedał Żydowi plac pod kramnicę, czym jasno potwierdził swoją akceptację dla obecności ludności pochodzenia żydowskiego w miasteczku.

Żydzi zamykani byli często we własnych enklawach. Nie był obszar zamknięty „sensu stricto”, lecz teren, który był przeznaczony do osiedlania się ludności żydowskiej. Plany Łosic z lat późniejszych, chodzi tu m.in. o plan regulacyjny Łosic z 1823 roku, uwzględniały „odosobnienie Żydów” - utworzenie odrębnych rynków: Żydowskiego i Polskiego, jednak źródła jakie spotykam mówią coś zupełnie innego. Być może były takie zamiary, lecz rzeczywistość okazała się zupełnie inna. Polacy nie mieli w zasadzie wyjścia, musieli zgodzić się na proces asymilacji, zmieniały się czasy, zmieniały się i warunki życia. Początkowo Żydzi pozbawieni praw obywatelskich, zobowiązani byli do wnoszenia wysokich opłat na rzecz miasta i króla. Społeczność ta była zrzeszona w kahały - odpowiedniki polskiego samorządu miejskiego. Tworzyła takie swoiste miasteczko w mieście.

W 1692 roku Paweł Nowosielczak syn Mateusza sprzedał Moszkowi Leybowiczowi kramnicę narożną przed ratuszem za zł pol. 36, zaś w 1695 roku Teodor Tyszewicz za 41 zł pol. sprzedał Żydowi Markowiczowi kramnicę, która wcześniej należała do bractwa św. Anny, więc z dużym prawdopodobieństwem mogę twierdzić, że nie znajdowała się na terenie przeznaczonym Żydom.¹⁷⁴

Jednak stosunki między Żydami a Polakami nie ograniczały się wyłącznie do transakcji kupna sprzedaży, lecz również wynajmu. W *Summariuszu* znalazł się zapis z 1692 roku, będący potwierdzeniem dekretu zawartego pomiędzy Jartychami młynarzami i Żydem Moszkiem Beniowiczem, wynajmującym młyn o dochód z tegoż w wysokości 200 zł pol.

¹⁷⁴ ADS, *Summariusze ...*, k. 38.

Ilustracja nr 6. Macewy Żydów łosickich ¹⁷⁵

Źródło: R. Zubkowicz, Barwy łosickiego kirkutu, www.pk.org.pl (02.10.2004).

W 1639 roku pospólstwo manifestowało sprzeciw burmistrzowi i landwójtowi za zapisanie miejskiego pastwnika pisarzowi i wniosło automatyczny „remanifest”. W 1644 roku został wprowadzony pod karą 6 grzywien zakaz wpuszczania na ten pastewnik bydła, koni oraz świń. ¹⁷⁶

Dnia 30 maja 1690 roku został nadany przywilej króla Jana III na osiadłość Żydów w mieście Łosice (oblatę tego przywileju zamieściłam na ilustracji nr 7). Była w nim mowa o tym, że Żydzi mogli się osiadać na gruntach i placach im wydzielonych. Mieli też możliwość budowania synagogi i założenia cmentarza. Została im zapewniona wolność handlowania. Osiedlając się, byli zwolnieni ze wszystkich powinności i ciężarów miejskich, czego gwarantem

¹⁷⁵ Macewa, maceba z hebr - żydowska stela nagrobna w formie pionowo ustawionej płyty kamiennej, zamkniętej od góry dwoma odcinkami koła, ozdobionej płaskorzeźbą i inskrypcją, za SWO, s. 672.

¹⁷⁶ ADS, *Summariusze ...*, k. 3, 28.

miał być starosta łosicki. Jednocześnie zostali wyjęci spod jurysdykcji urzędu łosickiego a podlegać mieli jedynie sądowi nadwornemu. Przywilej ów miał też *zabraniać stawiania Żydom jakichkolwiek przeszkód w osiedlaniu się, kupowaniu, handlu i wyszynku*. Było to ostateczne potwierdzenie wolności Żydów w tym miasteczku.

Zawody, jakimi w Łosicach parali się Żydzi to: krawiec, kramarz. Często podnajmowali też młyn i ratusz miejski. Mieli wiele jatek rzeźnickich, też odkupywanych od mieszczan łosickich.

Przybycie Żydów było na rękę staroście. Wiązał się z tym bowiem znaczny przypływ gotówki do kasy miasta, a w czasach tak niepewnych i zdecydowanie niełaskawych dla Łosic było to wręcz zbawienne. W tym też celu starosta Atanazy Miączyński wydał w 1691 roku zezwolenie na wolne osiadanie się Żydów *gdzie tenże wyraźnie pisze, że on sam wyrobił ten przywilej dla Żydów*.¹⁷⁷

¹⁷⁷ ADS, *Summariusze ...*, k. 44.

Przywilej Króla Jana III. na Osiadłość Żydów w Mieście
 Łosice. Królowe Obłady i ukowia. Osnowa = Ad Officium Aulicę
 presentia tam Viceadvocatus, quam Proconsulatus Oppidi S. A. Ma
 jestatis Łosicensis personaliter veniens Infidelis Lazarus sive Leizor
 Tobiaszewicz. Scriba Proventualis Capitaneatus Łosicensis eidem Off
 cio oblatit et reproduxit Privilegium S. A. illis sibi et aliorum Iudeor.
 serviens ad inducendum et inscribendum in Ulo de tenore Verborum tal.
 Jan Tuzeci z Dożey Łuski Król Polski Wielki Litewski Ru
 ski Pruski Litwowski, Żmudzki, Litowski Wdlyński, Podolski Po
 dliński Inflanski smoleński, Sewierski i Czernachowski.
 Orzaymujemy tym Listem naszym wszem w Obec i każdemu zoso
 bna komu wadzić należy, chcąc aby w Miasteczku naszym Łosice
 Łudu pospolitego większa osiadłość była, do Suppliki niewiernych
 Żydów łaskowie się skłoniwszy, pozwalamy onym, aby w tymże Mię
 steczku naszym osiadali, budowali się na gruntach onym wydzie
 lonych dając im tę wolność, aby Szkołę i Okopisko swoje w tymże Mię
 steczku mieli, i innych wolności, których Synagoga Żydowska w innych
 Miastach i Miasteczkach naszych zażywaia, także oni szczyteli się
 Towarami wszelkimi handlowali, bez przeszkody Mieszczan i Urzę
 du tamiecznego Miejskiego, do którego Suwrydykcy Żydzi niebęda
 należeli, i do innych powinności i Ciężarów Miejskich nie mają być
 pociągani, lecz Urodzony Starosta nasz Łosicki pro tempore będący,
 a w niebyciu jego Podstarosta Żydów we wszelkich Sprawach z Mie
 szczanami zachodzących sądzić będzie, Appellatione iednak do Sądu
 naszego Ładownego salva manente. Co do wiadomości Urodzonego
 Małazego Mięczyńskiego Podskarbiego Nadwornego Koronnego Łu
 chwego Rzępuckiego Łosickiego Starosty naszego, iaku też i Urzędu
 Miejskiego tego Miasteczka przywożąc mić chemy, aby Żydom
 do Łosic przychodzącym Mieszkania niebronił, budować się na Pla
 cach wymierzonych lub kupionych onym pozwalali, i w handlach
 szynkach, i wszelakich wolności zażywai, Ktorem się Żydzi, wedle Praw
 i Konstytucyi Koronnych szczyteli zwykle, żadney przeszkody nieczynili
 dla Łaski Naszey. Na co dla lepszej wiary przy Podpięciu Ręki naszej
 Pieczę Koronną przysnuwa. Dan w Warszawie Dnia XXX. Miesią
 Maia Roku Pańskiego MDCLXXX. Rządowania naszego XV.

Ilustracja nr 7. Przywilej Króla Jana III Sobieskiego na osiadłość Żydów w mieście Łosice 30 maja 1690 roku.

Źródło: ADS, Summariusze wszystkich spraw potocznych..., k. 28 v.

W roku 1700 król August III nakazał urzędnikom Łosickim, aby ci z uwagą obserwowali i kontrolowali wszystkie transakcje handlowe przeprowadzane w Łosicach. Potwierdził wszystkie poprzednie przywileje dane

mieszczanom łosickim. Miało to miejsce dnia 8 czerwca 1700.¹⁷⁸ Fakty źródłowe wskazywały, iż urzędnicy, mający w swoim ręku władzę sądowniczą, ułożyli się z Żydami i nie stawali im na drodze, a nawet ułatwiali wiele spraw.

Jednakże już w 29 maja 1753 roku miała miejsce *suplika szewców do starosty ze skargą na Żydów* na co dostali natychmiastową odpowiedź w brzmieniu następującej treści: *aby kramarze butami, trzewikami i skórami handlujący po dwa funty wosku na światło kościelne w pomoc cechowi corocznie dawali*¹⁷⁹ przykład ten jasno wskazywał, iż to właśnie Żydom sprzyjały władze miejskie.

Od początków wieku XVIII w księgach referendarskich zostały zapisane spory między mieszkańcami Łosic a starostą, oraz skargi na zbytne pobłażanie Żydom oraz niesprawiedliwe traktowanie przez starostę. Dnia 3 stycznia 1701 roku został wydany dekret sądu referendarskiego w sprawie chłopów kontra starosta dotyczący m.in. oddania Żydowi w dzierżawę *przy karczmie w Łosicach trzy włóki poddanych własne, które (chłopi) opłacać muszą*. Dnia 3 sierpnia 1701 roku został wydany w Łosicach wyrok królewski między mieszkańcami Łosic a starostą Atanazym Miączyński, dotyczący Żydów.¹⁸⁰

Wiadomym jest, iż w roku 1760 Żydzi łosiccy posiadali już własną synagogę, potwierdzeniem tego był zapis wniesiony w tymże roku pod datą 11 lipca o tym, iż została nałożona kara za stworzenie w jej obrębie własnej kancelarii do prowadzenia różnego rodzaju transakcji m.in. kupna i sprzedaży gruntów w mieście.

We wspomnieniach chłopca żydowskiego z roku 1880 znalazłam zapis mówiący o tym, ówczesna synagoga była drugą, postawioną na miejsce spalonej podczas wielkiego pożaru miasta, jaki strawił niemal całe miasteczko. Postawiono wtedy synagogę większą drewnianą i jedynie jej wizerunek został zachowany w źródłach ilustrowanych.¹⁸¹

¹⁷⁸ AGAD, dokumenty pergaminowe, nr 2300.

¹⁷⁹ ADS, *Summariusze...*, k. 92 v. Suplika - prośba, zwykle pisemna; od XVI do XVIII w.: skarga, petycja chłopów kierowana do właścicieli majątków, do króla lub do sądu referendarskiego za SWO, s. 1054.

¹⁸⁰ AGAD, KRK, s. 157-710, MK 242, k. 98 v- 104.

¹⁸¹ ADS, *Compendium...*, k.68, 94 v, 123; <http://www.zchor.org> (25.05.2005).

Ilustracja nr 8. Ruiny synagogi żydowskiej, jest to jedyne zachowane ilustrowane źródło.

Źródło: <http://www.zchor.org/losice/photos.htm> (05.11.2004).

Pierwsze zapisy o istnieniu cmentarza żydowskiego na terenie Łosic pojawiły się już w 1734 roku. Było to dowodem na stale zwiększający się napływ Żydów, co przyczyniło się do powstania idei utworzenia własnej, miejscowej synagogi (wcześniej korzystali przypuszczalnie z synagog znajdujących się w sąsiednich miastach).

Ilustracja 9. Cmentarz żydowski. Stan obecny.

Źródło: W. Grynberg 2001.

Ilustracja nr 10. Macewy łódzkie zdewastowane przez hitlerowców. Najstarsze z nich pochodzą z końca XVIII w.

Źródło: W. Grynberg 2001.

Dnia 14 lipca 1757 roku Urząd Miasta wydał Inkowi Nohimowiczowi - kramarzowi zgodę na postawienie izby mieszkalnej jednak pod warunkiem wymurowania komina.¹⁸²

Kolejni polscy królowie wielokrotnie ingerowali w sprawy wewnętrzne miasta i wzajemne stosunki handlowe pomiędzy rodowitymi mieszkańcami Łosic a przybyszami. Było tak za panowania Augusta II w roku 1756, oraz w roku 1766 za panowania Stanisława Augusta, kiedy to proces został przeniesiony do Warszawy. Prawdopodobnie wtedy Żydzi dostali zakaz wytwarzania produktów alkoholowych, a jeśli któryś został złapany, był usuwany z miasta. Mediacje królewskie odniosły skutek przynajmniej chwilowo, mieszczaństwo łosickie uspokoiło się w swoich żądaniach.¹⁸³

Żydzi niemalże od początku swojego osadnictwa faworyzowani przez starostów, powoli zaczęli więc opanowywać handel trunkami i w rezultacie przejęli kontrolę nad tą gałęzią handlu. Dowodem na to była stale zwiększająca się liczba mieszkańców żydowskiego pochodzenia. W roku 1765 ich liczba wynosiła 482 ludzi, natomiast w 1827 liczba ta wzrosła do 654, a rok 1857 odnotował ich liczbę 838 na 1775 wszystkich mieszkańców miasta a koniec XIX wieku przy ogólnej liczbie mieszkańców 2610 Żydów było aż 1487, więc ponad połowa ogólnej ich liczby mieszkańców miasta.¹⁸⁴

Ten stały napływ ludności żydowskiego pochodzenia był zapewne związany z licznymi przywilejami nadawanymi łosickim Żydom przez polskich królów w XVIII wieku. August II w roku 1756 i Stanisław w 1766 nadali im przywileje umożliwiające swobodny handel trunkami, co oczywiście spotykało się z licznymi protestami ze strony kupców polskich, najczęściej bezskutecznymi. W roku 1792 król Stanisław August Poniatowski ponownie potwierdził żydowskie przywileje rozciągając swobodne wytwarzanie trunków i handel nimi oraz innymi towarami na inne miasta Podlasia.

¹⁸² ADS, *Summariusze...*, k. 112 v.

¹⁸³ Większość informacji odnośnie tego akapitu została pozyskana w drodze wymiany listów mailowych z panem Victorem Lewinem, potomkiem żyda łosickiego.

¹⁸⁴ www.zchor.org (02.07.2004).

4. Troski życia codziennego i obyczajowość łosiczan

Prócz problemów z Żydami łosiczanie borykali się także z wieloma innymi trudnościami życia codziennego.

O trudnej sytuacji finansowej miasta i jego mieszkańców świadczył wpis o rejestrze placów z 1685 roku, na których zalegały nieopłacone podatki podymne i poborowe. Jako jedną z przyczyn takiej sytuacji Urząd Miasta uważał księży, którzy nie chcieli płacić podatków z gruntów dziedzicznych. W roku 1696 został zaskarżony przywilej nadany księżom *względem wolności księży od podatków z gruntów szpitalnych*. W roku tymże został też wniesiony *manifest Ryniewicza przeciw Stefanowi Boryszewicz landwójtowi i Bukrawiczowi (...) wpisane w księgi jakowego przywileju wolności dla księży miasta szkodliwych*.¹⁸⁵

Trudną sytuację miasta odzwierciedlały rachunki i ceny ubrań, jakie znalazły się w prezentowanym przeze mnie dokumencie. Podane były ceny za niektóre elementy damskiej garderoby z 1692 roku *spódnica adamaszkowa karmazynowa z potrzebami jedwabnemi wpół ze srebrem kosztująca 120 zł pol., półczamiarek adamaszkowy czarny podszyty popielicami kosztujący 70 zł pol. (...) sukien para purpurowych z guziczkami srebrno pozłocistymi valoris 190 zł pol. czapka szkarłatna sobolowa valoris 60 zł pol.*¹⁸⁶ W 1721 roku za beczkę żyta trzeba było zapłacić 30 zł pol.

Tak trudne czasy z jednej strony, z drugiej zaś obfitowały w niespotykanej masy darowizny czynione na rzecz kościoła i cerkwi: Matki Bożej Przenajświętszej i Michała Archaniola, pobudowanych zresztą

całkowicie z datków łosiczan - o czym mówi zapis dokonany w 1693 roku, że *mieszczanie sami byli kollatorami cerkwiów i cerkwie stawiali*.¹⁸⁷ To właśnie ta grupa społeczna a nie zamożna szlachta stała się głównym fundatorem, jak i obrońcą ośrodków kultu religijnego w Łosicach.

¹⁸⁵ ADS, *Summariusze ...*, k. 29 v, 45 v.

¹⁸⁶ ADS, *Summariusze ...*, k. 33 v – 35.

¹⁸⁷ ADS, *Summariusze ...*, k. 50.

Cerkwie łosickie były wielokrotnie rabowane. Cerkiew Przeczysta dwa razy w 1746 roku, oraz później 17 czerwca 1769 roku miało miejsce obrabowanie cerkwi św. Michała Archanioła. Dalej został zapisany w księgach miasta Łosice proces karny sprawców tego włamania zakończony skazaniem winnych na karę śmierci.¹⁸⁸ Łosice posiadały własną szkołę, której rektorem był w 1680 roku Wojciech Dąbrowski.

Mieszczanie łosiccy skupiali się również przy bractwie św. Anny zrzeszającym znamienitych mieszkańców. Bractwo to posiadało własną kramnicę kwestyjną.

W *Summariuszu* znalazło się też mnóstwo świadectw ogromnej szczodrości mieszkańców. Dnia 5 listopada 1761 roku został wprowadzony do ksiąg sądowych zapis kwitów na kwoty wypłacane cerkwi św. Michała Archanioła zgodnie z testamentem śp. Jacentego Kotłownicza, kwity zapisane zostały na 4 kartach. Wynika więc z tego, iż sumy zapisane na cerkiew były znaczne. Roman Przybysiewicz zapisał 19 lutego 1755 roku w swoim testamencie 100 zł pol. na reparację kościołka św. Stanisława oraz kolejne 100 zł pol. na cerkiew św. Michała. Pod data 23 sierpnia 1762 roku znalazł się zapis mówiący, iż zgodnie z testamentem Jerzego Turykowicza, babki szpitalne odebrały kwoty pieniężne przeznaczone im ze sprzedaży domu po zmarłym Turykowiczu. Marianna Przybyszewska zaś legowała *na sprawienie krzyża srebrnego złotych pałaszowych pruskich sztuk 32, wrocławskich tynfów 27, berlinów sztuk 9 i haftek staroświeckich srebrnych parę*, po sprzedaży domu zaś 100 zł pol. na szpital i 10 zł pol. babkom obu cerkwi. Pod 1672 rokiem został zapisany *dowód być może, że prezbiterom cerkwi bractwo z mieszczan złożone prezenty dawało za swymi attestatami dla ich instalacji u biskupów wyrabiało*. Czasami zdarzało się też, że wskutek zmian w sytuacji majątkowej i rodzinnej dochodziło do cofnięcia legacji na kościół i cerkiew w roku 1674 został wprowadzony zapis o cofnięciu i unieważnieniu testamentu Jana Onackowicza, w którym poczynił on *jako bezpotomny zapis na domy boże legacje*. Onackowicz skarżył się, że jego dobra zostały zniszczone przez wojska

¹⁸⁸ ADS, *Summariusze ...*, k. 105.

nieprzyjaciela, on sam został ranny. Po wyzdrowieniu doczekał się potomka i dziedzica i wniósł pozew o unieważnienie poprzedniego testamentu i wprowadzenie syna Pawła jako spadkobiercy. Michał Kotowicz, mieszczanin łosicki zapisem testamentowym z roku 1714 nadał cerkwi Przeczyskiej 300 zł pol., a na cerkiew św. Michała i kościół łosicki (Farny) po 50 zł pol. jednocześnie nakazał po śmierci swojej 3 zagony i otrzymane ze sprzedaży pieniądze na puszkę do cerkwi przeczyskiej oddać.

W monografii spisanej przez ks. Milika znalazł się wypis z jednej karty wizytacji parafii Łosice z zachowanymi potwierdzeniami licznych zapisów czynionych na rzecz parafii. Zgodnie z wyrokiem z dnia 3 listopada 1775 roku na kościół łosicki miało być wypłacane corocznie 20 zł pol. z pieniędzy pozostałych po Mariannie Starasimiance żonie Floriana Piotrowskiego. Zapis testamentowy z 1695 roku mówił o pozostawieniu przez Annę Biernacką, żonę Mateusza Biernackiego na rzecz kościoła 250 zł pol., zaś Katarzyna Mysłowska i jej mąż Antoni Laskowski mieszczenie mielnicy dokonali zapisu w roku 1731 w wysokości 500 zł pol. W roku 1770 został też potwierdzony zapis dokonany przez Andrzeja Omelanowicza w wysokości 300 zł pol.¹⁸⁹

Miasto także miało swój udział w dbaniu o wizerunek budowli sakralnych. W 1776 roku miasto pożyczyło od starosty Jana Kucewicza 500 zł pol. i przeznaczyło je na restaurację cerkwi, bez wyraźnego sprecyzowania, której cerkwi miało to dotyczyć. Podobnie zresztą postępowali i sami mieszkańcy Łosic. Jan Jarmoszuk dług zaciągnięty u niego przez Wasila Zurawlewskiego w wysokości 103 zł pol. przeznaczył także na odnawianie budynków w mieście.¹⁹⁰ W 1781 roku Fabian Skwierczyński cieśla, otrzymał 1100 zł pol. na *wystawienie cerkwi Przeczystej*. Chodziło tu zapewne o restaurację cerkwi, która znacznie ucierpiała wskutek włamań. W 1769 roku Jan Sokulski landwójt w osobie księdza Lewińskiego proboszcza łosickiego malarzowi Hablowskiemu dwa zagony *za jego wokół kościoła prace darował*.¹⁹¹

¹⁸⁹ ADS, *Summariusze ...*, k. 11 v, 12, 83 v, 97, 104, 107, 129; W. Milik, *Łosice – krótka monografia*, na stronach dotyczących cerkwi unickich.

¹⁹⁰ ADS, *Summariusze ...*, k. 114 v, 118.

¹⁹¹ ADS, *Summariusze ...*, k. 10, 119.

Często zdarzało się, iż to instytucje kościelne pożyczaly wiernym różne kwoty pieniężne a wierni tych pieniędzy nie zwracali. W 1722 roku został zawarty dekret pomiędzy księdzem Chrzanowskim ekonomem seminarium a spadkobiercami po zmarłym Janie Nowackim, który był zadłużony w kasie seminaryjnej na 106 zł pol. W 1775 roku cerkiew św. Michała różne kwoty pieniężne mieszczanom łosickim pożyczyła. W 1777 roku Icek Nochilowicz pożyczył z kasy kościoła 300 zł pol. i w roku następnym niemogąc, bądź niechcąc długu zwracać zbiegł pozostawiwszy dobra, które zostały zarekwirowane przez kościół, podobna sytuacja miała miejsce w przypadku Arona Kopulowicza. Następnie zaś zbiegli zostali dodatkowo obłożeni karą w wysokości odpowiednio 22 grzywien dla Icka Nachimowicz oraz 11 grzywien dla Arona Kopulowicza, majątki zostały przejęte na poczet spłaty długów.¹⁹² W idealnej sytuacji byli ci mieszkańcy, których pomimo długów stać była na ich spłacanie, chociażby poprzez sprzedaż ziemi bądź domów. Zdarzały się też przypadki, gdy wskutek złego rządzenia, bądź z braku funduszy dochodziło do sytuacji, kiedy miasto zalegało z płatnościami wobec Rzeczypospolitej. W 1635 roku regist placów wykazał zaległości w płaceniu podymnego i poborowego *gdzie okazuje się, że księża z gruntów dziedzicznych podatków płacić wzbraniali się.*¹⁹³

Nietylko wojny przyczyniły się do zubożenia miasta. Klęski elementarne, które nawiedzały kraj nie ominęły także Łosic. Jedne wydarzenia pociągały za sobą inne, susza niosła za sobą chmary szarańczy, mysz polnych i gąsienic. Powodzie powodowały wylęganie się robactwa i psucie się paszy, co było często przyczyną chorób bydła. Połowa XVII wieku to częste ulewę, które połączone z wojnami z Chmielnickim i Szwedami powodowały potężną falę głodu. Do tego jeszcze hordy tatarsko – kozackie przetoczyły się przez ziemie Podlasia aż pod Lublin.

¹⁹² ADS, *Summariusze ...*, k. 114.

¹⁹³ ADS, *Summariusze ...*, k. 29 v, 57 v, 114 v.

Miasto a przynajmniej jego część bywało też niszczone przez pożary, w 1625 roku był zapis o tym jak to mieszczanie łosiccy pobudowali się na pogorzelisku¹⁹⁴

W 1743 miało miejsce w Łosicach gradobicie. W *Summariuszu* znalazła się wzmianka o tym, jak to grad wybił cały zasiew ozimy.¹⁹⁵

Nie tylko zresztą król dbał o miasteczko nadając przywileje w chwilach jego słabości, w roku 1752 Jan Klemens Branicki w liście do chorążego wielkiego koronnego pisał *nastąpione de receni nieszczęście dla miasteczka Łosic, prze gradobicia (..) ścienionego i przez ogień piorunowy po części zapalonego determinował mnie, że wziąłem rezolucję koło generalne wojskowe dawniej pod tamtym miasteczkiem naznaczone przenieść na tenże dzień 7 sierpnia pod miasteczko Drohiczyn*¹⁹⁶

Drugą grupą elementarnych klęsk były zarazy i epidemie. Były one związane bezpośrednio z przemarszem przez nasze ziemie wojsk grabieżczych.

W Łosicach już na początku XVII wieku miały miejsce epidemie nieznanej nam dziś nazwy oraz pochodzenia, które w 1626 roku, potem w 1657 (tu jest wspomnienie o zarazie morowej) oraz 1662 roku przetrzebiły mieszkańców miasta. Ostatnia informacja o zarazie ma miejsce w 1715 roku. W 1625 roku Michał Nowosielski wraz z całą rodziną umarli z powodu powietrza.¹⁹⁷ Dnia 30 stycznia 1626 roku wójt łosicki Byrzanowski złożył w księgach potwierdzenie o powietrzu, jakie nawiedziło miasto. W analizowanym tutaj *Summariuszu* znalazła się informacja, iż podczas zarazy w 1626 roku *starostowie drohicki i mielnicki zmarli i grody zostały pozamykane*.¹⁹⁸

W 1652 roku przez Rzeczpospolitą przemknęła czarna śmierć – dżuma. Przed taką zarazą nie pomogły żadne ucieczki ani zamykanie miasta. W 1662 miasto zostało nawiedzone przez zarazę, brak jednak było jakichkolwiek

¹⁹⁴ ADS, *Summariusze...*, k. 21 v.

¹⁹⁵ ADS, *Summariusze ...*, k. 76.

¹⁹⁶ AP, Teki Glinki, 321 s. 16.

¹⁹⁷ ADS, *Summariusze...*, k. 22 v.; powietrzem w Rzeczpospolitej określano zarazę, epidemię; groźną chorobę zakaźną, szybko się rozprzestrzeniającą za SJP, t. II, s. 830.
ADS, *Summariusze...*, k. 21.

informacji o przebiegu i czym się ona charakteryzowała.¹⁹⁹ W źródłach znalazł się zapis o zarazie, jaka przeszła przez Podlasie w 1661 roku. Czasy zarazy to dla miasta czasy smutku, życie publiczne zamarło, sądy przestały pracować, ustawał handel, przemysł tkwił w zastoju. Często miasto było zamykane, każdy, kto chciał wjechać był wylegitymowany lub musiał posiadać świadectwo, iż przybywa z terenów nie objętych zarazą. Gdy przybywał ktoś obcy, niezwłocznie powiadamiano o tym urząd i ten wydawał decyzję o „wietrzeniu” przybysza przez okres 8 -40 dni.²⁰⁰

Duży wpływ na taki stan rzeczy miały warunki sanitarne, jakie panowały wtedy w Rzeczypospolitej. Higiena życia codziennego nie była punktem szczególnej troski. Myto się dość nieregularne. Mycie często polegało na zwykłym splukaniu rąk i twarzy. Generalne mycie odbywało się nie częściej niż raz na tydzień lub nawet na kilka tygodni. Kąpiele były rzadkością, na początku XVI zostały zlikwidowane łaźnie miejskie. Przyczyną takiego rozwiązania była obawa przed rozszerzaniem się wenerycznych chorób, jak również względami religijnymi, gdyż powszechny był osąd, że łaźnie są domami rozpusty a kąpiel jest sprzeczna z zasadami życia chrześcijańskiego. W Łosicach w XVII wieku nie było już żadnej informacji o tym przybytku. Taki stan rzeczy przyczynił się do rozpowszechnienia wszy, kolejnej przyczyny chorób zakaźnych. Domy mieszczańskie zresztą nie były przygotowane do przestrzegania higieny, ściany bielono średnio dwa razy do roku, wtedy też myto sufity wyparzonymi szmatami. Karaluchy i pchły panoszące się niemal w każdym mieszczańskim domu rozprzestrzeniały takie choroby jak dur plamisty i dżumę. Ponadto miasta pełne były szczurów, kolejnych roznosicieli chorób, zwierzęta domowe przebywające w tych samych pomieszczeniach, co ludzie przenosiły różne odzwierzęce choroby. Często bywało też, najczęściej z braku dodatkowych izb, iż ludzie chorzy nie byli izolowani od ludzi zdrowych, nawet w takich chorobach jak gruźlica, wszyscy jadali z tych samych naczyń.

¹⁹⁹ ADS, *Summariusze...*, k. 6 v, 21- 21 v.

²⁰⁰ S. Namaczyńska, *Kronika klęsk elementarnych*, Lwów 1937, s. 99-100.

Z drugiej strony niska odporność mieszkańców miasta przyczyniała się do częstych chorób jak również szybkiego rozprzestrzeniania się. Średniozamożnego łosiczanina nie było stać na wykwintne i drogie potrawy, jakimi raczyli się magnaci. W trudnych czasach wojny również jedzenie mięsa można było zaliczyć do niezbyt częstego zjawiska. Dieta mieszczanina łosickiego oparta była głównie na nabiale, spożywano dużo chleba, miasto ponadto słynęło w okolicy z doskonałych kiszonych ogórków, które stanowiły swego czasu podstawę łosickiego eksportu. Niemal każdy mieszczanin miał kawałek uprawnej ziemi na tyłach domu lub na przedmieściach miasta i stamtąd czerpał niezbędne do życia produkty.

W Łosicach, jak i w innych miastach Rzeczypospolitej wytwarzano i spożywano duże ilości miodu, piwa, wina i gorzałki. Dzięki nadanym przywilejom, każdy Łosiczanin miał prawo wytwarzać i sprzedawać alkohol.²⁰¹ Największa w tym czasie była konsumpcja piwa. Pomimo ograniczeń mieszczenie produkować mogli taniej niż chłopci, gdyż tych drugich obowiązywał tzw. przymus propinacyjny tj. obowiązek kupowania napojów alkoholowych wyprodukowanych wyłącznie przez dwór i sprzedawanych w pańskiej karczmie. W 1710 roku pod datą 11 marca zostało odnotowane, jak ogromne uciemnienie dwór łosicki czynił mieszczanom w propinacji piwa.²⁰²

Sztuka medyczna w małych miasteczkach ograniczała się do prowizorycznej opieki lekarskiej. Należałoby wyróżnić tutaj kilka rodzajów prowadzonej praktyki lekarskiej. U dyplomowanych lekarzy leczyli się bogaci mieszczenie i szlachta, pozostali mieszczenie chodzili do tzw. felczerów, cyrulików czy chirurgów – grupa ta reprezentowała raczej niewielki poziom wiedzy medycznej. Osobną grupę stanowiły akuszerki, czyli jak je dawniej nazywano „niewiasty sztuki babienia” czy prościej „babki”, ich jedyną nauką było często wieloletnie doświadczenie i wiedza przekonywana z pokolenia na pokolenie.

²⁰¹ Szerzej problem ten został opisany w niniejszym rozdziale patrz wyżej.

²⁰² ADS, *Summariusze ...*, k. 52.

Ograniczenia finansowe zmuszały mieszczan biedniejszych do oddawania się w ręce znachorów, zwykłych szarlatanów, czy też oszustów sprzedających swoje „magiczne” mikstury na targach i jarmarkach. Często też leczenie takiego znachora było o wiele bardziej skuteczne niż leczenie „doktora” z niskim poziomem wykształcenia, działo się tak za przyczyną sugestii i autosugestii, magiczne zabiegi czynione przez znachora przynosiły poprawę samopoczucia i co za tym idzie poprawę zdrowia. W Łosicach w roku 1675 stanowisko cyrulika zajmował Borowski Joachim, na rok 1691 cyruliczką łosicką była Janowa Borowska. natomiast w roku 1719 cyrulikiem miejskim był Żyd Meier. W roku 1773 miasto wystawiło kwit na 120 zł pol. pobranych od Pawła Lucewicza – ucznia nauk lekarskich.²⁰³

Więzi rodzinne były bardzo ważne w domu łosickim. Dzieci miały obowiązek zajmować się rodzicami do chwili ich śmierci, często też odpowiedni zapis dokonywany był w testamencie *na tegoż syna nałożyła obowiązek dochowania do śmierci męża swego i opiekowania się młodszym bratem.*²⁰⁴

Kolejnym, dość osobliwym zjawiskiem obyczajowości łosickiej była zamiana domów. Sprzedaż nie była niczym osobliwym, ale zamiana domów wraz z obejściem, lub samych tylko placów była zjawiskiem osobliwym w historii miasteczka. Pierwsze zapisy o takich transakcjach pojawiły się w jednak dopiero w XVII wieku. W XVII wieku było to zjawisko sporadyczne. W 1695 roku Hrehory Dzindziukiewicz oddał swój dom w zamian za dom Marianny Daniłowej wdowy łosickiej. W 1719 roku miała miejsce zamiana domów pomiędzy Krzysztofem Skarżyńskim a Piotrem Kowalskim. W roku 1738 doszło do wymienienia się domami między ks. Teodorem Mańkowskim, którego dom stał na placu między ul. Brzeską a Świnicą a Janem Bukrawiczem, znajdujący w rogu ul. Łukowskiej. W roku 1775 miał miejsce zapis o zamianie domów pomiędzy Janem Wyrzykowiczem a Aronem Kopulowiczem z dopłatą tego drugiego w wysokości 235 zł pol.²⁰⁵

²⁰³ ADS, *Summariusze...*, k. 37, 59 v, 107.

²⁰⁴ ADS, *Summariusze ...*, k. 30.

²⁰⁵ ADS, *Summariusze ...*, k. 40, 72.

Godna podziwu była wzajemna solidarność łosiczan. W 1631 roku został wydany dekret z apelacji między *mieszczanami i Pawłem Oyrzanowskim landwójtem z racji składek na okupienie gardła Marcina Zawadzkiego burmistrza w summie 300 zł pol. złożonych za starosty Łukasza Opalińskiego*.²⁰⁶

Często dochodziło też do sporów pomiędzy mieszkańcami miasta. W 1726 roku Konrad Kucykowicz złożył skargę na zarządców dworu łosickiego na Konarzewszczyźnie, iż stawiając budynek zabrała z jego części 3 łokcie ziemi.²⁰⁷

Łosiczanie dbali także o to, aby ich potomkowie nie zapominali o swoich powinnościach względem bliskich. Jacenty Kotłowicz landwójt łosicki zapisem testamentowym zobowiązał Annę z Szastyków Tykuniewiczową do stawiania pary świec w cerkwi św. Michała i cerkwi Preczystej, po jej śmierci zaś obowiązek ten przechodził na kolejne pokolenia. Ponadto też miała ona dbać o Kotłowicza w przypadku jego choroby a także zadbać o należyty pochówek. Landwójt zadbał też o cerkiew św. Michała Archaniola zostawiając na jej reparacje kwotę 1225 zł pol. Spadkobierczyni w zapisie swojej ostatniej woli pod rokiem 1775 potwierdziła wykonywanie woli Kotłowicza, co również nakazała czynić swoim spadkobiercom. Sama też nakazała dać na msze w obydwu cerkwiach po 24 zł pol., a także wypłacić na kościół łosicki 48 zł pol. Marianna Bukrawiczówna żona ks. Daniela Mańkowskiego plebana cerkwi michałowskiej, a następnie Piotra Kowalskiego landwójta zapisała jako obowiązek obecnym i późniejszym sukcesorom coroczne odprawianie za dusze zmarłych.

Często też mieszczenie łosiccy już zawczasu dbali o przyszły pochówek. Łukasz Starużyk bratankowi swemu część ziemi własnej sprzedał a pieniądze w sumie 269 zł pol. 26 gr kazał przeznaczyć na pochowanie ciała swego. Paweł Kownacki na pogrzeb swój przeznaczył 184 zł pol.

Jerzy Turykowicz pisarz łosicki umarłszy bezpotomnie przeznaczył babkom i dziadom szpitalnym sumy pieniężne w postaci

²⁰⁶ ADS, *Summariusze ...*, k. 23.

²⁰⁷ ADS, *Summariusze ...*, k. 62 v.

corocznych prowizji, ci w zamian jednak mieli co piątek modlić się w intencji zmarłych.²⁰⁸

W roku 1761 Anna z Tykuniewiczów po pierwszym mężu Turykowiczowa, po drugim Kulczyńska w swoim testamencie skasowała wcześniejszy zapis na drugiego męża pozbawiając go wszelkiego majątku. Jako przyczynę podała *jego nad sobą tyraństwa popełnione* majątek cały przekazując na obrzędy ciała po swojej śmierci.

5. Ważne wydarzenia w historii miasta

Łosice, będąc bogatą i ciekawą królewszczyzną często były odwiedzane przez królów. Chętnie gościł tutaj król Zygmunt August, który podróżując z Krakowa do Wilna zawsze się tu zatrzymywał. Wtedy też starosta miał obowiązek przyjąć króla wraz z jego świtą i bogato go ugościć. Każdy starosta podpisując umowę dzierżawy musiał zobowiązać się do stałego utrzymywanie specjalnych pomieszczeń dla króla, miały być one zawsze gotowe wobec niespodziewanej wizyty.

Miasteczko miało też swój udział w obronie przed potopem szwedzkim. Jak już pisałam powyżej, ślady obecności Jana III Sobieskiego związane były z postacią starosty łosickiego Atanazego Miączyńskiego. Król sam osobiście pojawił się w Polinowie, siedzibie stadniny koni królewskich, aby dokonać wyboru najlepszych koni do odsieczy wiedeńskiej.

W maju 1657 roku w okolicy miasta zostało zwołane zgrupowanie regularnych wojsk Korony i Litwy do walki ze Szwedami i węgierskim Rakoczem. Na miejsce spotkania przybyli najwybitniejsi dowódcy Rzeczypospolitej Stefan Czarniecki, Jerzy Lubomirski, Paweł Sapieha, Stanisław Potocki. Był tam także i hetman Sobieski. Nie doszło wtedy do decydującej

²⁰⁸ ADS, *Summariusze ...*, k. 86 v, 97 v, 111.

bitwy, zdecydowano jedynie o połączeniu wojsk koronnych z litewskimi w sile około 10 000 żołnierzy²⁰⁹

W *Regestrze piechoty łanowej województwa podlaskiego na rok 1634* widniał spis informujący o poborze dokonanym w starostwie łosickim ze Szpaków 1 pachołka, z Kornicy zaś 4 pachołków.²¹⁰

Miasto utrzymywało także wojsko pana Krasnodebskiego stacjonujące w okolicy, za co dostało potwierdzenie na kwotę 634 zł i 22 gr.²¹¹

Podczas konfederacji barskiej w 1770 roku, w okolicy stacjonowały oddziały dowodzone przez Jana Bachowskiego, którego wojska zostały rozbite 25 lutego 1770 roku w bitwie pod Huszlewem przez korpus dowodzony przez Ksawerego Branickiego.

W trakcie przygotowań do uchwalenia Konstytucji 3 Maja okazało się, że Podlasie nie było pozytywnie nastawione do tego przedsięwzięcia. Jednym niewielu, którzy byli zagorzałymi zwolennikami jej wprowadzenia był wojewoda podlaski Tomasz Alexandrowicz, po jej podpisaniu wraz innymi zwolennikami hucznie obchodził imieniny króla.²¹²

W Łosicach, w czasie Powstania Kościuszkowskiego zbierała się na obrady Komisja Porządkowa Ziemi Mielnickiej. Znaczny był udział łosiczan w powstaniu, ich ofiarność i spontaniczna pomoc powstańcom rozniosły się szerokim echem po okolicy. Po bitwie pod Terespołem, rozbite przez armię Suworowa wojska powstańcze z generałem majorem Sierakowskim na czele spotkały się w Łosicach z generałem Kniaziewiczem i już jako połączone siły zgodnie z rozkazem Kościuszki przegrupowały się do Siedlec. Po upadku powstania Łosice w wyniku III rozbioru Polski dostały się pod zabór austriacki, dopiero w 1809 roku zostały włączone do Księstwa Warszawskiego.²¹³

Ciężkie czasy, jakie nastały w kraju wskutek pierwszego rozbioru Polski szczególnie dotknęły to upadające już gospodarczo miasteczko. Jednak

²⁰⁹ A. Kersten, *Stefan Czarnecki 1599-1665*, Warszawa 1963, s. 340; AGAD, AR II ks. 21, 418.9 (bezpośrednia relacja z tego wydarzenia znajduje się w tymże Archiwum Radziwiłłów).

²¹⁰ BN, Akta Podlasia XVI – XVIII, MF 48293, k. 80.

²¹¹ ADS, *Summariusze...*, k. 107 v.

²¹² H. Mierzwiński, *Południowe Podlasie w okresie...*, Biała Podlaska 1992, s. 31 – 32.

²¹³ R. Chojecki, *Historia Łosic i regionu*, [w:] „Gazeta Łosicka”, Październik 1993, s. 12-13.

pomimo bardzo ciężkiej sytuacji mieszkańcy Łosic ochoczo odpowiedzieli na odezwę o składaniu dobrowolnej ofiary na wsparcie ojczyzny.

Mieszczanie łosiccy dbali o swoje miasto na równi z urzędnikami mianowanymi przez króla, po zawirowaniach wojennych sytuacja gospodarcza miasta stopniowo się poprawiała. Dopiero proces osiedlania się Żydów nieco zmienił sytuację w mieście, następowało stopniowe przenikanie tej społeczności.

W rozdziale tym starałam się zaprezentować najistotniejsze elementy współistnienia tych największych grup społecznych w mieście. Obraz przeze zaprezentowany ukazał życie codzienne mieszkańców miasta, ich troski i zwyczajne ludzkie problemy. Starałam się unaocznić, jak duże znaczenie na kształtowanie obrazu miasta miały stosunki pomiędzy władzami miasta i jego obywatelami, a także stosunek starosty do sprawowanej funkcji. Czasami z pozoru ktoś niesprzyjający miastu okazywał się być jego najlepszym gospodarzem. Tak było w przypadku urzędowania starosty Atanazego Miączyńskiego, przyjaciela Jana III Sobieskiego, za którego rządów, jak pokazała historia, miasto otrzymało najwięcej przywilejów i innych wymiernych korzyści.

Rozdział III

Duchowość miasteczka

1. Kościół rzymskokatolicki w Łosicach

Wraz z osadnictwem mazowieckim na ziemiach nadbudrzańskich szedł proces katolizacji. Ludność osadzając się w nowych miastach, budowała też swoje kościoły. Religijność mieszkańców miast ówczesnej Rzeczypospolitej była z całą pewnością ogromna. Z czasem wytworzył się w Polsce klimat dewocyjny.

Prócz kościołów, dużą siłę stanowiły też zakony: paulini, dominikanie, księża komuniści, bernardyni. To właśnie ich nauki miały największy wpływ na świadomość pogładową i obyczajową mieszczan. Na początku XVI wieku w ziemi mielnickiej było pięć katolickich parafii, zaś już w drugiej połowie wieku XVII ich liczba uległa podwojeniu.²¹⁴

Parafia łosicka należała do diecezji łuckiej. Przed 1589 rokiem nie było formalnego podziału na dekanaty. W roku tym biskup Bernard Maciejowski zwołał synod diecezjalny i objechawszy wcześniej wszystkie parafie, rozpoczął reorganizację diecezji. podlaska i brzeska część zostały podzielone na siedem okręgów: brzeski, janowski, kuczyński, łosicki, mielnicki, międzyleski, płoński. Nosiły one nazwę nie dekanatów, lecz partes.²¹⁵

Kolejna reorganizacja została przeprowadzona w 1604 roku przez biskupa Gomolińskiego. Zmiany polegały na zwiększeniu liczby dekanatów.

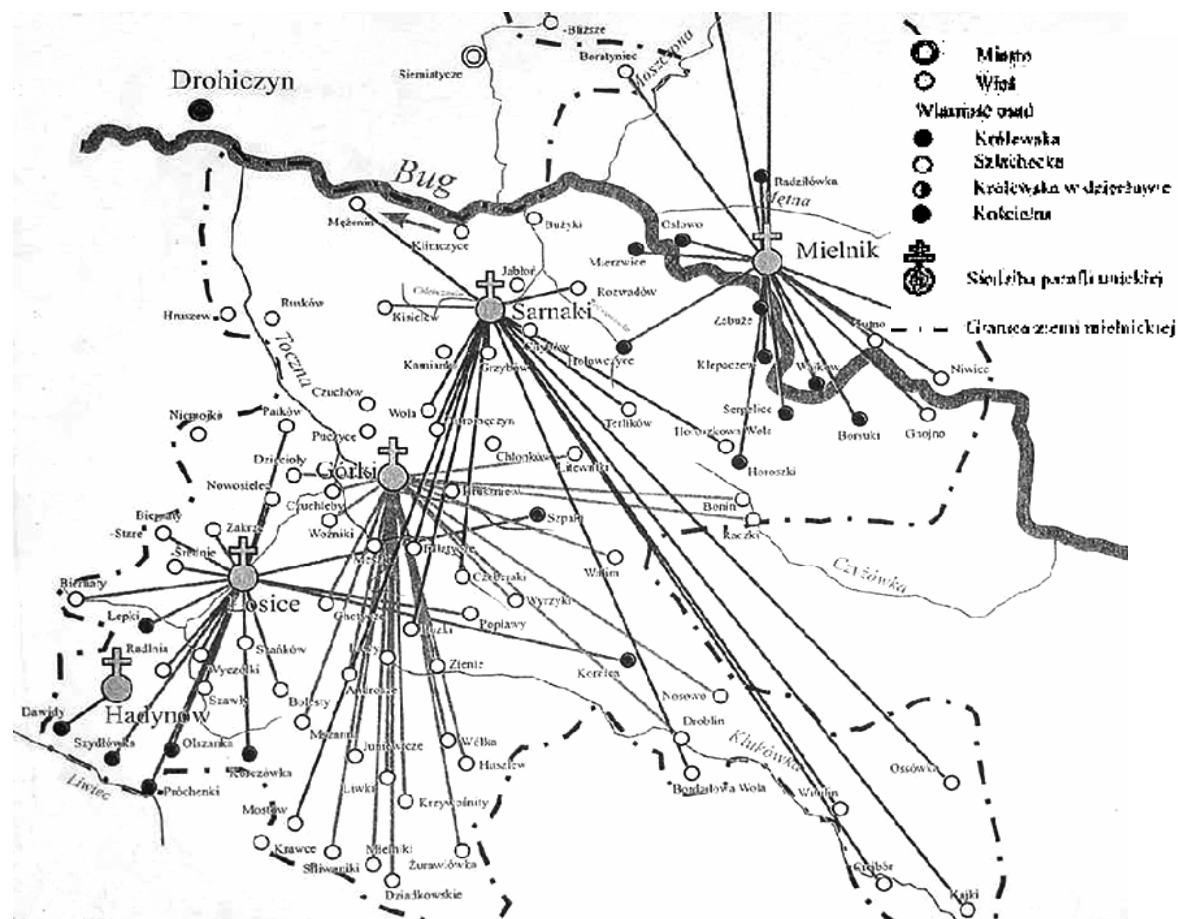
²¹⁴ A. Laszuk, *Zaścianki i królewszczyny: struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII wieku.*, Warszawa 1998, s. 18.

²¹⁵ Partes z łac. – część.

Powstały więc: bielski, brański, drohicki, janowski, kamieniecki, łosicki, szereszowski, węgrowski. Ta struktura przetrwała do połowy XVIII wieku. W skład ziemi mielnickiej weszły następujące parafie: dziadkowska, górecka, hadynowska, łosicka, mielnicka i sarnacka.

W skład łosickiego dekanatu weszły: Łosice, plebania hadynowska, Niemojki, Górki, Sarnaki i Rusków, Huszlew dołączył tutaj w połowie XVIII wieku.²¹⁶

W 1673 roku parafia łosicka obejmowała już: Biernaty Średnie, Korczówka, Kornica, Łebki, Łosice, Mielniki, Nowosielce, Olszanka, Płosodrza, Popławy, Próchenki, Rudka, Rudnik, Stare Biernaty, Szpaki, Szydłówka, Wólka.²¹⁷

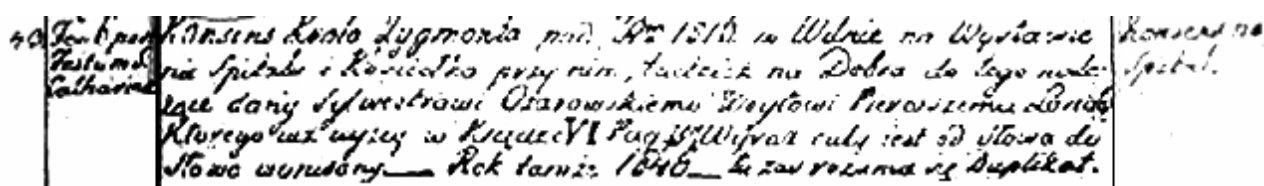
Mapa nr 4. Sieć parafialna kościoła katolickiego w ziemi mielnickiej w XVI wieku.

Źródło: D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego*, Mapa nr 5 (fragment).

²¹⁶ D. Michaluk, *Ziemia mielnicka*..., s. 118.

²¹⁷ A. Laszuk, *Zaścianki*., s. 61.

W Łosicach parafia katolicka powstała w kilka lat po nadaniu aktu lokacyjnego miastu. W roku 1510 Zygmunt I ufundował i uposażył dla miasteczka Łosice kościół pod wezwaniem św. Zygmunta, Łosice uzyskały wtedy zgodę na wystawienie szpitala.

Ilustracja nr 11. Zgoda króla Zygmunta na wystawienie kościółka i szpitala.

Źródło: ADS, *Summariusze wszystkich spraw potocznych* ..., k. 43.

W XVI wieku w skład parafii tej wchodziły: część łosickiego starostwa i wiele drobnoszlacheckich osad - Popławy, Szały, Bolesny, Biernaty Stare, Biernaty Swirzbły, Nowosielec, Zakrze, Patki, Radlnia, Wyczółki²¹⁸

Wiele z kościołów stawianych na Podlasiu zostało ufundowanych również przez możnych. W 1622 roku Wojciech Niemira wojewoda podlaski ufundował w Łosicach murowany kościół, niestety brak jest informacji, jakiego kościoła owa fundacja dotyczyła.²¹⁹

2. Parafialny kościół Farny pod wezwaniem św. Zygmunta

Kościół obrządku łacińskiego ufundowany przez króla Zygmunta a uposażony przez Sylwestra Lasotę Ożarowskiego starostę łosickiego, otrzymał

²¹⁸ D. Michałuk, *Ziemia mielnicka*..., s. 119.

²¹⁹ J. Wiśniewski, *Niemira Wojciech, (Niemiera)*, PSB, t. XXVII, s. 803.

wezwanie św. Zygmunta króla i męczennika, prawdopodobną przyczyną tego wezwania było to, iż król był imiennikiem świętego. Kościół wybudowany był z drewna, miał zrębowy dach kryty gontem. Przed pomieszczeniem głównym była kruchta, a od zachodniej strony znajdowała się zakrystia. W XVII wieku kościół uległ takiemu zniszczeniu, iż musiano z inicjatywy starosty Antoniego Miączyńskiego, który był jego fundatorem, wybudować nowy kościół na miejscu starego. Był to pobudowany w podobnym co poprzedni stylu, kościół jednonawowy, z nieco węższym prezbiterium z zakrystią i poprzedzającą nawę kruchtą. Kościół miał monumentalną konstrukcję, dzięki obecności dwóch wież otaczających fasadę, otoczony był kamiennym murem²²⁰

W roku 1724 miała miejsce generalna wizytacja kościołów łosickich. Została wtedy przeprowadzona pełna inwentaryzacja *apparatów kościelnych* i innych przedmiotów, będących na wyposażeniu kościoła.

Ilustracja nr 12. Mostrancja przerobiona z roku 1780, kielich 1669 z roku, relikwiarz z XVIII wieku.

Źródło: *Katalog zabytków sztuki w Polsce, Powiat siedlecki*, t. X, z. 6, fig. 46, 47, 54.

²²⁰ ADS, *Acta visitationis generalis Ecclesiarum Parochiarum Decanatus Łosicencis...*, nr 131 D, k. 186 – 191.

W kościele, w ołtarzach: głównym i bocznych, wisiały obrazy z wizerunkami świętych. Obraz Matki Bożej Przenajświętszej był dodatkowo ozdobiony w 1717 roku w sukienkę srebrno - złocistą z połączanymi koronami wysadzanych kamieniami, rozchodziły promienie się srebrne i złociste.

Do obrazu św. Anny mającego trzy korony srebrne została dodana czwarta z cierniami ze starego ołtarza zabrana obraz zdobiony był też w kapturki do gwoździ i serca srebrne. W kościele znajdowała się też tablica srebrna mała należąca do bractwa św. Anny, trumna dla odprawiania mszy żałobnych oraz dwie skarbony należące do bractwa. Były też dwie blaszki wycinane, 2 sznury pereł, krzyżyk czarny srebrny z diamencikami 3, krzyżyk srebrny z blaszkami na rogach złożonymi, 13 ornatów srebrnych zdobionych w złożone kwiaty, wyszywanych jedwabnymi nićmi, adamaszkowych, ornaty kitajkowe w złote pasy zdobione w liczbie 9 sztuk, ałasowe ornaty, kapa aksamitna biała obszyta nićmi złotymi. Ponadto na wyposażeniu były alby, obrusy. Księgi kościelne – psalterz stary mszał i wiele innych, sukna, kapy i wiele innych sprzętów.²²¹

Ilustracja nr 13. Ornat i dalmatyka z kościoła parafialnego ok. 1700 roku.

Źródło: *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, t. X, z. 6, fig. 61, 65.

Dwaj kapłani otrzymywali co roku z kapczyzny 10 kop gr, 4 kopy gr na воск i na mszalne wino, było to główne źródło utrzymania. Kościół ów prowadził wspólne księgi rachunkowe z łosickim seminarium i tak na rok 1740 odnotowano 6617 zł pol. dochodu w tym 560 zł pol. od kahału brzeskiego, kahał

²²¹ ADS, *Acta visitationis generalis...* vol. 131 D, k. 284 – 291.

siemiatycki oddawał 140 zł pol., międzyrzecki 140 zł pol., tykociński 280 zł pol., sokołowski 70 zł pol., janowski 70 zł pol. Żydzi łosiccy za pozwolenie postawienia szkoły, co kwartał mieli dawać kamień łaju. Także karczmy: klonownicka, hadynowska, dawidowska oraz łosicka płaciły pewne sumy pieniężne. Wpływy ze skarbonki kościelnej były co roku różne, na rok 1740 wynosiły 40 zł pol. Wydatki szły na wypłaty urzędnikom łosickim m.in. podstaroście, organiście parobkom służkom, szafarzowi, woźnicy a także księdzu łosickiemu regentowi.

Ilustracja nr 14. Dobroczyńca łosicki ksiądz Tomasz Lewiński –proboszcz kościoła parafialnego.

Źródło: *Katalog zabytków sztuki w Polsce* ..., t. X, z. 6, fig. 31.

Częste też były legacje mieszczan łosickich czynione na kościół Farny. Dnia 4 sierpnia 1631 roku Dorota Żembocka, żona Jakuba Konarzewskiego podwojewodzkiego powiatu mielnickiego, zapisała na kościół Farny coroczny datek w wysokości 15 zł pol., 200 zł pol. dochodu z włóki pola *czyniąc małżonka swojego i następnie sukcesorów wykonawcami woli jej.*

Ponadto kazała też oddać srebrny pasek i łyżki srebrne do kościoła Farnego. Testament ten zgodnie z jej wolą został wpisany do akt miejskich i kościelnych. W 1677 roku Jan Ostrowski poczynił legację na kościół w postaci swojego majątku w Popławach z lasami i borami, które otrzymał wcześniej od Jana Popławskiego.²²²

W swoim pierwotnym wyglądzie kościół św. Zygmunta wpisany był w pejzaż miasteczka jeszcze w XIX wieku. Dnia 2 maja 1878 roku miał miejsce ogromny pożar miasta, który strawił kościół parafialny, cerkiew św. Michała a także wiele budynków mieszkalnych miasteczka. Wtedy też zlikwidowano parafię łosicką i przeniesioną ją do parafii w Hadynowie.

3. Kościół pod wezwaniem św. Stanisława i prepozytura szpitalna św. Ducha

Kościół pod wezwaniem św. Stanisława został utworzony jako przyszpitalny, przeznaczając swoje uposażenie na utrzymanie prepozytury. Proboszcz otrzymywał na ten cel 2 kopy gr. rocznie.

Istniały właściwie dwie funkcjonujące równocześnie nazwy kościoła przyszpitalnego. Prawdopodobnie pierwszym wezwaniem było Stanisława i pod tą nazwą często wymieniany był w *Summariuszach*,²²³ a nazwa św. Ducha była stosowana wymiennie z uwagi na bliskie położenie prepozytury pod tym wezwaniem.

Prepozytura szpitalna jak pisałam powyżej została uposażona przez Zygmunta I w 1511 roku i od tamtej pory, przy pomocy licznych darczyńców funkcjonowała nieprzerwanie przez długie tysiąclecia. Uposażenie prepozytury składało się z 1 łanu uprawnej ziemi, stawu rybnego, ogrodów, młyna,

²²² ADS, *Dawne akta z Łosic*, nr 162 D, k. 34, 86-88; o nadaniach także patrz: Rozdział II. *Mieszczanie łosiccy i ich codzienne troski*.

²²³ ADS, *Summariusze*, k. 8, 10 v.

dziesięcin i innych stałych rocznych opłat. Ponadto babki szpitalne otrzymały *ćwierć pola na gruncie łosickim zgodnie z wolą księdza Stanisława Remiszewskiego*, z czego połowa plonów miała iść na potrzeby ubogich, a drugą połowę legowały na bractwo św. Anny.²²⁴

Ponadto mieszczanie łosiccy czynili często legacje na utrzymanie prepozytury zarówno w postaci ziemi, domów, jak i kwot pieniężnych. Opiekę nad szpitalem przejęli od kościoła księża komuniści, którzy zostali sprowadzeni do miasteczka, o czym mówi kolejny podrozdział.

4. Działalność Księży Wspólnego Życia w Łosicach na przestrzeni XVII – XVIII wieków

Księża komuniści pojawili się w Polsce w roku 1683, zostali sprowadzeni przez biskupa poznańskiego Stefana Wierzbowskiego. Znani byli też pod nazwą bartoszkowie.²²⁵

Seminarium w Janowie Podlaskim lub jak je nazywano seminarium łosickie (z racji tymczasowego przeniesienia do Łosic) zostało utworzone przez biskupa Stanisława Witwickiego w roku 1687 i oddane pod nadzór bartoszków.

²²⁴ ADS, *Akta dawne*, vol. 162, k. 16, 18-19, 21, 72-73; *Acta visitationis generalis Palatinatus Podlachia et Bresteni* ..., vol. 149, k. 25.

²²⁵ Więcej o regule zakonu i podstawa działalności dowiemy się z artykułu księdza M Brudzisz, *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem księży komunistów 1684-1782* w: „Studia Kościelnohistoryczne” Lublin 1979, t. III, będącego fragmentem pracy doktorskiej pod tym samym tytułem.

Ilustracja nr 15. Oryginalna pieczęć zakonu księży komunistów.

Źródło: Ks. W. Zwierz, *Życie i działalność księży komunistów w Węgrowie, Sokołów Podlaski* 1951.

W dokumencie erekcyjnym zostały przekazane w posiadanie seminarium nieruchomości znajdujące się w Hadynowie, Dawidowie i Łosicach. W Łosicach i Korczówce oraz okolicznych wioskach zbierano snopową dziesięcinę. Z łana należącego do miasteczka proboszcz pobierał 3 gr litewskie. Miasteczko miało też obowiązek składania do kościoła parafialnego 18 kóp litewskich groszy i 2 beczek wosku rocznie.

Największym źródłem dochodów seminarium stała się od roku 1688 (od momentu przekazania) prepozytura szpitalna św. Ducha w Łosicach²²⁶. W roku 1699 został ustanowiony przez króla Augusta II akt inkorporacyjny, w którym postanowiono, iż regens seminarium stawał się jednocześnie prepozytem kościoła szpitalnego. Został też wprowadzony zapis, aby dochody z prepozytury były w całości przeznaczone dla księży komunistów. Do roku 1751 roku zarówno proboszcz parafialny jak i zarząd seminarium odbierali dochody z uposażenia szpitalnego. Wtedy też zapadło ustalenie, zgodnie z którym regens

²²⁶ L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1972, tab. 50, s. 265-266.

seminarium miał otrzymywać kwotę 2 tys. zł pol. z dochodów prepozytury łosickiej.²²⁷

W 1704 roku Żydzi kahału brzeskiego podjęli zobowiązanie o ratalnej spłacie długu, którego zobowiązanie na rzecz seminarium łosickiego odnaleźli w dokumentach w wysokości 7 tys. zł pol. W zobowiązaniu tym wymieniono nazwisko księdza Joachima Wolfa proboszcza łosickiego i regensa seminarium łosickiego.²²⁸

Ponadto w roku 1689 za zgodą ówczesnego proboszcza ks. Adam Łazowskiego zostało przekazane przez biskupa Leszczyńskiego w zarządzanie seminarium uposażenie bractwa św. Anny, były to pola uprawne, ogrody, oraz dom. Także wśród mieszkańców miasteczka, zwłaszcza członków bractwa zdarzały się legacje na rzecz seminarium. W 1691 roku Wojciech Boryszewicz łosicki organista zapisał ziemię, leżącą nieopodal plebańskich ogrodów.

Na seminarium dokonywano też częstych zapisów pieniężnych. Pochodziły one ze spadków duchownych nie objętych testamentem lub też z tzw. aresztu, czyli rekwizycji, były też zapisy dobrodziejów. Dnia 15 września 767 roku księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska wojewodzina braclawska zapisała 20 tys. zł pol. ze swoich dóbr dziedzicznych w hrabstwie siemiatyckim na utrzymywanie dwóch kleryków stanu szlacheckiego. Mieli oni za to co miesiąc komunie święte za duże zmarłych ofiarować, a po wyświęceniu odprawić pierwsze 15 mszy za duszę Michała Sapiehy, drugie zaś za męża jej Jana Jabłonowskiego a po śmierci księżny także za jej dusze msze święte odprawiać.²²⁹

Do końca XVIII wieku przetrwało jednak jedynie kilka zapisów na rzecz seminarium: 20 tys. zł pol. z hrabstwa siemiatyckiego, 8 tys. zł pol. z brzeskiej synagogi, 4 tys. zł pol. z janowskiej i 2 tys. zł pol. z międzyszeckiej.²³⁰

Po roku 1789 w konsekwencji upadku Rzeczypospolitej wszystkie legacje upadły, zaprzestano płacenia dziesięciny, po rozbiorach wiele

²²⁷ ADS, *Akta dawne...*, k. 201-202.

²²⁸ ADS, *Compendium Jurium et Privilegiorum Praepositurae Parochia Losicensis et Hadynoviensis*, vol. 162 D, k. 45-46; (Aneks nr 2).

²²⁹ ADS, *Akta dawne...*, k. 46; cały zapis testamentowy przedstawiłam w aneksie nr 3.

²³⁰ ADS, *Akta Konsystorza Podlaskiego*, vol. 41, dok. 1500.

nieruchomości zostało utracone, co spowodowało finansowe kłopoty seminarium.²³¹

Chciałabym jeszcze poruszyć tutaj problem nazwy seminarium janowskiego czy też seminarium łosickiego. Było to źródłem wielu nieporozumień. Historycy opierając się źródłach, mówiących o istnieniu seminarium łosickiego sugerowali istnienie prócz janowskiego również seminarium w Łosicach.²³² Wynikał to z tego, iż pierwotnie seminarium było erygowane w Janowie a dopiero w kilka lat po później przeniesione do Łosic. Wiązało się to zapewne z brakiem funduszy na prowadzenie seminarium w samym Janowie, brak było również budynku mogącego być jego siedzibą. Łosice natomiast miały fundusze, aby budynek taki wystawić. Jak już pisałam powyżej głównym źródłem finansowania była łosicka prepozytura szpitalna. Nieruchomości przekazane przez ks. Adama Łazowskiego w roku 1689 zostały przeznaczone na wystawienie siedziby seminarium w Łosicach. Już od roku 1690 regens seminarium janowskiego zaczął też używać tytułu regensa proboszcza łosickiego (oficjalne potwierdzenie znalazło się dopiero w 9 lat później). Powyższe zdarzenia miały wpływ na przeniesienie seminarium do Łosic, łatwiej było bowiem sprawować nadzór nad tymi instytucjami w Łosicach niż w Janowie.

Faktami potwierdzającymi powyższą tezę, iż seminarium łosickie jest seminarium janowskim czasowo przeniesionym do Łosic są liczne nadania i fundacje w Łosicach poczynione na rzecz seminarium janowskiego. Ponadto niemal od początku istnienia seminarium w Łosicach posługiwano się terminem „seminarium łosickiego” a od roku 1717 stosowano nazwę tą również w urzędowych aktach. Termin ten był powszechnie używany i nie było wątpliwości, że chodziło o to samo seminarium, które było erygowane w Janowie przez biskupa Witwickiego, a znajdujące się w owych czasach w

²³¹ Wyciąg z rejestru przychodów i rozchodów – aneks nr 4.

²³² Takie wywody znajdujemy m.in. w artykule J. Włodarczyka *Historia diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej* [w:] „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” nr 3, 1962, s. 259-278, który mówił o istnieniu trzech seminarium: w Janowie, w Węgrowie i w Łosicach; autor monografii o Janowie Podlaskim miał własną wersję dotyczącą seminarium, twierdził mianowicie, iż seminarium łosickie powstało wcześniej niż janowskie.

Łosicach. Kolejnym dowodem potwierdzającym tą tezę był fakt, iż w dokumentach sądowych bądź zapiskach kościelnych regens seminarium janowskiego zapisany był później jako pełnomocnik seminarium janowskiego czyli łosickiego. Dnia 17 sierpnia 1704 roku został wydany przez biskupa Wyhowskiego dekret erygujący wieczysty wikariat w Janowie, wśród licznych postanowień jedno mówiło o włączeniu tego wikariatu do *seminarium łosickiego a poprawniej się wyrażając do janowskiego*. Również akt podpisany przez biskupa łuckiego mówił o wyświeceniu kleryków seminarium łosickiego, czyli janowskiego.²³³

Przy wpisaniu do akt Konsystorza Warszawskiego 23 maja 1689 notariusz zanotował, iż dokonał wpisu *erekcji seminarium janowskiego*, zaś w kilka lat później w roku 1699 notariusz Konsystorza janowskiego przy wpisie zapisał adnotację, że wpisał *dokument erekcji seminarium łosickiego*.²³⁴

Prawdopodobnie koło 1721 roku seminarium to ostatecznie powróciło do Janowa Podlaskiego.

Na podstawie powyższych informacji fakt istnienia jednego seminarium janowskiego v. łosickiego wydaje się być prawdziwy. Nazwa seminarium łosickie wprowadzona zapewne na czas przeniesienia jego siedziby, wywołała wiele dyskusji, których efektem było „utworzenie” nigdy nieistniejącego seminarium.

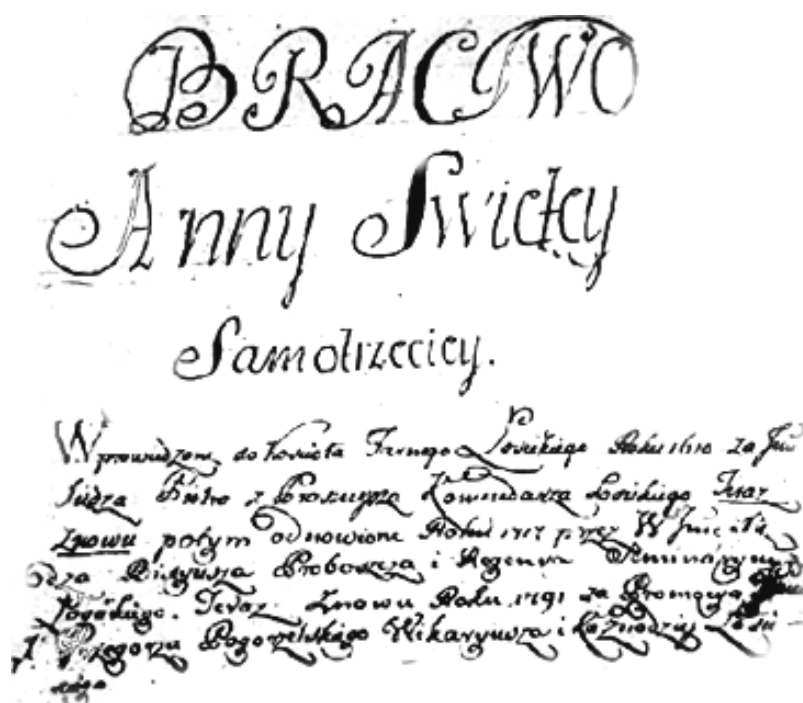
5. Bractwo św. Anny Samotrzeciej

Bractwo św. Anny Samotrzeciej zostało wprowadzone do kościoła Farnego łosickiego w 1610 roku, kiedy księdzem komendarzem łosickim był Piotr z Przasnysza. Bractwo to wielokrotnie zaprzestawało działalności wskutek różnych wydarzeń, jednak księża wraz z wiernymi szybko doprowadzali do jego

²³³ ADS, *Akta dawne*, vol. 42, k. 490, 503.

²³⁴ Za M. Brudzisz, *Seminarium....*, s. 181.

restauracji. Głównym zadaniem bractwa było propagowanie kultu świętej. Działo ono według specjalnej ustawy, która regulowała jego prace. Członkowie zbierali się na roczne sesje generalne i w razie potrzeby okresowe. Każda sesja była poprzedzona odpowiednim ceremoniałem modlitewnym. Promotor bractwa wygłaszał przemówienia, na zakończenie śpiewano pieśń „Święta Anna Samotrzecia”. Poza promotorem w zarządzie byli: protektorowie – najznamienitsi obywatele miasta (na rok 1717 byli to Franciszek z Turny Laskowski podczaszy mielnicki, Antoni z Turny Laskowski podstoli mielnicki, Franciszek Nietawicki cześnik wołyński), promotor (ks. Jerzy Biksy (?) łosicki regens i Sebastian Biernacki wojski podlaski), asystenci, podskarbi, sekretarz (w Łosicach było ich dwóch Mikołaj Nowosielski stolnik łatyczewski oraz Paweł Raczko mielnicki skarbnik), konsultorowie (konsyliarze), marszałkowie, chorąży, jałmużnicy, wizytatorowie chorych, zakrystianie. Do bractwa należały również niewiasty – protektorki, asystentki (min. Marianna Nowosielska stolnikowa łatyczewska), opiekujące się obrazem i jałmużnice.²³⁵ Święta Anna była opiekunką matek, małżeństw, wdów i żeglarzy.

Ilustracja nr 16. Karta tytułowa z księgi posiedzeń bractwa św. Anny.

Źródło: Archiwum parafialne w Łosicach, *Księga posiedzeń bractwa św. Anny*.

²³⁵ Archiwum parafialne w Łosicach, *Księga posiedzeń* k. 2.

Tak było m.in. w 1672 roku, kiedy to zgromadzenie rady miasta za zgodą ówczesnego starosty Mikołaja Andrzeja Paca a idąc za prośbą ks. Adama Łazowskiego promotora bractwa św. Anny przy kościele Farnym Łosickim, podjęło decyzję o przywróceniu bractwa do życia. W 1618 roku miała miejsce *Aprobacja dwóch włók do bractwa św. Anny w mieście Łosicach. Aby chwała boska na każdym miejscu im dalej, tym większe brać mogła incrementum dwie włóce do bractwa św. Anny w mieście naszym Łosickim od różnych osób i mieszczan zapisane i legowane*, była to zgoda i jednocześnie na to, aby zapisy na bractwo nie ustawały i stanowiły źródło dochodów.²³⁶

Ksiądz swoim staraniem doprowadził do odnowienia działalności bractwa. Miało się modlić za dusze mieszkańców miasta, wspierać jałmużną wszystkich potrzebujących. Ponadto powszechnym było legowanie majątków członków bractwa na jego rzecz. I tak ks. Rzązewski pleban przesmycki miał zrezygnować z długu zaciągniętego przez mieszczanina Łosickiego i podarować na bractwo. Jan Biernacki z małżonką mieli legować swój cały majątek, Stefan Borysewicz landwójt ogród i 0,5 włóki pola na bractwo legował. Ksiądz promotor natomiast budynek swój, place, stodołę z placem a także kramnice swoją zapisał na bractwo. Ks. Remiszewski proboszcz kościoła św. Ducha legował plac przy ul. Dykaczowskiej.²³⁷

W roku 1686 został dokonany wpis ustanawiający każdego altarzystę bractwa św. Anny opiekunem i zarządcą gruntów należących do bractwa i dom w altarji z ogrodami. Opiekunem bractwa św. Anny stawał się każdy ksiądz będący proboszczem kościoła parafialnego w Łosicach. Każdy następny pleban zarządzający miał grunta te obsiewać a plonami *gospodarować z rozważką i z korzyścią dla bractwa*.²³⁸

Legacje były wpisywane do księgi posiedzeń bractwa, ponadto wpisywano przychody i wydatki pieniędzy uzyskanych ze skarbony

²³⁶ ADS, *Acta visitationis* ..., k. 180 (181).

²³⁷ Archiwum parafialne w Łosicach, *Księga posiedzeń Bractwa Św. Anny*, s. 17.

²³⁸ ADS, *Summariusze*..., k. 43.

zgromadzenia – otwieranie skarbony było zawsze dokonywane w obecności kilku członków zarządu. W księgach wymieniano wszystkie msze żałobne i dziękczynne, odprawiane przez kościół parafialny. W 1680 roku legacji dokonał Wojciech Laskowski mielnicki miecznik kwoty 300 zł pol. z pieniędzy tych były stawiane świece na ołtarzu kościelnym, bractwo wyposażało też kościół w książeczki modlitewne.

W roku 1724 zarząd zgromadzenia przeznaczył z kasy pewne sumy pieniężne na naprawy chorągwi, będących na wyposażeniu kościoła parafialnego. Średnie kwoty, jakie wybierano ze skarbon blaszanych to: 60 zł pol. (rok 1718), 14 zł pol. (rok 1725), 12 zł pol. (rok 1732), 25 zł pol. (rok 1735). Podobne proporcje były przy kwotach wyjmowanych ze skarbonek drewnianych. Jak widać brak jakiegokolwiek systematyki w kwotach, jakie wpływały do kasy bractwa. Sądzę więc, iż było to powiązane ze statusem majątkowym mieszkańców miasta w danych momentach historycznych.

W roku 1735 promotorem bractwa był ksiądz Tomasz Lewiński proboszcz łosicki, do rady należeli zaś wtedy księża misjonarze – Jędrzej Czyżewski i Jan Jankowski, a także Jan Frankowski łowczy smoleński, Antoni Izdebski burgrabia nurski oraz Sylwester Obrepalski pisarz bractwa., wtedy też legacji w wysokości 700 zł pol. dokonał Antoni Krasnodębski.²³⁹

6. Organizacja prawosławia na Podlasiu

Południowe Podlasie ze względu na swoistość osadniczą było siedliskiem dwóch organizacji kościelnych: wschodniego i zachodniego. Początki struktury kościelnej zostały datowane na wiek XV. Wtedy na południe od Bugu było już 26 parafii, na północy zaś 25. Kiedy w XV – XVIII wieku książęta litewscy masowo zaludniali te tereny, pojawiały się też pierwsze parafie greckie.

²³⁹ Archiwum parafialne w Łosicach, *Księga posiedzeń...*, s. 18.

Mapa nr 5. Sieć parafialna kościoła unickiego w ziemi mielnickiej w XVIII wieku.

Źródło: D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego...*, Mapa nr 7 (fragment).

7. Prawosławie i unia w Łosicach

Zupełnie inaczej niż w przypadku katolickich ośrodków, przedstawiała się sytuacja z cerkwią prawosławną i unicką. Jako że były to tereny pierwotnie zajęte przez ludność pochodzenia ruskiego pierwotną religią było prawosławie. Tereny te objęte były jurysdykcją prawosławnych metropolii – halickiej i kijowskiej. Było tu niemal dwa razy więcej cerkwi prawosławnych, potem unickich niż kościołów.

Do XVI wieku na terenach zasiedlonych przez ludność ukraińską istniało wiele prawosławnych parafii. Na Podlasiu głównymi ośrodkami skupiającymi życie religijne były: monaster w Drohiczynie, Jabłeczna, Bielsk, a także mniejsze w Narwi, Dobudowie i Milejczycach. Na terenie Łosic

wymieniano istniejące w tym czasie dwie cerkwie Matki Bożej Przenajświętszej i św. Michała Archanioła, wtedy jeszcze prawosławne. Pierwsza cerkiew była przeznaczona dla mieszkańców miasta, druga powstała zapewne dla mieszkańców włości. Funkcjonowanie cerkwi w miastach królewskich opierało się na królewskich nadziałach ziemi, było to średnio 1-2 włóki.

W trakcie obrad synodu przygotowującego się do przyjęcia unii brzeskiej nie wszyscy przedstawiciele prawosławia opowiedzieli się za unią. Supraski archimandryta w imieniu prawosławnego duchowieństwa podpisał protest przeciwników unii, został on zapisany w księgach grodzkich włodzimierskich pod datę 23 października 1596 roku w synodzie antyunijnym uczestniczyło wielu przedstawicieli cerkwi, w tym Leoncjusz - protop cerkwi św. Barbary w Milejczycach. Zabrakło jedynie na tym soborze przedstawicieli cerkwi z tak ważnych ośrodków podlaskich jak Drohiczyn, Bielsk czy Łosice. Prawdopodobną przyczyną tego był fakt, iż ośrodki te podlegały Hipacemu Pocijowi włodzimierskiemu biskupowi, który był zwolennikiem unii. Nie chciały one tak otwarcie występować przeciwko swym biskupom a jedynie zademonstrowały swój brak poparcia dla unii poprzez nieuczestniczenie ich przedstawicieli w synodzie brzeskim.²⁴⁰

Ostateczny podział na cerkwie unickie i prawosławne dokonał się jednak dopiero w roku 1635 i trwał co najmniej do końca XVII wieku. W skład unickiej metropolii wchodziły diecezje: metropolitalna, przemyska, pińska, połocka, włodzimierska i smoleńska. Natomiast metropolię prawosławną tworzyły diecezje: metropolitalna kijowska, łucka, przemyska, lwowska, mścisławska i czernihowska (ok. 1650 roku). Tereny pod zarządem biskupów unickich miały jednak też klasztory prawosławne na terenie włodzimierskiej diecezji istniały klasztory w Drohiczynie i w Bielsku. Ziemia mielnicka, w której skład wchodziły cerkwie łosickie należała do części brzeskiej. W ziemi mielnickiej na unię przeszły wszystkie 25 parafii, jakie wtedy tam istniały.

²⁴⁰ J. Hawryluk, *Z dziejów cerkwi prawosławnej na Podlasiu w X – XVII wieku*, Bielsk Podlaski 1993, s. 56; A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*. Białystok 1991, s. 118.

Wojny, które ogarnęły Rzeczpospolitą w drugiej połowie XVII wieku, były przyczyną ogromnych zniszczeń, wojska carskie podczas swojego przemarszu spaliły wiele cerkwi unickich, więc po wydarzeniach XVII wieku trzeba było zamiast budową nowych cerkwi zająć się naprawą tych, które ucierpiały wskutek wojen.

8. Cerkiew pod wezwaniem Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy (Matki Bożej Preczystej)

Początki cerkwi łosickich nie są do dokładnie dokumentowane źródłowo. Jak już pisałam w rozdziale poświęconym rysowi historycznemu miasta, pierwsze wzmianki o cerkwi łosickiej miały miejsce w 1264 roku. Zapewne chodziło tutaj o cerkiew pod wezwaniem Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy, zwaną przez mieszkańców miasta cerkwią Matki Bożej Preczystej lub po prostu cerkwią Preczystą. Ks. Wacław Milik łosicki proboszcz, w swojej kronice parafialnej, którą spisał w roku 1930, wskazał na istnienie dokumentu powiązanego z tą cerkwią – dokumentu, w którym była mowa o wcześniejszym jej istnieniu. Niestety dokument ten spalił się w roku 1878 razem z cerkwią św. Michała Archaniola, gdzie był przechowywany. Pierwszym istniejącym po dzień dzisiejszy źródłem, które wyraźnie informowało o istnieniu w Łosicach cerkiewnych parafii był *Inwentarz Starostwa Mielnickiego i Łosickiego z 1551 roku*, gdzie pisano w tymże mieście Łosicach dwie cerkwie greckiego zakonu: *św. Preczystej i św. Michała Archaniola*.

Parafia cerkiewna Matki Bożej Preczystej swoim zasięgiem obejmowała połowę miasta z 240 parafianami. W 1648 roku cerkiew ta przystąpiła do unii. Prawosławny biskup łucki Afanasij Puzyna skarżył się w

swoim liście pasterskim *Aktywna działalność księży katolickich (m.in. w Łosicach), do tej pory lud wierny cerkwi na stronę unii przeciągnęła.* ²⁴¹

Zgodnie z aktem fundacyjnym posiadała nadanie ziemskie wielkości 1,5 włoki, ponadto z jednej włoki miejskiej odbierała kopę żyta, miała prawo do ważenia piwa, gorzałki bez żadnej przeszkody ze strony dwory bądź karczmy. Do cerkwi Preczystej i bractwa przy niej należały w mieście trzy ogrody, w tym jeden znajdujący się przy samej cerkwi, który zaczynał się od ulicy z cmentarzem i ciągnął się aż do miejskich stodół. Drugi ogród na *Kozim Ryneczku* przy stawiku książęcym, trzeci zaś pod gajem. Na terenie miasta leżało też należące do cerkwi gumno z chlewami.

W 1683 roku król Jan III Sobieski uposażył dodatkowo cerkiew w podziękowaniu za zasługi łosiczan w odsieczy wiedeńskiej.

Dnia 12 czerwca 1759 roku miała miejsce wizytacja generalna obydwu cerkwi łosickich. Sprawozdanie z niej zawierało dokładny opis budowli, zostały opisane też wszystkie rzeczy będące na wyposażeniu cerkwi. Znajdowała się tam informacja, iż fundatorem tejże cerkwi był monarcha polski ²⁴²

Cerkiew w całości wybudowana kosztem parafian, była drewniana z pięcioma dużymi oknami z zieloną kratą i czterema małymi po obu stronach, kryta gontami z jedną kopułą zakończoną krzyżami dużym i małym. Budowla miała trzy pary drzwi na zawiasach, jedno w zakrystii z zamkiem od wewnątrz. W zakrystii stała szafa z 15 szufladami, w której przechowywano złote naczynia liturgiczne oraz ogromna kuta malowana skrzynia. Wewnątrz sufit cerkiewny uszkodzony do połowy jak również posadzka przy ołtarzu w podobnym stanie. Bractwo przycerkiewne miało w obowiązku niezwłocznie sufit naprawić, posadzkę cegłą wyłożyć.

W ołtarzu głównym wisiała malowana na drewnie ikona Matki Boskiej Preczystej, która *już sto lat w tej cerkwi znajdowała się*, pod nią miejsce przygotowane dla ludzi, którzy tłumnie przybywali aby modlić się pod

²⁴¹ T. Dobrowolski, *Łosickie cerkwie*, [w:] Podlaski Kwartalnik Kulturalny, Białystok 1999, nr 1, s. 20; W. Milik, *Łosice...*, AGAD, ASK, LVI, M2, I k. 57 - 66.

²⁴² BAN Wilno, f. 41 - 310.

tym obrazem *co z cudów słynął*.²⁴³ Kolejny ołtarz miał namalowany na płótnie obraz św. Trójcy,²⁴⁴ trzeci ołtarz z obrazem św. Mikołaja, czwarty zaś ołtarzyk roboty stolarskiej z obrazem Wniebowzięcia Maryi Panny.

Cerkiew posiadała też dużą liczbę aparatów kościelnych, złożone materiały, srebrne kielichy, kadzielnicę srebrną białą i drugą starą spiżową, dwa lichtarze, dzwonki ołtarzowe 4 i 5 wiszący przy zakrystii, dwa krzyże małe i dwa duże - drewniane i złoty, chorągiew karmazynową z sukna francuskiego z portretem po obu stronach malowanym, cztery chorągwie stare. Księgi modlitewne w liczbie jedenastu m.in. ewangelię drukowaną w aksamit oprawioną, mszał supraski, psalterz drukowany.

Chór cerkiewny z braku dobrego opiekuna przestał istnieć, łosiczanie nie chcieli też dzieci swoich tam posyłać

Wizytatorzy krytykowali także niegospodarność cerkiewnego bractwa, złe dysponowanie składkami parafialnymi. Został więc nałożony na cerkwie obowiązek prowadzenia rejestrów z dokładnym rozpisanem przychodów i rozchodów. Skarbonki cerkiewne zostały ustawione przy samej cerkwi oraz przy bractwie, bez zgody parocha nie można było *grosza nawet wydać*. Paroch miał postawić swoją plebanię, zakupić księgę do prowadzenia rejestrów z dokładnymi wytycznymi, co do wprowadzania danych. Dane, jakie miały być wpisywane to w przypadku ślubów: podanie świadków, trzy zapowiedzi, spowiedź i potwierdzenie odbycia egzaminu z artykułów wiary. W przypadku śmierci miało być podane dokładne pochodzenie zmarłego, imię i nazwisko, miejsce pochówku miało być dopisywane na marginesie.

Niedaleko cerkwi stała na czterech słupach dzwonnica wiązana tarcicami kryta gontami z krzyżem żelaznym, na dzwonnicy wisiał wielki dzwon, drugi niewiele mniejszy, dwa zaś małe. Opis ten podawał liczbę sześciu dzwonów, w tym jeden był rozbity. Cmentarz parafialny poświęcony w kształcie koła, ogrodzony, bez żadnej skazy, w którego rogu stała komora. Po zniszczeniu

²⁴³ Więcej o cudownej ikonie patrz niżej.

²⁴⁴ Skoro wizytacja z roku 1759 roku wymienia obraz świętej Trójcy błędne jest podanie daty jego powstania na rok 1796, o czym pisze T. Dobrowolski w cytowanym przeze mnie artykule *Łosickie cerkwie*.

plebani na jej miejsce *żadnej nowej nie pobudowano*, na placu znajdowała się jedynie stodoła i chlewik, ponadto znajdował się też mały drewniany oblepiony gliną budynek z trzema oknami. Dwa razy dziennie dzwony miały dzwonić na anioł pański, co niedzielę pieśni błagalne z wiernymi odprawiane, parochowie mieli obowiązek dzieci uczyć katechizmu, zachowywać się jak na duchownych przystało.

W ciągu lat cerkiew uległa zniszczeniu, wielokrotnie była też okradana, 27 maja 1741 roku miało miejsce okradzenie cerkwi Preczystej, pół roku później drugi raz ją okradziono. W 1781 roku na jej miejsce została postawiona druga cerkiew z drzewa podawanego miastu przez różnych dobroczyńców. Wśród mieszkańców miasta zachowało się podanie spisane przez ks. Milika. Pewnego dnia przejeżdżał przez Łosice w drodze do swojej siedziby książę Radziwiłł z Białej. W miasteczku popsuł mu się wóz a, że był to pierwszy dzień Świąt Wielkanocnych żaden z obecnych w mieście majstrów nie chciał łamać przykazań Bożych i nie podjął się tej pracy. Dopiero kowal Florian Piotrowski - unita udał się do księdza swego z zapytaniem, jak mógłby pomóc *tak dostojnemu panu*. Proboszcz ówczesny Teodor Wyrzykowicz zgodził się na udzielenie pomocy przez łosickiego kowala pod warunkiem, że ten nie weźmie za tą pracę pieniędzy, lecz miał on poprosić księcia o drewno na postawienie nowej cerkwi. Książę wdzięczny za okazaną pomoc wyasygnował drewno zapisawszy swoją obietnicę na ubraniu Piotrowskiego, ten wiedząc jak nietrwały jest ów materiał, niezwłocznie rozpoczął przygotowania do odbioru drewna. Posiadając wozów 20, robotnikom polecił wybrać same grube, piękne pnie. Jako gorliwy unita całym sercem oddał się pracy przy odnowieniu upadającego budynku i został mianowany przez proboszcza kierownikiem budowy. Piotrowski zatrudnił Waleriana Skwierczyńskiego cieślę łosickiego na wystawienie cerkwi Preczystej, został między nimi podpisany kontrakt na kwotę 1100 zł pol. za wykonaną pracę.²⁴⁵

W 1796 roku starościna mielnicka Antonina z Butsaków Ossolińska podarowała cerkwi dwa tysiące rubli na upiększenie cerkwi, z

²⁴⁵ ADS, *Summariusze...*, k. 119.

pieniędzy tych powstały złożone obramowania dla cudownego obrazu Matki Bożej Preczystej, jak również dla obrazu św. Trójcy i św. Mikołaja.

Pod koniec XVIII wieku do parafii tej należały: Łosice, Łepki, Artych, Rudnik, Świniarów, Wólka, Tuszyn, Dziecioły, Ławy, Zienie, Czuchleby, Szańków, Nowosielec, Chotycze i liczyła 301 wiernych (141 mężczyzn i 160 kobiet). Z licznych nadań cerkiew miała 186 morgów ziemi, proboszcz miał ponad 100 morgi ornej ziemi, 24 morgi łąk i pastwisk, 2 morgi ogrodów, diak posiadał ponad 40 morgów ziemi ornej, kilka morg łąki ponadto parafia miała lasy i nieużytki, proboszcz otrzymywał też 21 sążni drzewa opałowego z lasów janowskich.²⁴⁶

Ilustracja nr 17. Dawna cerkiew grecko – katolicka przeniesiona z Łosic do Dębina , widok od frontu.
Fot. A. Średzińska, 2004.

²⁴⁶ T. Dobrowolski, *Łosickie cerkwie...*, s. 22.

W roku 1875 cerkiew unicka wróciła z powrotem na łono prawosławia. W roku 1929 została sprzedana do Dębłina rozebrana i złożona w tym samym stanie stoi tam po dziś dzień.

Ilustracja nr 18. Dawna cerkiew grecko – katolicka przeniesiona z Łosic do Dębłina widok od wschodu.
Fot. A. Średzińska, 2004.

9. Obraz Matki Boskiej Przeczystej – Madonny Łosickiej

Obraz ten przedstawiał Matkę Boską z Dzieciątkiem na srebrnym rytowanym tle ze złotymi nimbami krzyżującymi się nad głową Dzieciątka. Matka Boska przedstawiona *enface*. Głowa Marii ujęta frontalnie, w lewym ręku

trzymała Dzieciątko Jezus, jego wzrok skierowany był do widza, w ręku trzymało Ewangeliarz ustawiony pionowo, prawa ręka była uniesiona w geście błogosławieństwa. Prawa ręka Marii uniesiona była ukośnie na piersiach. Płaszcz Madonny, w kolorze czerwonego wina z zielono – błękitnym podbiciem narzucony na głowę i ramiona, ukazywał suknię szaro – błękitną wysoko zachodzącą na szyję. Dzieciątko miało białą suknię z paseczkiem błękitnym, otulone płaszczem w kolorze złotego ugru.

Ilustracja nr 19. Matka Boska z Dzieciątkiem – obraz przed konserwacją.

Źródło: M. Blizińska – Orthwein Dokumentacja konserwatorska obrazu Matka Boska z Dzieciątkiem „Preczysta” z Łosic, Warszawa 1994. , fot. 10.

Historia obrazu (jak i całej cerkwi) była wywieszona do roku 1915 w cerkwi łosickiej, spisana języku starocerkiewno – słowiańskim, według niej ikona została przywieziona do miasteczka w roku 1270 przez Jana z Łosic.²⁴⁷ Wtedy też miały miejsce pierwsze cuda uczynione przez ikonę (odzyskanie wzroku przez dziewczynkę).

W XVI wieku królowa Bona podarowała na ozdobienie ikony złotą koszulkę i drogocenną biżuterię. Kiedy w 1596 roku została wprowadzona unia brzeska, wszyscy mieszkańcy Łosic wyznania prawosławnego przystąpili do unii. W początkach XVII wieku miało miejsce wiele cudów dokonanych przez ikonę Matki Boskiej Preczystej, podobno istniały dokumenty potwierdzające ponad 400 przypadków uleczenia i zeznań świadków (niestety dokumenty te zaginęły gdzieś w zawierusze wojennej).

Opis parafii cerkiewnej dokonany przez ks. Konstantego Szuliakiewicza proboszcza cerkwi łosickiej, wspominał o kilku cudach czynionych przez ikonę. Na początku XVIII wieku przejeżdżała obok cerkwi szlachcianka Goszałdowa z domu Czech, która była chora psychicznie. Przy cerkwi konie ciągnące kareta nagle stanęły i nie było siły, aby je ruszyć z miejsca. Kobieta, usłyszawszy o cudownej ikonie znajdującej się w tej cerkwi, udała się do ikony i modliwszy się gorliwie spędziła wiele czasu, wyszła z cerkwi już całkiem ozdrowiała. W podzięce za ten cud każdego roku posyłała ofiary na cerkiew. W tym samym czasie został też uleczony półżywy starzec przywieziony z Siedlec, inne zapiski o cudach poczynione przez ikonę dotyczyły XIX wieku.²⁴⁸

Łosiczanie jednak nie tylko „swoją” ikonę czcili tak bardzo, w księgach sanktuarium hadynowskiego znalazły się nazwiska Rusinów z

²⁴⁷ Sądzone, iż była to kopia ikony Matki Boskiej Iwierskiej z półwyspu Athos w Grecji, jednak porównanie tych dwóch ikon zdecydowanie wyklucza tą tezę. Ikona łosicka posiadała jedynie pewne elementy podobieństwa.

²⁴⁸ K. Szuliakiewicz, *Opis statystyczno – historyczny parafii...*, strony poświęcone obrazowi.

grodzieńskiej guberni, Mazurzy a także mieszkańcy Sokołowa i Łosic zjeżdżali tam na coroczne odpusty.²⁴⁹

Podczas „potopu szwedzkiego” cerkiew została ograbiona przez najeźdźcę, który prawdopodobnie też wywiózł ją do Szwecji. W kilka lat później wskutek licznych prośb łosickich unitów królowa Marysieńka przekazała kopie cudownej ikony namalowaną prawdopodobnie przez mnichów prawosławnych z ośrodka w Jabłecznej. Potwierdzeniem tego, były ekspertyzy wykonane przez prof. B. Dąb - Kalinowską oraz prof. W. Kurpika, którzy jednoznacznie uznali datowanie obrazu Madonny Łosickiej na połowę XVII wieku.²⁵⁰ W 1778 roku podczas konserwacji, ikona została całkowicie przemalowana. Kult ikony nieznacznie osłabił wskutek objawień i cudów w sąsiedniej Leśnej Podlaskiej. W 1864 roku stał się najsłynniejszy cud dokonany przez ikonę tj., uwolnienie zesańca z kajdan.

W XX wieku ikona trafiła do kościoła Katolickiego i obecnie znajduje się w kościele św. Zygmunta.

²⁴⁹ P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku*, Białystok 1993, s. 186.

²⁵⁰ M. Blizińską – Orthwein, *Dokumentacja konserwatorska...* s. 9.

Ilustracja nr 20. Matka Boska z Dzieciątkiem – obraz odrestaurowany.

Źródło: M. Blizińska – Orthwein, Dokumentacja konserwatorska obrazu, fot. 15.

10. Cerkiew pod wezwaniem św. Michała Archanioła

Druga cerkiew pod wezwaniem Michała Archanioła została postawiona w XVI wieku. Brak jest jednak jakichkolwiek informacji na temat jej fundatora. W rejestrach majątku cerkwi z 1861 roku zostało wspomniane, iż w roku 1759 król August III potwierdził jej erekcję.²⁵¹ Prawdopodobnie otrzymała wezwanie Michała Archanioła z powodu obecnych w Łosicach bojarów ruskich. Św. Michał czczony był jako opiekun książąt oraz wojsk podczas wojennych wypraw. Był opiekunem rycerstwa, szybko stał się też patronem Kozaków. Cerkwie pod tym wezwaniem były najczęściej spotykane na Podlasiu, na terenach etnicznie ukraińskich.²⁵²

Na rok 1759 w skład cerkwi tej wchodziła większa część miasta w tym łosickie ulice: Podstawna i Rynek, wieś Łebki z liczbą 261 wiernych. Do cerkwi tej należało 1,5 włóki pola w postaci trzech poletek uprawnych, ogrody, zarośla. Jedno poletko zaczynało się pod Jartychem i ciągnęło się do granicy zakrzewskiej w sześć zagonów. Drugie poletko zaczynało się od rzeki i biegło wzdłuż z zaroślami aż do granicy rudnickiej w 24 zagony. Trzecie poletko leżało między gruntami miejskimi, rozdzielone na dwie części: *Krupiryka i Zawadzka*. Do tego dochodziła też dziesięcina pobierana z każdej włóki z miasta nie tylko *od rusi, ale i od rzymian po kopie żyta, na którą to dziesięcinę przysądza się*. Ogród należący do cerkwi zaczynał się przy ul. Pastewnickiej i ciągnął się do rzeki z pastewnikiem obok. Podobnie jak cerkiew Preczysta, miała ona wolny wyrób gorzałki, piwa, ponadto miała też wolny wyręb lasu. Jeśliby ktokolwiek złamał ów przywilej miał na ręce proboszcza zapłacić 3 tys zł pol.²⁵³

W latach siedemdziesiątych XVIII wieku dochodziło do częstych sporów pomiędzy proboszczami obydwu parafii. Proboszcz ówczesny ks. Wasyl Wierzbicki skarżył się królowi na proboszcza sąsiedniej cerkwi ks. Wyrzykowicza, iż ten pierwszy pobierał wysoką opłatę w postaci zboża i

²⁵¹ K. Szuliakiewicz, *Opis statystyczno – historyczny...*, s. 8.

²⁵² J. Hawryluk, *Kraje ruskie...*, s. 17.

²⁵³ BAN Wilno, f. 41-310.

miodu za wyświęcanie wybudowanych domów. Król August III dnia 30 czerwca 1763 roku uwolnił duchownych obu cerkwi od płacenia wszelkich podatków oraz ustanowił dziesięcinę, o której mowa powyżej. Tym samym został zakończony ów spór pomiędzy kapłanami.

Na przełomie XVIII/XIX wieku ks. Józef Wierzbicki następca ks. Wyrzykowskiego był zaniepokojony częstymi sporami między parafianami do jakich dochodziło na tle majątkowym, proponował nawet połączenie dwóch cerkwi w celu zażegnania konfliktów (jednak do ich połączenia doszło dopiero w 1833 roku), kiedy to cerkiew św. Michała została wchłonięta przez cerkiew Preczystą.²⁵⁴

Pierwszy opis cerkwi, jaki znalazł się w źródłach był dokonany również podczas wizytacji z 12 czerwca 1759 roku.

Cerkiew drewniana z dziewięcioma oknami oprawionymi, sufit w stanie dobrym podłoga reperacji wymagała. Dach dwoisty kryty gontami, z kopułą i krzyżem żelaznym. Jedne drzwi drewniane od podwórza na zawiasach z zaszczepekami na kłódkę zamykane, drugie zaś do zakrystii prowadziły na 3 zamki zamykane na trzech zawiasach umocowane z wielkim łańcuchem oraz wiszącą kłódką. Przy zakrystii kruchta z drzwiami na dwóch zawiasach mocowana. Z zamkiem wewnętrznym i łańcuchem do kłódki wiszącym.

W prezbiterium stał malowany obraz Zbawiciela na mensie pod drewnianym baldachimem na czterech słupach.²⁵⁵ Kolejny ołtarz z obrazem Maryi Panny z Dzieciątkiem na ręku. Był też ołtarz z obrazem Jezusa Ukrzyżowanego na płótnie malowanym, drugi z obrazem św. Michała Archanioła także na płótnie malowanym. Były też tam obrazy do procesji wystawiane w liczbie 5 sztuk. *Apparatów* cerkiew ta miała 6 sztuk Alb z koronkami i bez sztuk 8, komży 10 sztuk, 2 kielichy srebrne, monstrancje srebrną z gałką połączoną. Krzyż srebrny dęty sztychowany, krzyż procesyjny malowany

²⁵⁴ W. Milik, *Łosice...* (z uwagi na nieponumerowane strony podaje tylko tytuł źródła).

²⁵⁵ Mensa płyta kamienna stanowiąca zasadniczą część ołtarza, oparta na nóżkach lub skrzyni, często w kształcie sarkofagu lub bloku, z kwadratowym wydrążeniem na relikwie męczenników - za SWO, s. 708.

i mosiężny, mały drewniany krzyżyk, kadzielnica spiżowa, lichtarz cynowy duży i 2 lichtarzyki małe cynowe, 2 drewniane. 3 dzwonki ołtarzowe, 2 chorągwie sukienne karmazynowe i dwie wytarte chorągwie, całun nowy haftowany czarny. Na stanie cerkwi były też różne księgi m.in. ewangelia drukowana oprawiona, na której pośrodku tabliczka srebrna okrągła, mszał drukowany, mszałik supraski mały, psalterz i 10 innych.

Na wyposażeniu cerkwi były 2 ławeczki drewniane prostej roboty, chór z toczonych balaszków, szafa z szufladkami, kamień wydrążony na święconą wodę, stary konfesjonał.

Niedaleko cerkwi stała dzwonnica wsparta na 4 słupach, kryta gontami z krzyżem żelaznym na górze, na niej wisiało 5 dzwonów. Na jednym z nich został wybity napis *Jan Protasiewicz 1619 rok*, należałoby więc przypuszczać, iż dzwon ten został w tym właśnie roku odlany.

Na placu cerkiewnym nie stał żaden budynek, prócz mizernego rozwalającego się budynekczku z trzema okienkami wyciętymi jedynie w drewnie, budynek nie miał pieca, drzwi i podłogi jedynie dach słomą pokryty. Cmentarz umiejscowiony obok cerkwi ogrodzony w kształcie koła.

Pożar, który wybuchł w mieście w roku 1878 strawił niemal połowę miasta w tym cerkiew św. Michała jak również kościół św. Zygmunta, który znajdował się naprzeciwko cerkwi.

Parafian łosickich zawsze cechowała niespotykana wręcz pobożność, brali czynny udział w chórze cerkiewnym, przestrzegali zasad wiary. Proboszczowie niemal zawsze byli rodowitymi łosiczanami i często zdarzało się, że syn przejmował parafię po ojcu. W latach 1681 – 1713 probostwo było w ręku Grzegorza Sakowicza by potem na miejscu tym był Hrehory Sakowicz, w latach 1727 – 1757 probostwo było w rękach Sakowiczów, następnie 1758 – 1833 - Wierzbickich. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku cerkwi Preczystej. Niemal przez dwa wieki cerkiew ta była w ręku jednej rodziny - Wyrzykowiczów.

11. Figura przydrożna

Figura ta była usytuowana u wylotu z miasteczka na szosę do Siedlec. Wystawiona w roku 1775 na pamiątkę misji księży misjonarzy. Budowla w stylu barokowym, murowana otynkowana, słupowa, o trzech zwężających się kondygnacjach, opilastrowanych, oddzielonych od siebie profilowanymi gzymsami, na wierzchu figury znajdował się krzyż żelazny.²⁵⁶

Ilustracja nr 21. Figura przydrożna.

Źródło: *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, t. X, z. 6, fig. 68.

²⁵⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, t. X, z. 6, s. 68.

Początki XVII wieku przedstawiały następujące proporcje między ośrodkami wyznaniowymi. Na jedną parafię katolicką przypadały około 20 cerkwi parafii unickiej. Na ziemi mielnickiej dwie cerkwie przypadły na jeden kościół parafialny rzymskokatolicki. Było to ściśle związane ze strukturą narodowościową ziemi podlaskiej. Łosiczanom trudno było utrzymać tyle budynków sakralnych, dlatego też częściowo obowiązek ten spadał na ręce starosty. Jednak nie mogło to trwać wiecznie. Zła sytuacja gospodarcza miasteczka, ubytek ludności doprowadziły do zamknięcia niektórych z nich. Miasteczko nigdy nie uzyskało powtórnie kondycji z wieku XVI. Jedynym potwierdzeniem jego dawnej świetności stały się właśnie zawarte tutaj wizerunki nieistniejących już budynków.

Zakończenie

Historia miasta była nierozdzielnie związana z losami jego mieszkańców, ci zaś zostawiali ślady swojej bytności w Łosicach, co możemy podziwiać po dziś dzień. Świadczyć o tym miała wielość nazw miasteczka potwierdzonych źródłowo i funkcjonujących równocześnie. Również ważne były dane o narodowości osób, jakie zamieszkiwały to miasteczko, tutaj nieocenionym źródłem okazały się *zachowane Księgi miejskie łosickie z lat 1610- 1810*, zawierające mnóstwo imion i nazwisk łosiczan. Kiedy w XVI wieku Łosice zostały włączone do Korony Polskiej, dotychczas zamieszkujący je Litwini musieli zaakceptować pojawienie się nowych osadników. W krótkim czasie Łosice wypełniły się ludnością pochodzenia białoruskiego, jak również szlachtą mazowiecką. Z racji położenia, miasteczko charakteryzowała etniczna mozaika, do której w XVII wieku dołączyło osadnictwo żydowskie.

Owa różnorodność kulturowa miasteczka miała zapewne ogromny wpływ na stosunki panujące wewnątrz. Początkowo stabilne, od momentu osiedlenia się ludności żydowskiej zmieniły się diametralnie. Harmonijny handel prowadzony przez kupców łosickich, został zakłócony przez pojawienie się konkurencji ze strony Żydów, mistrzów tego fachu. Sprzyjanie przez urząd miasta nowym osadnikom, spowodowało duże zmiany w wizerunku społecznym Łosic. Łosiczanie wiedząc, że walka z ludnością żydowską równała się walce z przedstawicielami króla, nie mieli wyboru, musieli zgodzić się na ich asymilację. Stąd też początkowe odosobnienie Żydów zmieniło się we wspólną pracę na rzecz poprawienia sytuacji ekonomicznej miasteczka.

Ogromnie ważną rolę w życiu codziennym łosiczan spełniała religia. Dotychczas istniała tutaj, fundowana w XIII wieku, cerkiew pod wezwaniem Matki Bożej Przenajświętszej. W roku 1510 nowi osiedleńcy wyprosilili u króla Zygmunta I Starego zgodę na postawienie kościoła katolickiego pod wezwaniem św. Zygmunta (postawionego w 1516) i szpitala przy nim –

prepozytury św. Ducha. W Łosicach powstała też druga katolicka świątynia, kościół pod wezwaniem św. Stanisława.

Przyjęcie unii brzeskiej w 1596 roku spowodowało wyeliminowanie prawosławia na rzecz kościoła obrządku greckiego, nowych wyznawców zaś nazwano *unitami*. Postawiono też nową cerkiew pod wezwaniem św. Michała. Łosice stanowiły wyjątek wśród miasteczek polskich, bowiem posiadały aż 4 świątynie. Zasadą powszechnie stosowaną było postawienie jednej budowli sakralnej danego wyznania. Liczba wyznawców spowodowała, iż w miasteczku było zapotrzebowanie na wystawienie kolejnych świątyń.

Lata wojen, które wstrząsnęły Rzeczpospolitą w drugiej połowie XVII wieku, nie ominęły także Łosic. Miasteczko to stało się miejscem łupieżczych najazdów wojsk szwedzkich (w latach 1655-1660), Rakoczego (11657 roku) a także hordy Chmielnickiego (w 1648 roku). Swoją obecność zaznaczyły też polskie bandy łupieżcze. Miasto musiało też utrzymywać wojsko polskie. Bilans końca wieku to znaczny spadek ludności, zniszczenie wielu budynków w mieście i co najważniejsze gospodarczy upadek miasta, a co za tym szło zmniejszenie liczby rzemieślników a nawet całkowity zanik pewnych zawodów. Późniejsza historia pokazała, że Łosice miały się już nigdy nie powrócić do dawnej świetności.

Zapewne do takiego stanu rzeczy przyłożyli się też i starostowie, sprawujący pieczę nad starostwem łosickim. Czasem ich dobra wola i brak egoistycznych zapędów mogły poprawić ekonomiczną sytuację miasteczka. Często jednak prywatna i chęć zysku zdominowały działania starostów i miasteczko było traktowane wyłącznie jako miejsce prowadzenia polityki wyzysku, co często było im wypominane i czego dowodem były liczne skargi na sposób rządzenia i procesy sądowe toczące się pomiędzy mieszkańcami miasta i całego starostwa a urzędnikami.

Do ruiny miasteczka przyczynił się też ogromny pożar miasta, który miał miejsce w 1878 roku, kiedy spaleni uległy prócz większej części miasteczka również budowle sakralne: kościół parafialny św. Zygmunta i

cerkiew św. Michała. Odsunięcie miasta od głównych szlaków handlowych, spowodowało liczne migracje łosiczan do większych ośrodków miejskich, celem poszukiwania lepszych warunków życia. Miejsce ich zajmowali Żydzi, którzy doskonale radzili sobie w tej trudnej sytuacji, w rezultacie w początkach XIX wieku niemalże zrównali się w swojej liczebności i rodowitymi mieszkańcami miasta. Czasy, kiedy ludność żydowska znalazła swoje miejsce w Łosicach okazały się być ważnym i przełomowym momentem w codzienności małego miasteczka. Wtedy też sąsiadowały ze sobą w spokojnej koegzystencji trzy religie i ich budynki sakralne: kościoły, cerkwie i synagoga żydowska.

Myślę, że udało mi się zrealizować cele, jakie postawiłam na początku tej pracy. Wykorzystane źródła pozwoliły mi w sposób pełny i dokładny zaprezentować tak trudną do zobrazowania obyczajowość tego uroczego miasteczka i jego mieszkańców, a także ukazać cechy charakterystyczne społeczności łosickiej z jej wadami i zaletami. Poznaliśmy mieszkańców miasta, jako ludzi szczerych, życzliwych i bardzo hojnych, jeśli chodziło o wsparcie ojczyzny czy też poprawę wizerunku miasteczka, z drugiej strony twardych przeciwników walczących o swoje prawa, bez oporu wnoszących skargi do samego króla. Bogata baza źródłowa pozwoliła mi na odtworzenie obrazu miasta, wyglądu jego najważniejszych budowli. W oparciu o źródła pisane i ilustrowane wyjaśniłam także kwestie związane z semantyką nazwy miasta i pochodzeniem herbu, który jest obecnie symbolem miasteczka. Wyjaśniłam też sprawę seminarium janowskiego v. łosickiego ustalając ponad wszelką wątpliwość, iż było to jedno i to samo seminarium, które przez jakiś czas stanowiło element wizerunku miasta.

Być może moja praca przyczyni się do wyjaśnienia niemalże ostatniej tajemnicy miasteczka tzn. jego pierwotnego położenia, w celu tym jednak powinny być rozpoczęte badania archeologiczne na miejscu istniejącego jeszcze grodziska.

Mam nadzieję, że praca ta wniosła coś nowego do poznania i utrwalenia historii tego uroczego i pełnego ciekawych zdarzeń miejsca. Miasta, którego mieszkańcy często dawali świadectwo swojego patriotyzmu i

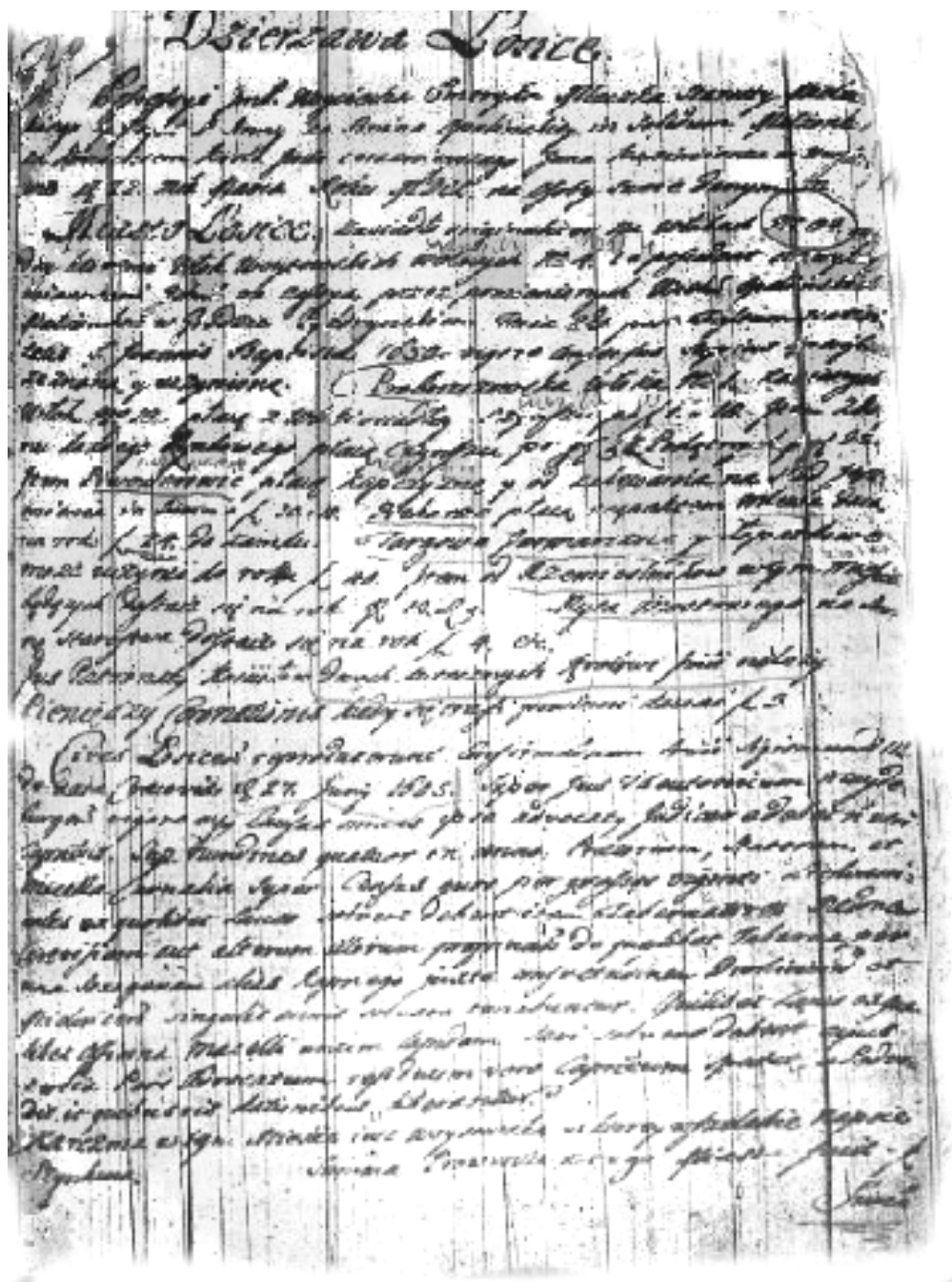
umiłowania do ojczyzny, a koleje losu sprowadziły je z dużego ośrodka handlowego do roli małego miasteczka, którego nie możemy pozostawić w zapomnieniu. Mam też nadzieję, że moje badania pomogły czytelnikowi zrozumieć konieczność prowadzenia ciągłych prac nad utrwalaniem historii. Może praca ta okaże się też kolejnym etapem w procesie poznawania swojej tożsamości regionalnej przez łosiczan, jak również mieszkańców innych, równie zapomnianych miasteczek.

ANEKSY

Aneks nr 1

Stan posiadania starostwa łosickiego za sprawowania urzędu przez Wojciecha Emeryka Mleczo.

Źródło: AGAD, Metryka Koronna, MF 64, k. 3 – 4.

[illegible]

Aneks nr 2.

Potwierdzenie długu Żydów kahału brzeskiego dla seminarium janowskiego v. losickiego.

Źródło: ADS, *Compendium Jurium et Privilegiorum Praepositurae Parochia Losicensis et Hadynoviensis*, vol. 162 D, k. 45-46.

Anno Domini Millesimo Septingentesimo Octavo.
Die Veneris Decima Sexta Martii. 45
Ingratatio Obligationis Certae Authenticae
Iudeorum Synagogae Brestensis,
super Summa Octo Millium Florenorum
Seminarium Janoviense debita. Pag. 1266.
Coram Perillustri et Reverendissimo Domino
Thoma Anchariniski Ultriusq. Iuris Doctore Pro-
thonotario Apostolice Nove, Pultoviensi Canoni-
co Episcopatus Luccoronsis et Brestensis Admini-
stratore Generali et Iudice, Atq. praesentibus Consi-
stori Generali Janoviensi, personaliter constitutus
Admodum Reverendus Casimirus Kielski Regens
Seminarium Janoviense, Propositus Losicensis, Prin-
cipalis, omnibus, melioribus, quibus de iure, forma,
vie, Style, potuit ac debuit, potest ac debet modis
providendo Curiae Seminarium Sui, ac conservationi
eandem in posterum tempora, ne aliquo Casu et
temporum, vicissitudine consumantur et depercant,
ad omnem meliorem finem et effectum obtulit et
praesentavit Obligationem certam Authenticam Iu-
deorum Synagogae Brestensis super Summa Octo
Millium Florenorum Polonicarum Sui Seminarium
debita. Quam ad perpetuam memoriam ad Acta
praesentia admitti, suscipi et ingrossari precepit
et postulavit. Et Perillustri ac Reverendissimo
Domino Administratori Generali et Iudici, eo attente,
quoniam Acta Nemini deneganda sunt, adeo prece-
sent Obligationem seu Chirographum admittit, et Actis
praesentibus ingrossari demandavit, Tenoris sequentis.
My Tydai Starsi Kahalu Brzeskiego tym pisaniem
nazem, rehani własnomi nazem podpisany,
Imieniem Nazem i przysetych Starszych Regoz
Kahalu, czynimym wiadomo, wzywaniem, tenaz i na
poteranie kazdy. Ja my podae prawiuni zaplaty
jmsi Dydau Saachymani Wolffan Proboszczem
Losickim i Regensowi Seminarium Losickiego
i Jego Sucechorem na tzi Probostw i Semina-
rium nazem napisany, wedlug Kapitu Nazego ad
Siadom Tydai tenaz Seminarium napisany.

Sancti. Peracti Samelonia. Glycer. Samson
Lakubernia. Se podpisany naka, Gydarska, podpisane
Post cuius quidem Chirographi seu Obligationis, in
Acta praesentia inscriptionem et susceptionem, Idem
Officiarius rursus Originale eius ad se recepit, et de
recto Iudicium et Cancellariam praesentem qui-
tauit. Praesentibus quibus supra, et Cancellariae
Notarius. ~

Aneks nr 3

Testament księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej z dnia 15 września 1767 roku.

Źródło: ADS, Akta dawne..., k. 46.

Na cześć na Chwałę Bogu w Trójcy Świę-
tej Jedynemu Najświętszemu Marii bez
Znamy Rozumy Panu Matce Boskiej
Przemiłnej Królestwa Polskiego, wszystkim
Świętym. -

Jako Czczytelny dziełem jest Bóg Boskich, i wszystko
to co ma z Jego Świętej chwały zlewa się, Opatrują-
cą, tak Jego Chwałę, istnieć snowią, i to co, ma, jest po-
minien. Najświętszy do Chwały Boskiej należy doskona-
łości Duchownictwa, do Duchownictwa doskonałości,
najświętszy pomagają, Seminaria, a że to, bez Fundacyi
być, niemożna, dla tego Ja Anna z Sapiehów
Jabłonowska Dziedzica Województwa Bra-
clawskiego znowa Stworzy, mianu przepraszając, pada-
głości, znowa, harwinna, o Chwałę, Boską i Świę-
tości Maryi Prymskiej Kościoła, zaktyności swa-
ją, zapatrując się, oraz, na Niedostatku Ducho-
wnictwa, dla niedostatku Seminarium, widząc
chwałę, przy, exenupłych bardzo Dobrych, Stotu Bisku-
piego Intratach starania SW. Najprzewielebniej-
szego Smę Dędra Antoniego Exarna Wotta
wiera Łuckiego, i Porzeskiego Biskupa, cnotę
Czczytelni, swojej Pasterza, o Czekoyi Seminarii
usilności, do Instytutu, własnego, umyslitam dla
tej, arcy potrzebnej i porządanej Fundacyi, zapisać
Dwadzieścia Trzy tysiące złotych polskich, jakoż ni-
miejszym napisem na Dobrach, moich, dziednich-
nych, Strabstwie Siemiątychym, w Województwie
Podlaskim, a ziemi Droickiej, leżącym, napisuję.
na Chwałę Boską, Najświętszej Matki Bos-
kiej, Królowej Królestwa Polskiego, i Wszyst-
kich Świętych, obowiązuje, się, z moimi
Suksesorami, po pieć, co sta, corocznie, potowa-
w, Święto Świętego Jana Chrzciciela, Koradze-
nia, według Kalendarza Prymskiego, drugą,

nas polone, na Święte Świętych Greck Wzrost me-
atug, tegoż Kalendarza myślać na, koniecznie Wielk-
nego, Wielka Regensa Seminarium, lub na miejsce
tego, i on niego słecenie mającego, aby te pieniądze
długo były na dwóch Kleryków stanu Eklatas
kiego cwiżających się w Seminarium obracane,
zakrywać się, ma płacenie Powinny od dnia
Greck Wzrost da Bog in Anno Millesimo Setim-
gentesimo Sexagesimo Odtawo przypadających, za-
chować sobie Prezent, czyli rękę, rekomendacy-
za iymota mego dwóch Kleryków, na te Funda-
cy, a po śmierci mojej Sukcesorom, Sukcesorom
nie ma Damu Sapieżyńskiego prezentorai
będą, powinni, którzy na tej Fundacyi lat trzy
cwiżają się maia, a po wyswżeniu, i wypłacie
z Seminarium, inni na ich miejsce na moim,
rekomendacy, lub po śmierci mojej, Sukcesorom
moim, bądź maia, przyici, którzy przez czas
zostawiania swego w Seminarium, Kommunie
Święte w Między, za Dusze Kmartych cfiaro-
wać, a po wyswżeniu, każdy na Fundacyi
będący Piernsze Masy piętnastie na Dusze,
Michata Sapieży, drugie Masy piętnastie, za
Sana Sablonowskiego Meza, mego, gdy się za-
z tym pożegnani Świątem, spólnie za Sego
i Moie Dusze odprawii obligowani będą;
Jasnie Wielmożnego Jmć, Piotra Wollonicki
Pastora mego, o aprobacy, tej Fundacyi
upraszam, którego Onego i Sego Następcom
Biskupom Łuckich Łacińskiego Obrządku
Protectorami, teyże zapisuie, szczególnie obowię-
żując, aby te pieniądze, nie na co innego, tylko
na dwóch Kleryków uczących się w Semina-
rium sposobem tu opisanym obracane były.
Szczelity, nas Sukcesorowie, moi opisu trzainicy
sącego trzymać i rżić, niechcieli, do odpowiad-
Monystora lub Grodu, Dwickiego Sad, nan-
nam. I na to się, reko, maia, przy podpisie
Przyiciot i inymtey pieczęci przyciżeniu pod-
pisuie.

Dnia, się, w Roku Pańskim Czyn
 Siódemset Sześćdziesiątego Siódmego, dnia pię-
 nadziesiątego Wierśnia, i. podpisano: Anna z Sa-
 pińskimi Anna Sablonowska MB. (S.S.) -
 Prosimy od Jb Ręzińcy Jmci Woiwodzi
 Powiatowski Dobrodziejki Przyjaciół podpi-
 sów, się, ręką, własną, i. podpisano: / Jan Pi-
 ąpski Paskomory, Hieronim Drohicki - Pro-
 simy do podpisu tej Fundacyi Przyjaciół pod-
 pisnie, się, i. podpisano: / Józef Chodźmiński
 Modstoli Władysław Podlaskiego. Prosimy do
 podpisu tej Fundacyi Przyjaciół ręką, własną, pod-
 pisnie, się, i. podpisano: / Sześćsmy Świecki Podsz-
 dek Kieński Drohicki i. podpisano: / Józef Świecki
 Pienkowski Kamornik Kieński Drohicki do pod-
 pisu tej Fundacyi, mianem Przyjaciół mps.
 Presentis Foundationis in Castro Regio Drohi-
 censi Fera Quinta post Festum Sancti Michaelis
 Archangeli proxima Anno Domini 1780 subse-
 uta ad Comparitionem personalem Ağa Antoni
 Mlečka Dapiferi Livosciac Oblata et Roboratio
 A. Rosinski 1790 Rę J. G. Grudnia Satony Do-
 kument produkowany był przed Kamisją, Ağa
 Brzeskiego, Antoni Kłobowski Komisarz Wrezy-
 1844 - Jan Czysłowski Komisarz - Józef Surin
 Stanisław Jmci Komisarz - Jan Niemcewicz Kom-
 misarż -

Aneks nr 4

Rejestr przychodów i rozchodów seminarium janowskiego v. łosickiego na rok 1740.

Źródło: ADS, Status Ecclesia Losicensis, vol. nr 156, k. 302 v – 304.

Przychody i rozchody seminarium janowskiego v. łosickiego	
Od Gminy Tysięcy na Kahałe Rozdzielon Goria- nych nalezy co roku primum Diebus Maj	560
Od dwuot Tysięcy na Kahałe Chmiatydolnem na S. Jan co roku nalezy	140
Od Dwuot Tysięcy na Kahałe Międzyrzyczkiem Gori- nych nalezy Dwuotna Katarini na S. Jan 2to 70. na Święty spichat 2to 70.	140
Od Dwuot Tysięcy na Kahałe Tykocinie nalezy Dwuotna Katarini na S. Jan 2to 140. na Trzy Krole Drugie tyle 2to.	280
Od Dwuot Tysięcy na Kahałe Janowskim dwi- ma Katarini na Wulkanos 70 na S. Marcin 70.	140
Od Tysięca Łbtych na Kahałe Polotowskim	70
Od Kahała Janowskiego co Kwartal nalezy po pięć Czerwonych Łbtych, tu wchodzi Tysięce Łbtych po 10. Gemu 14 Stanowicie Mniejszej co złocen	360
Za Synd wodzi w Łosicach	130
Wiedze, Komplanacy, 2 Dworu Łosickiej	64
2 Piernat Średnich	21
2 Konarskowskiej w Łosicach	174
Od Gminy Tysięcy 2 Katromy na dwiema Katarini na Trzy Krole 280 na S. Jan tyle 70.	560
2 Karckmy Klonowickiej	330
2 Karckmy Hadynowskiej 2 Dawidowskiej	250
2 Karckmy Łosickiej 2 Synku samej Piwa ro- znie brywa w tym Roku demptio Expensis.	400
Od Tysięca Łbtych w Janowie u pewnych Żydow p. Regente Knych przez S. Mordelskiego danych in lito (omnibus) Jan inscripto do 1739 2 Anna Polki	70
Od Tysięca Łbtych u Jan 2 Karckmiskiej Piwa Kony, Storskiej na Ły do Kocioła Janowskiej 2 Konstantynowa od Żydow 2a. w zwolnienie wystawie- nia Chłoty Ły co Kwartal Kamien do Janowa	
W Łosicach od Żydow 2a Porzolenie wystawie- nia Chłoty, Ły co Kwartal Kamien Jan 36.	

Dziśny Procent		sk.	10
W Łosicach z Dworu. Sub & arsydy	co	3529	
Rok dać według funduszu dwa kamienie			
wosku na upiekawce.			
Karbantki Łosickiego kościoła rocznie bywa			
tego roku		40	
Miasta Łosie in wim Decimda jak Łosie			
tem w rok na S. Marcin		10	
Czynsz z Hadynowa y Dawidow ro			
cznie bywa w tym roku.			
Z Miasta Jarowa z kramnicy & pomierne			
go, ale z trudności czasem dać, czasem			
przepadnie		14	
Z kramnicy w Łosicach		24	
za sprzedanie Łyła rocznie bywa, w tym			
roku		3000	
		6617	

Expensa Generalne tak w Probostwie
Łosickim jako y Seminarium

	Stos	Prop
Sejmie X Viceregentowi rocznego Salaris		
Sejmie X kaliczkemu, komendarzowi Hady nowskiemu oprocz dziesięciny		
Sejmie X Chmielewskiemu w Łosicach		
Sejmie X Bogusławskiemu w Łosicach		
Sejmie X Kłompskiemu w Łosicach		
Sejmie X Kłopotowskemu w Janowie		
Sejmie X Bielecki w Łosicach		
Sejmie X Piętko w Janowie		
Podstaroście Hadynowskiemu		
Organiscie Łosickiemu		
Organiscie Janowskemu		
Podstaroście Kłownickiemu		
Zakrystyanowi Łosickiemu		
Dopodartowi Łosickiemu		
Parobkowi Łosickiemu		
Dopodartowi Janowskemu		
Parastowi Łosickiemu		
Kuchartowi Janowskemu		
Kuchartowi Łosickiemu		
Parastowi Janowskemu		
Dziwce w Hadynowie		
Dziwce w Kłownickiej		
Wolnicy na Rok Salarium		
Temu Barwa z kotłakiem		
Kuchta w Łosicach		
Dwoch podparobczych w Łosicach		
Winienny w Hadynowie y Pasztek tym się da ie bania bota y Przynajm Pasztek w Hady wnicze także		
X Legensowi na rok		
Drogiu Sługcy		
Chłopeu albo Pańsztykowu		

Pogłównego do Sanctuario Lotica		40
Mięso -	-	-
Ryby -	-	-
Kozzenie -	-	304
Stonina -	-	-
Masto -	-	-
Stody 4 Chmiel	-	-
Sól -	-	-
Statki Kuchenne -	-	-
Cyna -	-	-
Obrusy -	-	-
Zelaza rozne -	-	-
Wosk do kociela -	-	-
Wino. Lory -	-	-

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie

Zespół akt Księży Wspólnego Życia „Komunistów” lub „Bartoszków” w Węgrowie, nr VII/Co/2, III/Q/1.

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach

Acta visitationis generalis Ecclesiarum Parochiarum Decanatus Łosicencis in Anno 1737, vol. 131 D.

Dawne akta z Łosic, vol. 162 D.

Akta Konsystorza Podlaskiego, vol. 41.

Status Ecclesia Łosicensis, vol. 156.

Summariusze wszystkich spraw potocznych i niektóre wieczyste transakcje zawierane w Łosicach od roku 1616 do 1798 (1610 – 1810), vol. 168 D.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD w Warszawie)

Oddział I Akta władz, urzędów i instytucji publicznych od czasów najdawniejszych do 1795 r.

Zbiór dokumentów papierowych, nr 2302.

Zbiór dokumentów pergaminowych, NR, 2235, 2288, 2300, 2302, 2309.

Metryka Koronna, Księgi Referendarii Koronnej, MF 60.

Metryka Koronna, Księgi Wpisów – Libri Inscriptionum MF 64, 137.

Archiwum Skarbu Koronnego M2, DZ LVI M-2 LIV dz. XVIII.

Oddział II Akta władz urzędów i instytucji publicznych 1795-1918

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, nr 2195 B (KRSW).

Oddział III Akta rodzin i osób prywatnych oraz ich posiadłości

Archiwum Radziwiłłów, II ks. 21.

Oddział IV Zbiory kartograficzne

Zbiór Kartograficzny, NR 3195B.

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Teki Glinki, nr 321.

Archiwum Parafialne w Łosicach.

Księga posiedzeń bractwa św. Anny.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Archiwum Woronieckich z Huszlewa, nr 145.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Akta Podlasia XVI - XVIII, MF 48293.

Biblioteka Akademii Nauk w Wilnie

f. 41-310, 41 – 310b, F. 57.553-42.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie

SA.

Milik Wacław, *Łosice krótka monografia*, Łosice 1930, kserokopia rękopisu w posiadaniu autorki.

Szuliakiewicza Konstanty, *Opis statystyczno – historyczny parafii łosickiej*, kopia maszynopisu w posiadaniu autorki.

Źródła drukowane

Akty Izdawaemye Vilenskoju Archeograficeskoj komisszej dla razbora drevnich aktow, t. XXIII, Wilno 1908.

Keckowa Antonina, Pałucki Władysław, *Księgi Referendarii Koronnej z drugiej połowy XVIII wieku*, t. 1: 1768 - 1780, t. 2: 1781 - 1794, Warszawa 1958.

Topolski Jerzy, Wiśniewski Jerzy, *Lustracje woj. Podlaskiego 1570 i 1576*, Wrocław – Warszawa 1959.

Volumina Legum, t. II, III, VII, VIII, Petersburg 1860.

Opracowania drukowane

Alexandrowicz Stanisław, *Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego (XV w. – I poł. XVIII w.)* [w:] „Acta Baltico – Slavica” t. I, Białystok 1964.

Atlas gwar wschodniosłowiańskich białostoczczyzny, pod red. Stanisława Glinki, Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej i Janusza Siatkowskiego, t. I, Wrocław 1980.

Baliński Michał, Lipiński Tymoteusz, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t. III, Warszawa 1846.

Baranowski Bogdan, *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975.

Battaglia Otto Forst de, *Jan Sobieski król Polski*, Warszawa 1983.

Bogucka Maria, Samsonowicz Henryk, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.

Boniecki Adam, *Herbarz Polski*, t. VI, VII, Warszawa 1903 – 1904.

Brudzisz Marian, *Dzieje Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem księży komunistów 1684-1782* w: „Studia Kościelnohistoryczne” Lublin 1979, t. III.

Chojecki Ryszard, *Historia Łosic i regionu*, Biała Podlaska 1981.

Chomik Piotr, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku*, Białystok 1993.

Dobrowolski Tomasz, *Łosickie cerkwie*, [w:] Podlaski Kwartalnik Kulturalny, Białystok 1999, nr 1.

Gałecki Zygmunt, Pochodzenie nazwy miejscowej Łosice, w: „Gazeta Łosicka”, maj 2001.

Gieysztor Adam, *Geneza miast polskich i ich dzieje do końca XV wieku*, [w:] „Miasta polskie w Tysiącleciu”, t. I, Warszawa 1965,

Góralski Zbigniew, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983.

- Halecki Oskar, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915.
- Hawryluk Jerzy, *Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn" Rusini, Ukraińcy na Podlaszu : fakty i kontrowersje*, Kraków 1999.
- Hawryluk Jerzy, *Podlasie na przestrzeni wieków; Część III W Wielkim Księstwie Litewskim*, [w:] „Nad Bugom i Narwoju”, nr 1, 1993.
- Hawryluk Jerzy, *Z dziejów cerkwi prawosławnej na Podlasiu w X – XVII wieku*, Bielsk Podlaski 1993.
- Historia państwa i prawa Polski*, pod red. J. Bardach, t. 2, Warszawa 1971.
- Jabłonowski Aleksander, *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI, Podlasie, cz. I, Warszawa 1910.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, Powiat siedlecki*, t. X, z. 6.
- Kersten Adam, *Stefan Czarnecki 1599-1665*, Warszawa 1963.
- Kondratiuk Michał, *Nazwy miejscowe południowo – wschodniej Białostocczyzny*, Wrocław 1974.
- Kwapień Maria, Maroszek Józef, Wyrobisz Andrzej, *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV-XVIII w.)*, Wrocław 1976.
- Laszuk Anna, *Zaścianki i królewsczyzny: struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII wieku.*, Warszawa 1998.
- Łosice 1264 – 1966*, pod red. Józefa Kazimierskiego, Warszawa 1969.
- Michaluk Dorota, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI-XVII wieku. Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń 2002.
- Mierzwiński Henryk, *Południowe Podlasie w okresie sejmu 4 – letniego i Konstytucji 3 Maja*, Biała Podlaska 1992.
- Mironowicz Antoni, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*. Białystok 1991.
- Namaczyńska Stanisława, *Kronika klęsk elementarnych*, Lwów 1937.
- Nazwy miejscowe Polski historia, pochodzenie, zmiany*, pod red. Kazimierza Rymuta, T. 6, Warszawa 1998.
- Niesiecki Kacper, *Herbarz Polski*, t. VI, Lipsk 1841.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, XVII, XX, XXI, XXIV, Kraków 1935-2005.

- Ptaśnik Jan, *Miasto i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. t.V, Warszawa 1880-1902.
- Słownik Języka Polskiego* (dalej SJP), t. III, Warszawa 1998.
- Słownik Wyrazów Obcych*, Warszawa 1995.
- Szymański Józef, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.
- Topolski Jerzy, *Wpływ wojen połowy XVII w na sytuację ekonomiczną Podlasia*, [w:] Topolski Jerzy, „Gospodarka polska a europejska w XVI-XVIII wieku”, Poznań 1977.
- Ujma Magdalena, *Rola senatorów w latyfundium Jana Sobieskiego*, [w:] „Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI – XVIII w.”, Białystok 2003.
- Verdmon de Leonard Jacques, *Krótką monografią wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902.
- Włodarczyk Jan, *Historia diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej* [w:] „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” nr 3, Siedlce 1962.
- Bieńkowski Ludomir, Kłoczowski Jerzy, Sułowski Zygmunt, *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1982.

Opracowania w maszynopisach

- Blizińska – Orthwein Maria, Dokumentacja konserwatorska obrazu Matka Boska z Dzieciątkiem „Preczysta” z Łosic, Warszawa 1994.
- Mackiewicz Danuta, *Historia parafii Łosice do końca roku XVIII*, Białystok 1998, (praca magisterska - Uniwersytet w Białymstoku).
- Waszkiewicz Krzysztof, *Fundacje katolickich klasztorów i domów zakonnych na Podlasiu do 1795 roku*, Białystok 1987 (Praca magisterska - Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku).

Zwierz Władysław, *Życie i działalność księży komunistów w Węgrowie*, Sokołów Podlaski 1951.

Opracowania elektroniczne

Zubkowicz Rafał, Barwy łosickiego kirkutu, www.pk.org.pl (02.10.2004) .
<http://www.zchor.org/losice>.

Wykaz skrótów

- ADD – Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie
- ADS - Archiwum Diecezjalne w Siedlcach
- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych
- AP – Archiwum Państwowe w Białymstoku
- AR – Archiwum Radziwiłłów
- ASK – Archiwum Skarbu Koronnego
- AVAK - *Akty Izdavaemye Vilenskoju Archeograficeskoj komisszej dla razbora drevnich aktow*
- BAN – Biblioteka Akademii Nauk w Wilnie
- BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie
- JMc – Jegomość
- JW – Jaśnie Wielmożny
- KRSW - Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych
- LPAH - Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie
- MK – Metryka Koronna
- PSB – Polski Słownik Biograficzny
- SJP - *Słownik Języka Polskiego*
- Sł. Geogr. - *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*
- SWO – *Słownik Wyrazów Obcych*
- Vol. Leg. – Volumina Legum*
- WM – Wielmożna Mość

Indeks geograficzny i osobowy

- Aleksander Jagiellończyk, król polski, 19
Artych
 wieś, 121
August II Sas, król polski, 56, 84, 108
August III Sas, król polski, 58, 80, 128, 129
Beresteczko
 miasto, 51
Bielsk
 klasztor, 117
 miasto, 25, 116
Biernaty Średnie
 wieś, 99
Błonia
 miasto, 45
Bona, królowa polska, 125
Braclaw
 miasto, 54
Branicki Jan Klemens magnat, 89
Bug, 37
 rzeka, 44, 115
Chmielnicki Bohdan, 50, 74, 75, 89, 134
Chodkiewiczowie, ród, 42
Chotycze
 wieś, 121
Czarnecki Stefan, hetman, 95
Czuchleby
 wieś, 121
Dawidów
 wieś, 107
Dawidy
 wieś, 52
Dęblin
 miasto, 14 122
Dobudów
 miasto, 116
Drohiczyn
 klasztor, 117
 miasto, 25, 27, 44, 47, 116
Dzięcioły
 wieś, 19 121
Frankowski Jan, łowczy smoleński, 114
Gdańsk
 miasto, 44
Goszałdowa z Cech, 125
Górki
 miasto, 99
Hadynów
 wieś, 52, 105, 107
Hipacy Pociąg, biskup włocławski, 116
Hrymalicz Niemira, starosta mielnicki, 19
Huszele
 miasto, 96, 99
Iwan Sapieha, wojewoda podlaski, 15
Izdębski Antoni, burgrabia nurski, 114
Jabłeczna
 miasto, 116
 mnisi prawosławni, 126
Jabłonowski Stanisław, 55
Jabłonowska Anna z Sapiechów, 8, 58, 108
Jan III Sobieski, król polski, 8, 9, 47, 54, 55, 61, 69, 78, 95, 118
Jan Kazimierz, król polski, 51
Jan z Łosic, 124
Janów Podlaski
 miasto, 110
 Seminarium 109, 107
Kahlenberg
 miasto, 56
Kamieniec
 miasto, 55
Kaniów
 miasto, 59
Kijowszczyzna, 18
Konarzewszczyzna
 dobra, 61, 70 93
Korczówka
 folwark, 53
 wieś 61, 63, 99
Kornica
 wieś, 15, 61, 63, 95, 99

Kozacy, 128
 Kraków
 miasto, 95
 Księstwo Warszawskie, 96
 Lemki
 wieś, 16
 Lesienice
 miasto, 55
 Leszczyński Stanisław, król polski, 56
 Leśna Podlaska
 miasto, 126
 Leżajsk
 Klasztor Bernardynów, 50
 Litwa, 42, 95
 Litwini, 23, 24, 133
Loschycze, Łosice
 Losice, Łosice
Lossicze, Łosice
 Lublin, 18, 42
 miasto, 89
 Lubomirski Hieronim, 56
 Lubomirski Jerzy Sebastian, hetman, 95
 Lwów
 miasto, 54
 Ławy
 wieś, 121
 Łebki
 wieś, 99, 128
 Łepki
 wieś, 61, 63, *Lemki*
 Łosice, 4, 5, 7, 18, 20, 23, 25, 32, 53
 Alexandrowicz Tomasz, starosta
 łosicki, 11, 16, 58, 63, 64, 96
 Biernacki Sebastian, wojski podlaski,
 111
 Biksy Jerzy, regens seminarium
 łosickiego, 111
 bojarzy ruscy, 128
 Borowska Janowa, cyruliczka
 łosicka, 92
 Borowski Joachim, cyrulik łosicki, 92
 Borysewicz Stefan, landwójt łosicki,
 85 113
 Boryszewicz Wojciech, organista
 łosicki, 108
 bractwo św. Anny, 8, 10, 32, 77, 86,
 102, 106, 108, 111, 113
 brzeski gościniec, 37
 cerkiew Matki Bożej Przenajświętszej, 13,
 24 28, 85, 86, 87, 94, 116 117, 128
 129 134
 cerkiew św. Michała, 13, 28, 29, 36,
 85, 86, 87, 88, 93, 105, 116, 118,
 128, 129, 134
 Dąbrowski Wojciech, rektor szkoły
 łosickiej, 33, 86
 folwark, 15
 Frankowski Jan, dzierżawca łosicki,
 71 73
 fundacja kościoła, 101
 Glasser Paweł Józef, dzierżawca
 łosicki, 73
 Glayzer, Glasser
 Gostomski Tomasz, starosta łosicki,
 44
 gradobicie, 89
 Hińcza Aleksander, starosta łosicki,
 42
 Hińcza Zofia z Leśniowolskich, 44
 Janczewski Jakub, burmistrz łosicki,
 68
 Januszyk, rodzina, 28
 Jurkowski Grzegorz, Bakałarz
 łosicki, 33
 klęski elementarne, 89
 Kordulski, organista łosicki, 28
 Kostewicz Marcin, dzierżawca
 łosicki, 73
 kościół paraf. św. Zygmunta, 8, 13,
 28, 32 87, 100, 105 126
 kościół św. Stanisława, 13, 28, 86,
 105
 Kotłowicz Jacenty, burmistrz łosicki,
 30
 Kotłowicz Jacenty, landwójt łosicki,
 93
 Kowalski Piotr, landwójt łosicki, 40
 94
 Kozi rynek, 27, 118
 Kuciewicz Andrzej, burmistrz
 łosicki, 68
 Kucykowicz Konrad, radca miejski,
 40
 Kucykowicze, rodzina, 27
 Leśniowolska Anna z Oborskich, 44
 Leśniowolski Marcin, starosta
 łosicki, 44

Lewiński Tomasz, proboszcz łosicki,
 34, 88 114
 Łazowski Adam, proboszcz łosicki,
 108, 113
 Łukowski gościniec, 37
 Malejewski Józef, dzierżawca młyna,
 62
 Mańkowski Daniel, pleban
 michałowski, 40, 94
 Marcinkowski, ogród, 71
 miasto, 4, 27, 38, 39, 99, 107, 116,
 121
 Miączyński Antoni, starosta łosicki,
 57
 Miączyński Atanazy Walenty,
 starosta łosicki, 53, 61, 72 81, 95,
 101
 Miączyński Józef, starosta łosicki,
 16, 57, 64
 Michałowski Felicjan, dzierżawca
 łosicki, 73
 międzyrzecki gościniec, 36, 47
 Milik Wacław, proboszcz łosicki,
 118 120
 Mleczek Wojciech Emeryk, starosta
 łosicki, 50
 Modliszewski Jan Dunin, starosta
 łosicki, 47
 mszański gościniec, 37
 Nohinowicz Inek żyd, kramarz, 84
 Obrepalski Sylwester, pisarz bractwa
 św. Anny, 114
 Olicewicz Zachariasz, delator
 miejski, 73
 Opalińska Anna z Bnina, 51
 Opaliński Jan Piotr, starosta łosicki,
 50
 Opaliński Łukasz, starosta łosicki,
 49, 93
 Oyrzanowski Paweł, landwójt łosicki,
 93
 Ożarowski Lasota Stanisław, starosta
 łosicki, 101
 Pac Mikołaj Andrzej, starosta łosicki,
 66, 113
 parafia, 24, 100
 Piotr z Przasnysza, ksiądz
 komendarz, 111
 Piotrowski Florian, kowal łosicki,
 121
 Podkowski Józef, proboszcz łosicki,
 65
 Polski rynek, 76
 prepozytura szpitalna św. Ducha,
 105, 107, 134
 Remiszewski Stanisław, proboszcz
 łosicki, 105 113
 Rumik Bazyli, burmistrz łosicki, 72
 Sakowicz Grzegorz, proboszcz
 cerkiewny łosicki, 131
 Sawczuk Semion, burmistrz łosicki,
 70
 Seminarium janowskie,
 Sidorcuk Trochim, szafarz łosicki,
 73
 Skwierczyński Walerian, cieśla
 łosicki, 88, 121
 Smoniewszczyzna, 28
 Sokulski Jan, landwójt łosicki, 34 88
 Starużyk Paweł, burmistrz łosicki, 71
 Szczawiński Wojciech, wójt łosicki,
 67
 Szuliakiewicz Konstanty, proboszcz
 cerkiewny łosicki, 125
 Świdzki, wójt łosicki, 52
 Tolstyżka Jan, burmistrz łosicki, 67
 Turykiewicz Jerzy, pisarz łosicki, 34,
 94
 Tykuniowicz Andrzej, radca miejski,
 68
 Tykuniowicz Grzegorz, burmistrz
 łosicki, 32 68
 ul. Bagienna, 30, 36
 ul. Brzeska, 29, 36, 93
 ul. Drohicka, 36
 ul. Dykaczowska, 113
 ul. Gumienna, 36
 ul. Kościelna, 36
 ul. Kubańska, 76
 ul. Ku Błoni, 36
 ul. Łukowska, 36, 47, 93
 ul. Michalska (Michałowska), 29, 36
 ul. Miejska, 28
 ul. Międzygumienna, 27, 36
 ul. Pastewnicka, 128
 ul. Podgajna, 29, 36
 ul. Podstawna, 128
 ul. Rynkowa, 33
 ul. Warszawska, 29 36
 Wetoszek Stefan, szafarz łosicki, 73

Wierzbicki Józef, proboszcz
 cerkiewny łosicki, 129
 Wierzbicki Wasyl, proboszcz
 cerkiewny łosicki, 129
 Wolf Joachim, proboszcz łosicki, 108
 wójtostwo, 57
 Wyrzykowicz Teodor, proboszcz
 cerkiewny łosicki, 129
 Wyrzykowicz Teodor, proboszcz
 prawosławny łosicki, 121
 Zarzecki Antoni dzierżawca łosicki,
 73
 Zawadzki Marcin, burmistrz, 93
 Żydowski rynek, 76
 Maciejowski Bernard, biskup łucki, 98
 Maria Sobieska, królowa polska, 126
 Matejko Jan, 56
 Mazurzy, 125
 Michał Korybut Wiśniowiecki, król
 polski, 53
 Mielnik
 Konarzewski Jakub, podwojewodzi
 powiatu mielnickiego, 104
 Laskowski Antoni z Turny, podstoli
 mielnicki, 111
 Laskowski Franciszek z Turny,
 podczaszy mielnicki, 111
 miasto, 25, 44, 47
 Ossolińska Antonina z Butsaków,
 121
 Raczko Paweł, skarbnik mielnicki,
 111
 zamek, 37
 ziemia, 15, 117
 Mielniki
 miasto, 99
 Międzyrzec
 miasto, 36, 57
 Mikołaj I, car Rosji, 21
 Milejczyce
 Leoncjusz, protop cerkwi św.
 Barbary, 116
 miasto, 116
 Narew
 miasto, 116
 Niemira Wojciech, wojewoda podlaski,
 100
 Niemojki
 miasto, 99
 Nieśwież
 miasto, 59
 Nietawicki Franciszek, cześnik
 wołyński, 111
 Nowosielce
 miasto, 99
 Nowosielec
 wieś, 121
 Nowosielski Mikołaj, stolnik
 łatyczewski, 111
 Olszanka
 miasto, 99
 Olszynę, 29
 Olszynka
 wieś, 61, 63
 Orzechowo, 58
 Paryż
 miasto, 58
 Płosodrza
 wieś, 99
 Podlasie, 4, 5, 6, 18, 23, 25, 42, 74, 89,
 115
 zaraza, 90
 Polesie, 18
 Polinów, 37
 Polska Korona, 43, 59, 95, 133
 Popławy
 miasto, 99 104
 Potoccy
 ród, 57
 Prochenki
 wieś, 61, 63
 Próchenki
 miasto, 99
 Pułaski Kazimierz, 58
 Puzyna Afanasij, biskup łucki, 118
 Radziwiłł
 książę, 120
 Radziwiłłowie, ród, 58
 Rakoczy Jerzy, książę Siedmiogrodu,
 52 95, 134
 Remiszewski Stanisław, ksiądz łosicki,
 11 24
 Ruda
 wieś, 15
 Rudka
 miasto, 99
 wieś, *Ruda*
 Rudnik
 miasto, 99
 wieś, 121

Rusini, 24, 25, 125
 Rusków
 wieś, 99
 Rykowski Józef, pisarz łosicki, 61
 Rządewski, pleban przesmycki, 113
 Rzeczpospolita, 23, 39, 42, 52, 74 98,
 109, 134
 Rzewuski Henryk, 56
 Sapieha Paweł książę, 95
 Sarnaki
 miasto, 99
 Siedlce
 miasto, 47, 131
 Sokołów Podlaski
 miasto, 125
 Stanisław August Poniatowski, król
 polski, 12, 58, 84
 Stare Biernaty
 miasto, 99
 Szańków
 wieś, 121
 Szekowicz Mikołaj, 24
 Szpaki
 wieś, 16 61, 63, 95, 99
 Szwedzi, 56, 89, 95
 Szydłówka
 wieś, 16 61, 63 99, Szyłówka
 Świnarów
 wieś, 37 121
 Tatarzy, 24, 54
 Terespol
 miasto, 96
 Toczna,
 rzeka 19, 27
 Turcy, 55
 Tuszyn
 wieś, 121
 Warszawa
 kościół św. Ducha, 47
 miasto, 45, 47, 84
 Wielkie Księstwo Litewskie, 10, 40, 42
 Wierzbowski Stefan, biskup poznański,
 106
 Wilno
 miasto, 95
 Wisła
 rzeka, 44
 Wiśniów
 miasto, 59
 Witwicki Stanisław, biskup poznański,
 107
 Władysław IV, król polski, 9, 38, 49
 Wojciech Szczawiński, wójt łosicki, 66
 Wołyń, 18
 Wólka
 wieś, 99 121
 Zarzecki Antoni, cześnik łucki, 61
 Zborowo
 miasto, 51
 Zienie
 wieś, 121
 Zygmunt August, król polski, 11, 18,
 42, 95
 Zygmunt I Stary, król polski, 8, 15, 33,
 100, 134
 Zygmunt III Waza, król polski, 9, 45,
 47, 49, 50
 Żwaniec
 miasto, 51
 Żydzi, 12, 24, 25, 74, 76, 78, 81,
 82, 108, 134
 Meier, cyrulik łosicki, 92
 synagoga, 81

Spis ilustracji

Ilustracja nr 1. Starostwo w latach 60-tych XX wieku. Źródło: *Zarys historyczny i pochodzenie nazwy dworku w Łosicach – zwanym „Starostwo”*, [w] „Gazeta Łosicka”, listopad 1996, nr 11, s. 23. s.16

Ilustracja nr 2. Pieczęć miejska miasta Łosice, która widnieje na dokumentach miejskich z 1777. Źródło: R. Chojecki, *Łosickie perypetie z herbem*, [w:] „Gazeta Łosicka”, 1999, nr 9, s. 9. s. 21

Ilustracja nr 3. Herby miasta Łosice. Koń - herb stosowany w teraźniejszości, łasica – fałszywy herb, nie będący nigdy herbem miasta. Niestety nie zachował się wizerunek herbu z lwami zaproponowanego przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego. Źródło: www.polinow.pl (02.04.2004).s. 22

Ilustracja nr 4. Oblata przywileju fundacji szpitala w Łosicach. Źródło: ADS, *Summariusze wszystkich spraw potocznych i niektóre wieczyste transakcje* k. 28 v.s. 33

Ilustracja nr 5. Except z przywileju królewskiego cechu szewskiego i obligacja ich do kościoła Farnego. Źródło: ADS, *Akta dawne z Łosic*, k. 57-58.s. 46

Ilustracja nr 6. Macewy Żydów łosickich. Źródło: R. Zubkowicz, Barwy łosickiego kirkutu, www.pk.org.pl (02.10.2004).s. 73

- Ilustracja nr 7. Przywilej Króla Jana III Sobieskiego na osiadłość Żydów w mieście Łosice 30 maja 1690 roku. Źródło: ADS, *Summariusze wszystkich spraw potocznych...*, k. 28 v.s. 75
- Ilustracja nr 8. Ruiny synagogi żydowskiej, jest to jedyne zachowane ilustrowane źródło. Źródło: <http://www.zchor.org/losice/photos.htm> (05.11.2004). s. 77
- Ilustracja nr 9. Cmentarz żydowski. Stan obecny. Źródło: Warren Grynberg 2001. s. 78
- Ilustracja nr 10. Macewy łosickie zdewastowane przez hitlerowców. Najstarsze z nich pochodzą z końca XVIII w. Źródło: Warren Grynberg 2001. s. 78
- Ilustracja nr 11. Zgoda króla Zygmunta na wystawienie kościółka i szpitala. Źródło: ADS, *Summariusze wszystkich spraw potocznych ...*, k. 43. s. 94
- Ilustracja nr 12. Mostrancja przerobiona z roku 1780, kielich 1669 z roku, relikwiarz z XVIII wieku. Źródło: *Katalog zabytków sztuki w Polsce, Powiat siedlecki*, t. X, z. 6, fig. 46, 47, 54.s. 95
- Ilustracja nr 13. Ornat i dalmatyka z kościoła parafialnego ok. 1700 roku. Źródło: *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, t. X, z. 6, fig. 61, 65. s. 96
- Ilustracja nr 14. Dobroczyńca łosicki ksiądz Tomasz Lewiński – proboszcz kościoła parafialnego. Źródło: *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, t. X, z. 6, fig. 31. s. 97

Ilustracja nr 15. Oryginalna pieczęć zakonu księży komunistów. Źródło: Ks. W. Zwierz, <i>Życie i działalność księży komunistów w Węgrowie, Sokołów Podlaski 1951</i>	s. 100
Ilustracja nr 16. Karta tytułowa z księgi posiedzeń bractwa św. Anny. Źródło: Archiwum parafialne w Łosicach, <i>Księga posiedzeń bractwa św. Anny</i>	s. 104
Ilustracja nr 17. Dawna cerkiew grecko – katolicka przeniesiona z Łosic do Dębłina, widok od frontu. Fot. A. Średzińska, 2004.	s. 113
Ilustracja nr 18. Dawna cerkiew grecko – katolicka przeniesiona z Łosic do Dębłina widok od wschodu. Fot. A. Średzińska, 2004.	s. 114
Ilustracja nr 19. Matka Boska z Dzieciątkiem – obraz przed konserwacją. Źródło: M. Blizińska – Orthwein Dokumentacja konserwatorska obrazu Matka Boska z Dzieciątkiem „Preczysta” z Łosic, Warszawa 1994 , fot. 10	s. 115
Ilustracja nr 20. Matka Boska z Dzieciątkiem – obraz odrestaurowany. Źródło: M. Blizińską – Orthwein, Dokumentacja konserwatorska obrazu..., fot. 15.	s. 118
Ilustracja nr 21. Figura przydrożna. Źródło: <i>Katalog zabytków sztuki w Polsce...</i> , t. X, z. 6, fig. 68.	s. 122

Spis map

Mapa nr 1. Zasięg woj. Podlaskiego w XVI – XVIII wieku (wg J. Opolskiego i J. Wiśniewskiego). Źródło: J. Hawryluk, <i>Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn</i> .

Rusini, Ukraińcy na Podlaszu: fakty i kontrowersje, s. 24 (przedruk z publikacji), Kraków 1999 s. 17

Mapa nr 2. Kierunki osadnictwa ukraińskiego, białoruskiego i polskiego w XIV i XVIII w (wg J. Wiśniewskiego). Źródło: J. Hawryluk, *Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn. Rusini, Ukraińcy na Podlaszu: fakty i kontrowersje*, s. 24 (przedruk z publikacji), Kraków 1999 s. 25

Mapa nr 3. Plan sytuacyjny miasta Łosice z 1826 roku. Źródło: AGAD, KRSW, Zbiór Kartograficzny, nr 2803. s. 29

Mapa nr 4. Sieć parafialna kościoła katolickiego w ziemi mielnickiej w XVI wieku. Źródło: D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego*..., Mapa nr 5 (fragment)..... s. 93

Mapa nr 5. Sieć parafialna kościoła unickiego w ziemi mielnickiej w XVIII wieku. Źródło: D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego*..., Mapa nr 7 (fragment). s. 107

Spis tabel

Tabela nr 1. Lustracja starostwa łosickiego z 1789 roku. Źródło: AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. LIV nr 20315 3. 30-31. s. 56